

Α. ΖΑΜΑΡΙΟΥ Δ. Φ.
γυμνασιάρχου του Ζωγραφείου.

217

219

ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΑΡΧΑΙ

ΤΗΣ

ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

معان نظارت جلالہ سیرہ مطبوعات داخلیہ مدیریہ بیہمنک رخصتیلہ طبع اولنشدہ

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

ΤΥΠΟΙΣ Κ. ΖΙΒΙΔΟΥ ΚΑΙ Ν. ΔΕΘΔΑΤΗ

1902

219

ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΑΡΧΑΙ

ΤΗΣ

ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

ΥΠΟ

Α. ΖΑΜΑΡΙΟΥ Δ. Φ.

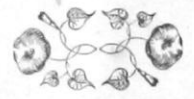
γυμνασιάρχου του Ζωγραφείου.

معارف نظارت جلیله سیله مطبوعات داخلیه مدیریته بیستک رخصتیه طبع اولنشد

Maarif Nezareti celilesi ile Matbuat-i Dahiliye
Müdüriyeti behiyesinin rüşdeti ile tab
alınmıştır.

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

ΤΥΠΟΙΣ Κ. ΖΙΒΙΔΟΥ ΚΑΙ Ν. ΔΕΟΔΑΤΗ

1902

Προλογος

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ κυρία ἀφορμὴ εἰς ἔκδοσιν τῆς παρούσης παιδαγωγικῆς πραγματείας προῦλθεν ἐκ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ πονήσαντος, ὅπως παρέχων δι' αὐτῆς προεισαγωγικὸν βοήθημα εἰς τοὺς κυρίους διδασκάλους, τοὺς μετέχοντας τῶν ὑπὸ τῆς Ἐφορείας τῶν ἐκπαιδευτηρίων τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου κοινότητος Σταυροδρομίου ἐγκατασταθέντων παιδαγωγικῶν φροντιστηρίων, καταστήσῃ αὐτοῖς εὐχερέστερον καὶ ἀνυσιμώτερον κατὰ τὸ δυνατόν τὸν ἀνειλημμένον ἀγῶνα. Ἀλλ' οὐχ ἥττον τούτου συνετέλεσαν καὶ γενικώτεραι σκέψεις. Παρατηρεῖται δηλαδὴ ὅτι ἐν εὐθείᾳ ἀναλογία πρὸς τὸν ὀσημέραι αὐξόμενον ἔρωτα τῆς παιδείας καὶ τῶν γραμμάτων, πολλαχῶς ἐκδηλούμενον ἐν διατριβαῖς καὶ συγγράμμασιν, ἐν ἐγκωμίοις καὶ διαλέξεσι, τοσαύτη πολλακίς ποικιλία γνωμῶν καὶ διάστασις περὶ τε τὴν ἀντίληψιν τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ παιδευτικοῦ ἔργου καὶ τὴν συστηματικὴν αὐτῶν διάταξιν, ὥστε ὡς ἀληθῆς ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη δέον νὰ θεωρηθῇ πασαδήποτε ἀπόπειρα συντείνουσα εἰς ἐξαγνισμόν καὶ κάθαρσιν τοῦ παιδαγωγικοῦ ἐδάφους ἀπὸ ἐνδεχομένων ἐπιβλαβῶν ἀντιλήψεων καὶ εἰς συστηματικὴν ἐμπέδωσιν τῶν ὑγιῶν καὶ ὀρθῶν περὶ παιδείας ἀρχῶν. Εἰς τὴν καχεξίαν μάλιστα ταύτην, ἥτις ἐν τῇ παιδευτικῇ πράξει ἐκδηλοῦται ὡς

ἐξουδετέρωσις καὶ ἀναίρεσις τῶν ἐκπαιδευτικῶν δυνάμεων ἐν τε τῇ καθ' ἕκαστον παιδείᾳ καὶ ἐν τῇ ἁρμοικῇ ἀναπτύξει πασῶν τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ αὐτοῦ τοῦ ἔθνους, δεόν νὰ ἀναζητηθῶσι τὰ αἷτια τῶν σπουδαιότερων νοσημάτων τοῦ καθ' ἡμᾶς παιδευτικοῦ συστήματος, μάλιστα δὲ τῆς ὑπὸ πάντων ὁμολογουμένης ἀνεπαρκείας αὐτοῦ εἰς παραγωγὴν ἰσχυρῶν καὶ γενναίων ἠθικῶν χαρακτήρων. Πάντες ὡς γνωστὸν ἐξαίρομεν καὶ ὑπερτιμῶμεν τὰ ἀγαθὰ τῆς πρακτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἀποθανυμάζομεν τὴν ἐξοχὸν τιμὴν καὶ τὸ κάλλος τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς διαπλάσεως τῶν νέων, τονίζομεν καὶ ἀπαραίτητον θεωροῦμεν συγχρόνως καὶ τὴν ἐξαιρετικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἔθνικῶν χαρακτήρων ἐν τῇ γλώσσῃ, τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῇ φιλολογίᾳ, δὲν παραμελοῦμεν ὡσαύτως οὔτε τῶν εἰδικῶν ἀρετῶν τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἀβρᾶς συμπεριφορᾶς, οὔτε τῆς ἐξαιρετικῆς δυνάμεως τῶν γυμναστικῶν ἀρετῶν καὶ τῆς ἄλλης καλλολογικῆς μορφώσεως. Ἄλλ' αἱ ἔννοιαι αὗται, ἀσπασταὶ καθ' ἑαυτὰς καὶ τιμιώταται ἄλλως οὔσαι ἐπόμενον εἶνε, ὅτι ζημίαν οὐ τὴν τυχοῦσαν προκαλοῦσιν, ὅπταν ἀσύστατοι καὶ ἀνεργάτιστοι φερόμεναι δεσπίζωσι τῆς κοινῆς συνειδήσεως. Ὁ ἀκριβὴς λοιπὸν ἐν τε τῇ πράξει καὶ τῇ ἱστορίᾳ ὑπολογισμὸς πάντων τῶν ἀποτέμων τοῦ παιδευτικοῦ ἔργου στοιχείων καὶ ἡ ἁρμονικὴ καὶ συγκεντρικὴ αὐτῶν διάταξις ἀποτελοῦσι τό γε νῦν τὸν κυριώτερον ὄρον ὑπὲρ τῆς εὐδοκίμου πορείας καὶ ἐπιτυχίας τῶν παιδευτικῶν ἀγώνων. Ἐὰν δὲ ὑπὲρ τοῦ σκοποῦ τούτου ἡ παροῦσα πραγματεία συντελέσῃ ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον, περὶ τούτου βεβαίως, μέλλοντος ἄλλως νὰ ἀποτελέσῃ καὶ τὴν κυριωτέραν ἀμοιβὴν τοῦ γράψαντος, θὰ κρίνωσι πρὸ παντὸς οἱ τε κύριοι διδάσκαλοι ὑπὲρ ὧν γέγραπται, καὶ

οἱ ἐπιτετραμμένοι τὴν ἀνωτέραν διοίκησιν καὶ ἐμπειρίαν τῶν καθ' ἡμᾶς παιδευτικῶν.

Αἱ θεμελιώδεις ἀρχαὶ τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας θεωροῦνται ἐν τῷ παρόντι πονήματι κατὰ τὸ τελεολογικὸν μόνον μέρος αὐτῶν, ἥτοι κατὰ τὴν οὐσίαν, τοὺς γενικοὺς καὶ κατὰ μέρος σκοπούς, καὶ τὰς κυριωτέρας ἐνεργείας αὐτῆς. Ὅ,τι δ' ἀφορᾷ εἰς τὸ μεθοδολογικὸν καὶ διοικητικὸν μέρος τῆς διδασκαλίας, ἢ περὶ τούτων πραγματεία θὰ ἀποτελέσῃ ἰδίαν μελέτην, ἐκδοθησομένην Θεοῦ εὐδοκοῦντος ἐν ὑστέρω χρόνῳ.

Ἐν Κωρ/πόλει, τῇ 7 Ἰανουαρίου 1902

A. ΖΑΜΑΡΙΑΣ

1. ΠΕΡΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΕΝ ΓΕΝΕΙ.

Ἡ ἀπλή ἐξέτασις τῆς ἐννοίας τῆς διδασκαλίας ἐμφαίνει ἡμῖν σκόπιμον ἐνέργειαν μεταξύ δύο ἀνθρώπων συμβαίνουσαν, καθ' ἣν ὁ ἕτερος τούτων ἐπιδραῖ ἐπὶ τὴν καθόλου πνευματικὴν κατάστασιν τοῦ ἑτέρου διὰ διαφόρων ἀντικειμένων καὶ μέσων, ἐπὶ τούτῳ προβαλλομένων. Ἐν τῇ γενικωτάτῃ ταύτῃ ἐξηγήσει περιέχονται τὰ ἐπόμενα στοιχεῖα, τὰ ὅποια δεόν σαφῶς καὶ ἀκριβῶς ἀπ' ἀλλήλων νὰ διακρίνωμεν.

Παραβάλλοντες ἐν πρώτοις τὰ τὴν διδακτικὴν ταύτην σχέσιν ἀποτελοῦντα δύο πρόσωπα εὐκόλως παρατηροῦμεν, ὅτι τὸ μὲν τούτων παρίσταται ὡς προτιθέμενον καὶ ἀσκοῦν ἐπενέργειάν τινα ἐπὶ τοῦ ἑτέρου, τοῦτο δὲ ὡς ἀποδεχόμενον τῆς ἐπενεργείας ἐκείνου τὸ ἀποτέλεσμα καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐσωτερικὴν, τούτέστι ψυχικὴν τινα μεταβολὴν ὑφιστάμενον. Καλοῦμεν δ' ὡς γνωστὸν τὸ μὲν πρῶτον τῶν δύο προσώπων διδάσκαλον, τὸ δὲ δεύτερον μαθητὴν. Οὐδὲν ἐν τούτοις οὐσιωδῶς ἐν τῇ σχέσει ταύτῃ μεταβάλλεται, ἐὰν τὴν μνησθεῖσαν τοῦ διδάσκοντος σκόπιμον ἐπενέργειαν φαντασθῶμεν ἀσκουμένην ἐπὶ πολλῶν συγχρόνως μαθητῶν, ὡσπερ τοῦτο ἐν τῇ κοινῇ τῶν σχολείων παιδείᾳ συμβαίνει. Καθόσον ἡ πληθὺς τῶν μαθητῶν ἀπέναντι τοῦ διδάσκοντος, συναποτελουμένη ἐκ προσώπων τῆς αὐτῆς πνευματικῆς καταστάσεως, δὲν ἐκπροσωπεῖ ἄλλο ἢ τὸν μαθητὴν ἐν γένει. Ἄξιον μόνον παρατη-

ρήσεως ὑπάρχει, ὅτι οὐδέτερον τῶν ἄνω μνησθέντων δύο προσώπων δύναται ἐνταῦθα νὰ ἀντικατασταθῇ ὑπὸ ἀψύχου ὕλικου ἀντικειμένου ἢ ζῶου ἢ ἄλλου τινος. Τοῦτου δ' ἔνεκεν ἀποκλείονται αὐστηρῶς τῆς ἐννοίας τῆς διδασκαλίας πᾶσαι αἱ ἀπὸ τῆς ἕξω φύσεως προσγιγνόμεναι εἰς τὸν ἀνθρώπον ἐπιδράσεις, καθὼς βεβαίως καὶ πᾶσα τούτου τοιαύτη ἐπ' ἐκείνην. Λέγοντες δὲ πολλάκις περὶ διδασκαλίας, ἦν ἐκ τῆς ὄψεως ἀγάλματος ἢ ζῶου διδασκόμεθα, δὲν ἐννοοῦμεν κυρίως αὐτὸ τὸ ἀγαλμα ἢ τὸ ζῶον, ἀλλὰ τὸν ὑπολανθάνοντα ἐν τῷ ἀγάλματι ποιητὴν ἢ τὸν προσάγοντα ἡμῖν αἰσθησὶν τινα διδάσκαλον.

Ὡσαύτως δεόν νὰ ἀποκλείσωμεν τῆς ἐννοίας τῆς διδασκαλίας καὶ τὴν περίπτωσιν τῆς ἀπὸ κοινῆς συμπράξεως δύο ἀνθρώπων πρὸς εὐρεσιν ἀληθείας τινός, ὅποτε ἐκάτερος μὲν παρὰ τοῦ ἑτέρου διδάσκειται τι, τὸ διωκόμενον ὅμως τέρμα συναποτελεῖται μόνον ἐκ τῆς ἐργασίας ἀμφοτέρων, σχέσις δ' ἀληθῶς διδάσκοντος καὶ διδασκόμενου δὲν ὑφίσταται. Ἐν τούτοις ἐν τῇ διαλογικῶς γιγνομένη διδασκαλίᾳ φαίνεται τὸναντίον συμβαῖνον· ἀλλ' ἐν ταύτῃ παρὰ τὰ φαινόμενα οὐδαμῶς κατ' οὐσίαν παραβλάπτεται ἢ ἄνω μνησθεῖσα σχέσις διδάσκοντος καὶ διδασκόμενου. Καὶ ἐὰν ἐνίοτε λέγωμεν, ὅτι διδάσκοντες διδασκόμεθα, τοῦτο οὐδαμῶς δύναται νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν ἀλήθειαν τῶν εἰρημένων, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἢ διδασκόμεθα ὄντως περὶ τῆς φύσεως αὐτοῦ τοῦ μαθητοῦ καὶ τῶν μεθόδων τῆς διδασκαλίας, ὅπερ παρέργως συμβαῖνον τυγχάνει ὅλως διάφορον τῆς ἀσκουμένης ὑπὸ τῆς διδασκαλίας ἐπενεργείας, ἢ πράγματι μανθάνομεν παρ' αὐτοῦ τοῦ μαθητοῦ, ὅσα ἡμεῖς ἀναλαμβάνομεν νὰ διδάξωμεν αὐτόν, ὅποτε λίαν ἀτόπως βεβαίως τὸ μὲν ἔργον ἡμῶν διδα-

σκαλίαν, ἡμᾶς δ' αὐτοὺς διδασκάλους καλοῦμεν.

Δεύτερον κύριον γνώρισμα ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς διδασκαλίας δεόν νὰ θεωρήσωμεν αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα καὶ τὰ στοιχεῖα τὰ ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος τῷ μανθάνοντι προβαλλόμενα, ἄνευ τῶν ὁποίων ἀδύνατος ὄντως πᾶσα σχέσις διδασκάλου καὶ μαθητοῦ ἀποβαίνει. Ταῦτα, ἀποτελοῦντα τὴν σειρὰν τῶν καλουμένων διδακτικῶν μέσων ἢ διδακτηρίων, εἰσὶν ἢ παραστάσεις παρεχόμεναι ἐν τῇ ἐποπτεῖᾳ διαφόρων φυσικῶν φαινομένων καὶ ἐν τῇ παρατηρήσει καὶ ἐκτιμῆσει ἀνθρωπίνων ἔργων καὶ πράξεων, ἢ εἰκονικὰ μόνον ἐκείνων σύμβολα καὶ σημεῖα π. χ. λέξεις, σχήματα, εἰκόνες, χάρται, ἀριθμοὶ καὶ τὰ τοιαῦτα. Αὐτονόητον δὲ τυγχάνει ὅτι μόνον διὰ τῶν διδακτικῶν τούτων μέσων καθίσταται φυσικῶς δυνατὴ πασαδῆποτε διδακτικὴ ἐνέργεια.

Τρίτον δὲ τὰ μάλιστα ἄξιον λόγου καὶ οὐσιώδες γνώρισμα ἐν τῇ διδασκαλίᾳ παρέχει ἢ ἐν αὐτῇ ἀσκουμένη σκόπιμος ἐπίδρασις. Δεόν τουτέστι νὰ μὴ θεωρήσωμεν τὴν διδασκαλίαν οὔτε ἀφ' ἑαυτῆς οὔτε ἄλλως συμβαίνουσαν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ διδάσκοντος αὐτοῦ ἀπορρέουσαν, ὡς ἐκφανσιν ὀηλονότι τῆς ἀγνῆς αὐτοῦ προαιρέσεως. εὐσυνείδητον ὅλως καὶ προλελογισμένην. Τοῦτο βεβαίως οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ ὅτι τὸ ἔργον τῆς διδασκαλίας διέπει βούλησις καὶ ὅτι ὁ διενεργῶν αὐτὸ δὲν ἄγεται εἰκῆ καὶ κατὰ τύχην, ἀλλ' ἀδιαλείπτως ρυθμίζεται ἐκ τοῦ τέρματος, ὅπερ διὰ τῆς διδασκαλίας παρὰ τῷ διδασκόμενῳ διώκει.

Καθὼς δὲ πᾶσαν βούλησιν ἐν γένει, οὕτω χαρακτηρίζει καὶ τὴν διδασκαλίαν οὐ μόνον σκοπὸς σαφῶς καθορῶμενος καὶ ἐκ τῶν προτέρων ἐκτιμώμενος ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος, ἀλλὰ καὶ πλῆθὺς ἄλλων στοιχείων πρὸ τοῦ

διωκομένου μὲν σκοποῦ κειμένων, ἀρμονικῶς δὲ καὶ σκοπίμως διατεταγμένων καὶ ἀσφαλῶς εἰς ἐκεῖνον ἀγόντων. Διδασκαλία, καθ' ἣν ὁ διδάσκων στερεῖται τοιοῦτου σαφῶς ἐκ τῶν προτέρων καθωρισμένου τέρματος, ἢ τοιαύτη καθ' ἣν ὁ διδάσκων μὴ προσταθμιζὼν τὰ μέσα τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, μηδὲ προεκλέγων ταῦτα σκοπίμως, παραδίδεται φαντασιοκοπῶν εἰς πᾶσαν δὴποτε ἀναπλασσομένην παράστασιν, ἀκολουθῶν οὕτω τυφλῶς τῷ αὐθαιρέτῳ βέβηκατι αὐτῶν, εἶναι κατὰ ταῦτα ἐνέργεια μηχανικὴ καὶ ἀσυνειδήτος, ἐπομένως ἄλογος καὶ ἀνόητος καὶ τὰ μάλιστα ἐπιβλαβής. Διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους ἀποκλείομεν τῆς ἐννοίας τῆς διδασκαλίας καὶ πᾶσαν ἄλλην ἐπενέργειαν ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐξ ἐμφύχων ἔτι ὄντων προερχομένην, ὅταν αὕτη τυχαίως καὶ ἄνευ προδιαγεγραμμένου σχεδίου συμβαίῃ. Ἐὰν λόγου χάριν ὁ παῖς ἀναστρεφόμενος πρὸς τοὺς ἑμῆλικας αὐτοῦ ἢ πρὸς τοὺς συγγενικοὺς ἢ γειτονικοὺς ὁμίλους προσλαμβάνῃ εἰς ἑαυτὸν ποικίλας γνώσεις καὶ ιδέας καὶ ἀναπτύσῃ ἐν ἑαυτῷ ὄρισμένας κατὰ ποιὸν ὀρέξεις καὶ ὄρισμένας ἐκ τούτων ἔξεις καὶ βουλευτικὰς καταστάσεις, λογίζεται μὲν τοῦτο πάντοτε μεταξὺ τῶν παραγόντων τῆς ὀλικῆς τοῦ ἀνθρώπου παιδείας, δὲν ἀποτελεῖ ὅμως κατ' ἀνάγκην καὶ μέρος τῆς διδασκαλίας αὐτῆς. Καθόσον φανερόν εἶνε, ὅτι πᾶσα ἐπενέργεια ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ φέρει ἀναπόσπαστον τὸν χαρακτήρα τοῦ τυχαίου καὶ ἀκουσίου, ἐνῶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀποβλέπομεν κατ' ἐξοχὴν εἰς ἐπίτευξιν ὄρισμένου σκοποῦ καὶ μάλιστα ἐπὶ τῇ βάσει μέσων, τὰ ὅποια μετὰ προαιρέσεως ἐπὶ τούτῳ ἐκλέγομεν, ἀρμονικῶς δὲ καὶ συμμετρῶς ὑπὲρ τοῦ διωκομένου σκοποῦ διατάσσομεν. Ἐὰν δὲ τέλος τὴν σχέσιν ταύτην τῆς ἐπενεργείας με-

ταξὺ διδάσκοντος καὶ μαθητοῦ διανοηθῶμεν ὡς σταθερὰν καὶ διαρκῆ, εὐκόλως θὰ παρατηρήσωμεν καὶ ἄλλην ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν, καθ' ἣν ὁ διδάσκαλος ἀνάγκη νὰ ἦ κατὰ πολὺ τελειότερος τοῦ μαθητοῦ καὶ ἐπομένως νὰ ὑπερέχῃ πρὸς τοῦτο οὐ μόνον διὰ τῶν ἀναγκαίων γνώσεων πρὸς ἐπιτυχῆ διεξαγωγὴν τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς παρομαρτούσης τῇ διδασκαλίᾳ τέχνης καὶ δεξιότητος περὶ τὸ διδάσκειν. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἔπεται, ὅτι κυριώτατον ἡμῶν ἔργον ἤδη ὑπολείπεται νὰ θεωρήσωμεν περαιτέρω τὴν διδακτικὴν ἐνέργειαν κατὰ τὸν σκοπὸν αὐτῆς καὶ κατὰ τὰ μέσα δι' ὧν διενεργεῖται.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΚΟΠΟΥ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ
ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΑΥΤΗΣ ΕΙΔΩΝ

§ 2. Ἐρρήθη ἀνωτέρω ὅτι κυριώτατον τῆς διδασκαλίας γνώρισμα ὑπάρχει ὁ ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ διδάσκοντος σκοπός, ἦτοι τὸ τέρμα εἰς ὃ ἡ διδακτικὴ ἐνέργεια ἀποβλέπει. Ἄλλ' ὅποιοι ἄρα γε καὶ ὅποιοι τὸ πλῆθος εἰσιν οἱ διάφοροι σκοποί, οὓς ὁ διδάσκων δύναται ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ ἐκάστοτε νὰ διώκῃ; Ἴνα ὀρθῶς ἀποκριθῶμεν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο, ἐπάναγκες τυγχάνει νὰ ἀναμνησθῶμεν καὶ αὐτὴς τοῦ γενικοῦ πάσης διδασκαλίας ἔρισμοῦ. Ἐπειδὴ δηλαδὴ πᾶσα διδασκαλία εἶνε σκόπιμος μεταξὺ δύο ἀνθρώπων ἐνέργεια ἔπεται προφανῶς ἐκ τούτου ὅτι γενικώτατος ἐν πρώτοις σκοπὸς πάσης διδασκαλίας ὑπάρχει ἢ διὰ τῆς ἐπενεργείας ταύτης ἐπὶ τὸν διδασκόμενον κατορθουμένη δέσμευσις τῆς ψυχικῆς αὐτοῦ συνειδήσεως πρὸς τὸν διδάσκοντα ἢ, ὅπερ ταυτὸν, ἢ δι' ὠρι-

σμένων παραστάσεων, ἐπασχόλησις αὐτοῦ καὶ ἡ ἀποσθήσις πάσης ἄλλοτρίας παραστάσεως καὶ ὀρέξεως.

Ἡ θεραπευομένη ἐνταῦθα ἐπίδρασις ἐπιτὴν ψυχὴν τοῦ παιδευομένου δι' οὐδένα ἄλλον λόγον συμβαίνει ἢ ὅπως παράσχωμεν δι' αὐτῆς μέσον τι ἐπασχολήσεως καὶ ἀκινδύνου διατριβῆς τοῦ χρόνου. Εἶνε δὲ φανερόν ὅτι ἐπὶ τούτῳ μόνον τῷ σκοπῷ γιγνομένη ἡ διδασκαλία οὐδεμίαν περαιτέρω θετικὴν τιμὴν καὶ ἀξίαν κέκτηται. Τὰ ἐλατήρια αὐτῆς εἰσὶν ἀρνητικῆς ὅλως φύσεως, διότι ὁ διδάσκων προτιθέμενος διὰ τῆς διδασκαλίας νὰ παράσχη τῷ διδασκομένῳ ἀπλὴν διατριβὴν καὶ ἀσχολίαν, πράττει τοῦτο ἀγόμενος κυρίως ὑπὸ τῆς μερίμνης μὴ ὁ διδασκόμενος ἀφιέμενος ἔρμαιον τῆς τύχης ἢ ἄλλοτρίας κακοβούλου εἰσηγήσεως παραδοθῆ εἰς ψυχικὰς καταστάσεις ἐπιβλαβεῖς, τούτεστι τοιαύτας, τὰς ὁποίας φρονεῖ, ὅτι δεόν νὰ κρατῆ ὡς ἔνεστι μακρὰν τῆς ψυχικῆς συνειδήσεως τοῦ διδασκομένου. Τούτων οὕτως ἐχόντων βεβαίον ὑπάρχει ὅτι διδάσκοντες δὲν ἐπιζητοῦμεν ἐνταῦθ' αὖ τι κεκτημένον τιμὴν καὶ ἀξίαν σταθεράν ὑπὲρ τοῦ μέλλοντος τοῦ διδασκομένου, ἀρκούμενοι δὲ νὰ ἐπασχολήσωμεν ἀπλῶς τούτον ἀποβλέπομεν εἰς μόνην τὴν στιγμὴν τοῦ παρόντος, εἰς αὐτὴν δηλονότι τὴν ἀκινδύνον παρέλευσιν τοῦ χρόνου, ἀδιαφοροῦντες τέλεον περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ διδασκομένου καὶ τῆς ἐπιδιώξεως μονίμων ὑπὲρ αὐτοῦ ἀγαθῶν. Ἄλλ' ἡ ἐπασχολοῦσα αὕτη διδασκαλία καίπερ εἰς τοιοῦτον μόνον σκοπὸν ἀποβλέπουσα, ἀποβαίνει ἐν τούτοις ἀπαραίτητος καὶ χρησιμωτάτη. Ὁ χαρακτήρ αὐτῆς τυγχάνει ἀστυνομικῆς ὅλως φύσεως. Καταρτίζεται δὲ σαφῶς ἡ χρησιμότης αὐτῆς ἐν αὐτῷ τῷ ἔργῳ τῆς παιδείας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ μάλιστα καθ' ἃς περι-

πτώσεις διοικούντες τοὺς παῖδας ἀναγκαζόμεθα νὰ παρέχωμεν αὐτοῖς πικρὰ κατὰλληλα ἔργα καὶ ἀσχολίας πρὸς πρόληψιν ἐνδεχομένων ἄλλων ἀταξιών καὶ ἀκοσμιῶν, πρὸς ἃς λίαν εὐχερῶς ἢ ἐντελής ἀργία καὶ ἐγκατάλειψις αὐτοὺς παρασύρει. Καλοῦμεν δὲ διὰ ταῦτα τὴν τοιαύτην διδασκαλίαν διοικητικὴν, καὶ ὀφείλομεν νὰ γνωρίσωμεν ὅτι ἡ διοικητικὴ αὕτη ἀποστολὴ πάσης διδασκαλίας εἶνε ἐκ τῶν ἐξοχωτέρων αὐτῆς προσόντων, καθ' ὅσον μόνον εἰς τὴν τοιαύτην ἀρετὴν τῆς διδασκαλίας ὀφείλεται ἡ τάξις καὶ ἡ εὐκοσμία, ἧς ἄνευ τὸ ὅλον τῆς παιδείας ἔργον προσκόπτει καὶ ναυαγεῖ. Παρατηρεῖται μάλιστα, καὶ τοῦτο τυγχάνει λίαν φυσικόν, ὅτι πολλοὶ τῶν γονέων δι' οὐδένα ἄλλον λόγον, ἐπιθυμοῦσι νὰ ἀποστέλλωσι τὰ ἑαυτῶν τέκνα εἰς τὰ σχολεῖα, εἰμὴ διότι ἀδημονοῦντες διὰ τὰς κατ' οἶκον ἀταξίας αὐτῶν κατορθοῦσιν οὕτω νὰ ἀπαλλάσωνται τέλεον πάσης διοικητικῆς περὶ αὐτῶν φροντίδος καὶ ἀσχολίας.

Σημ. Πῶς ἐν τούτοις πᾶσα διδασκαλία ὡς μέτρον διοικητικὴν θεωρουμένη γίνηται καὶ κανονίζεται, ποίους δὲ προσέτι νόμους καὶ κανόνας ἀνάγκη νὰ τηρῶμεν, περὶ τούτων δύναται ὁ βουλόμενος νὰ συμβουλευθῆ τὰς διακελεύσεις τοῦ περὶ διοικήσεως τῶν παιδῶν σχετικοῦ τῆς γενικῆς παιδαγωγικῆς κεφαλαίου, καθόσον τὰ ἔργα τῆς παρούσης ἡμῶν πραγματείας εἰδικώτερον ἀπηκριβωμένα καὶ στενωτέρω ὄντα δὲν ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν τὴν ὑπέρθαιον ταύτην.

§ 3. Ἄλλ' ἡ διδασκαλία δὲν εἶνε δυνατόν βεβαίως νὰ θεωρῆται ὡς ἀπλοῦν μόνον μέσον ἐπασχολήσεως τοῦ διδασκομένου. Γνωστὸν δ' ὅτι διδάσκοντες οὔτε πρὸς παιδὶν οὔτε πρὸς τερπνὴν τοῦ χρόνου διαγωγὴν ἀφορῶμεν, ἀλλ' ὀρμώμεθα συνήθως ἀπὸ σκέψεων μὴ ἀναφερομένων μόνον εἰς τὴν παροῦσαν στιγμὴν, εἰς τὴν ἀνάγκην δηλαδὴ τῆς ἀκινδύνου διαγωγῆς τοῦ χρόνου, ἀλλ' ἐν νῷ ἔχοντες

τὴν ἀληθῆ τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονίαν, τὴν κτῆσιν τῶν μονίμων καὶ ἀφθίτων τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ἀγαθῶν, τὴν μέλλουσαν αὐτοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὠρισμένην θέσιν καὶ ἐργασίαν, πολλάκις δὲ καὶ ἰδιαιτέρας αὐτοῦ κλίσεις καὶ ὀρέξεις, προσπαθοῦμεν νὰ καταστήσωμεν τὴν διδασκαλίαν ἀληθῆ πηγὴν πατρῶν τῶν γνώσεων καὶ δεξιοτήτων, δι' ὧν νομίζομεν ὅτι ἐξασφαλιζομεν αὐτῷ τὴν εὐχερῆ καὶ ἀνελλιπῆ τῶν τοιοῦτων ἐν τῷ μέλλοντι αὐτοῦ σκοπῶν ἐπιτευξιν. Κύριον λοιπὸν χαρακτηριστικὸν τῆς διδασκαλίας ὑπάρχει ἡ ἰδιότης, καθ' ἣν οὐχὶ τὸ παρὸν ἀναλογιζομένη αὕτη, ἀλλὰ τὸ μέλλον τοῦ διδασκομένου δὲν προσδοκᾷ ἐκ τῶν διδασκομένων στοιχείων ἀρνητικὴν ὠφελίαν, ὡσπερ τοῦτο ἐν τῷ προμνησθέντι διοικητικῷ τῆς διδασκαλίας σκοπῷ συμβαίνει, ἀλλὰ κέρδος βέβαιον καὶ θετικόν, ἀποτελούμενον ἐξ ὠρισμένων ψυχικῶν καταστάσεων τοῦ διδασκομένου, εἰς ἃς ἀποσκοποῦμεν, ἐπιτυγχανόμενον δὲ δι' ὠρισμένων τῆς διδασκαλίας διδακτικῶν ἔργων καὶ τρόπων. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἔχομεν νὰ διακρίνωμεν δύο καθαρῶς διάφορα ἀλλήλων εἶδη διδασκαλίας. Καὶ δὴ σκοπὸν ἐν πρώτοις δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ὠρισμένον ἔργον ἐν τῇ μελλούσῃ κοινωνικῇ δράσει τοῦ διδασκομένου. Τοιαῦται ὅμως ἰκανότητες ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὅπωςδὴποτε θεωρούμεναι δὲν ὑπάρχοντα ἀναγκαίως εἰς τὰ ἀγαθὰ τὰ κεκτημένα ἀπόλυτον τιμὴν καὶ ἀξίαν, μολονότι ὀφείλομεν ἄλλως νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἀποτελοῦσιν ἀπαραίτητα ἐφόδια ὑπὲρ τῆς εὐτυχοῦς καὶ τελείας πληρώσεως τῶν ἡθικῶν τοῦ ἀνθρώπου σκοπῶν. Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο ἀνήκει κατ' ἐξοχὴν ἡ διδασκαλία ἢ προκαταρτίζουσα εἰς τὰ διάφορα ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐπαγγέλματα, ἢ παρασκευάζουσα δηλαδὴ τὸν ἄνθρωπον ὡς μέλ-

λοντα τέλειον καὶ δόκιμον ἐργάτην κοινωνικοῦ τινος ἐπαγγέλματος. Κατὰ δεῦτερον λόγον τοιαύτη διδασκαλία δύναται νὰ θεραπεύσῃ εἰδικὰς κλίσεις καὶ ἀδυναμίας πρὸς ὠρισμένας γνώσεις καὶ παραστάσεις ἢ πρὸς μὲν ὀρθῶν ἐκτάκτων τινῶν τεχνικῶν ἔξεων καὶ δεξιοτήτων. Ἀλλ' ὅτιδὴποτε ἐκ τῶν ἀνωτέρω καὶ ἂν διανοηθῶμεν ὡς τέρμα τῆς διδασκαλίας, ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ τοῦτο δύναται νὰ προλειάνῃ καὶ συντελέσῃ ἀσφαλῶς τὴν πραγματικὴν γενικὴν τιμὴν καὶ ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου. Πᾶσαι αἱ προειρημέναι σκέψεις ἐνεργοῦσιν ὡς ἔμμεσα μόνον καὶ μονομερῆ ἐλατήρια, εἰςὶ δὲ καὶ προϊόντα τῆς προσιδιαζούσης ἐκάστῳ ἰδιαιτέρας κοινωνικῆς θέσεως καὶ προαιρέσεως. Τούτων ἕνεκεν τὴν εἰς τοιοῦτον σκοπὸν ἀποβλέπουσαν διδασκαλίαν καλοῦμεν εἰδικὴν ἢ ἐπαγγελματικὴν. Αὕτη ἀφιεμένη κατὰ μέρος τὰ γενικώτερα καὶ πολυτιμότερα τοῦ ἀνθρώπου ἀγαθὰ, ἐπιζητοῦσα δὲ τὴν ἐξασφάλισιν τοιοῦτων, ὧν ἡ ἀξία ἔμμεσος μόνον καὶ τυχαία καὶ ἐξωτερικὴ ὑπάρχει, θεραπεύει ὡς εἰκὸς τὰς εἰδικὰς μόνον κλίσεις τῆς καθόλου ἰδιοφυίας τοῦ ἀνθρώπου, ὅσαι κατατείνουσιν εἴτε εἰς τὴν ἐπιτυχῆ τῶν κοινωνικῶν ἔργων ἐκτέλεσιν, εἴτε εἰς τὴν κτῆσιν ποθητῶν τεχνικῶν ἔξεων καὶ δεξιοτήτων. Τοῦ χαρακτῆρος τούτου τῆς εἰδικῆς διδασκαλίας μετέχουσιν ὡς εἰκὸς καὶ πάντα τὰ σχολεῖα ἐν οἷς ἡ προπαρασκευὴ πρὸς ὠρισμένα ἐπαγγέλματα καὶ τέχναις ἀποτελεῖ τὸν οὐσιώδη αὐτῶν σκοπὸν. Εἰςὶ δὲ τοιαῦτα τὰ πενεπιστήμια, αἱ ἀκαδημαῖαι, τὰ πολυτεχνεῖα, τὰ διάφορα καλλιτεχνικὰ σχολεῖα καὶ διδασκαλεῖα, τὰ ἐμπορικὰ λύκεια κτλ., μολονότι ἐν τισὶ τούτων συνθεραπεύονται πολλάκις διὰ λόγους ἀναποδράστου κοινωνικῆς ἀνάγκης καὶ σκοποὶ ἐκπαιδευτικῆς φύσεως. Τρίτον καὶ

τελευταῖον εἶδος τῆς διδασκαλίας ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ προηγούμενα ἀποτελεῖ ἡ καλουμένη παιδευτικὴ διδασκαλία. Ὑπεράνω τῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἔργων ἡμῶν, ὑπεράνω τῶν ἰδιαιτέρων ἡμῶν κλίσεων καὶ ὀρέξεων κεῖται ἡ ἀπόλυτος καὶ γενικὴ ἠθικὴ τιμὴ καὶ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, ἀποτελοῦσα ἀληθῶς τὸ ὑπέροχον καὶ ἀνεκτίμητον ἀγαθόν, ὑπὲρ οὗ ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία κυρίως ἐργάζεται. Ἐνταῦθα δὲν ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἀμέσως ἡ ἀποκτησις γνώσεων καταλλήλων εἰς ἐπιδίωξιν συμφέροντος ἢ εἰς ἀπόλαυσιν τέρψεων καὶ ἡδονῶν, ἐπιζητούμεν δὲ μόνον τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐπίτευξιν τοῦ ὑψίστου τῶν ἀγαθῶν καὶ ἐπιτυχῆσαν οὗτου ὡς ἀληθῶς ἐν μόνῃ τῇ παιδείᾳ αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ παρούσα ἡμῶν πραγματεία σκοπεῖ νὰ διατρέψῃ περὶ τὴν παιδευτικὴν διδασκαλίαν, σκόπιμον ἡγοῦμεθα νὰ διαλάβωμεν εἰδικώτερον περὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὰ διάφορα τῆς διδασκαλίας εἶδη.

§. 4. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι, ἐν πάσῃ εἰδικῇ διδασκαλίᾳ ἡ μετάδοσις γνώσεων ἀποτελεῖ τὸ κυριώτατον αὐτῆς προσόν, οἱ δὲ ταύτην θεραπεύοντες δὲν εἶνε ἄλλο ἢ διδάσκαλοι ὑπὸ τὴν αὐστηρὰν τῆς λέξεως σημασίαν. Φροντίζοντες δηλονότι περὶ ἀπλῆς μεταδόσεως γνώσεων ἀδιαφοροῦσι τέλειον ἢ καὶ ὄλως πάρεργον λογίζονται, ἂν διὰ τῶν μεταδιδομένων ὑπ' αὐτῶν γνώσεων ἐπιτελεῖται συγχρόνως καὶ ποιά τις ἐσωτερικὴ τοῦ διδασκομένου μεταβολὴ καὶ ἐκ ταύτης διαμόρφωσις τις τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ. Ψυχολογικῶς ἐν τούτοις θεωρουμένου τοῦ πράγματος δεόν νὰ μὴ παραβλέψωμεν, ὅτι πασαδὴποτε ἐν τῷ ἀνθρώπῳ γνῶσις, ἐκ τῆς ἐμπειρίας αὐτοῦ προσγινομένη εἴτε καὶ ἐξ εἰδικῆς διδασκαλίας προκύπτουσα, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ μὴ κατα-

λείπῃ ἐπίδρασιν τινα καὶ κατ' ἐλάχιστον ἔστω βαθμὸν ἰσχυρὰν πρὸς ἀνάπτυξιν ὑψηλοτέρων ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου ψυχικῶν προϊόντων ὠρισμένης φύσεως. Τὴν ἀρχὴν ταύτην διέγνω ἤδη ἐν τῇ ὄξυνοῖᾳ αὐτοῦ ὁ μέγιστος τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος φιλόσοφος Ἀριστοτέλης, γράφων ῥητῶς ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς «Περὶ ζῴων μορίων» πραγματείας αὐτοῦ: «Περὶ πᾶσαν θεωρίαν τε καὶ μέθοδον, ὁμοίως ταπεινοτέραν τε καὶ τιμιωτέραν, δύο φαίνονται τρόποι τῆς ἕξεως εἶναι, ὧν τὴν μὲν ἐπιστήμην τοῦ πράγματος καλῶς ἔχει προσαγορεύειν, τὴν δ' οἶον παιδεῖαι τινά». Καὶ κατ' αὐτὴν λοιπὸν τὴν εἰδικὴν καλουμένην διδασκαλίαν, καθ' ἣν αἱ γνώσεις αὐταὶ ἀποτελοῦσι τὸν σκοπὸν, δὲν ὀὰ δυνηθῶμεν νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι καὶ παιδευτικὴ τις ἐπίδρασις καὶ μεταβολὴ συμβαίνει. Πράγματι δὲ ἐκ τῶν ποικίλων αὐτῶν σχέσεων καὶ συνδυασμῶν πολλάκις μορφοῦνται ἀφ' ἑαυτῶν ὀρέξεις καὶ ἐπιθυμίαι, αἵτινες, σὺν τῷ χρόνῳ προϊόντι, εἰς βουλήσεις προαγόμεναι, ἀποτελοῦσιν εἴτα βᾶσιν καὶ ἔρεισμα πρὸς μόρφωσιν ἰσχυρῶν ἕξεων καὶ συνηθειῶν σπουδαίως καὶ ἐπ' αὐτὸν τὸν χαρακτῆρα ἐπίδρωσῶν. Ζήτημα ἐν τούτοις ὑπάρχει πρῶτον μὲν, ἐὰν αἱ ἀφ' ἑαυτῶν κατὰ τὸν βίον ἡμῶν ἢ ἐκ τῶν γνώσεων τῆς εἰδικῆς διδασκαλίας μορφοῦμεναι αὐταὶ βουλευτικαὶ καταστάσεις εἰσὶ πράγματι αἱ προσήκουσαι εἰς τὸν ἀνθρώπον ἢ, ὅπερ ταυτόν, ἐὰν κέκτηνται ὄντως τὴν δέουσαν τιμὴν καὶ ἀξίαν, ἵνα ἐπ' αὐτῶν οἰκοδομηθῇ ὁ δικαίος ἠθικὸς χαρακτῆρ, δεύτερον δὲ καὶ ὑποτιθεμένων τούτων πάντων ὡς ἀληθῶν, ἀμφίβολον ὑπάρχει ἐὰν τὰ τοιαῦτα ψυχικὰ προϊόντα ἐστερημένα ἐδραίας ψυχικῆς βάσεως, ἥτις ἐν μόνῃ τῇ συστηματικῇ διαρρυθμίσει τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου παρέχεται, κέκτηνται ἀληθῶς τὴν

ἀπαιτουμένην ἰσχύν, ἵνα ἀποτελέσωσι τὴν βᾶσιν καὶ τὸν πυρῆνα ἠθικοῦ χαρακτήρος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἔπεται, ὅτι πᾶσα διδασκαλία μὴ παρασκευάζουσα ἐκ τῶν προτέρων τὸ ἔδαφος μηδὲ προλογιζομένη οὕτω τὰς ἐνεργείας αὐτῆς, ὥστε νὰ μετασχηματίσῃ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ διδασκομένου κατὰ τὰς ἀξιώσεις τῆς ἐν αὐτῷ μορφώσεως ἠθικοῦ χαρακτήρος, ἀπλῶς δὲ γινομένη πρὸς μετάδοσιν γνώσεων ὑπὲρ τούτου ἡ ἐκείνου τοῦ ἰδιαιτέρου σκοποῦ, δύναται μὲν βεβαίως νὰ ἐπιδράσῃ καὶ ἐπὶ τὴν βούλησιν αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἐν τούτοις ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ προϋποθέτει ριζικὴν καὶ συστηματικὴν διαμόρφωσιν τοῦ παντὸς ψυχικοῦ βίου τοῦ διδασκομένου, τοῦτο δὲ οὐ μόνον πρὸς ἀνάδειξιν χαρακτήρος ἰσχυροῦ, ἀλλὰ καὶ πρὸς πρόληψιν πάσης ἐνδεχομένης πνευματικῆς πολυαρχίας, ἔπεται κατ' ἀνάγκην ὅτι πᾶσα διάφορος ταύτης διανοητικῆς ἀνάπτυξις οὐ μόνον περιττὴ παιδευτικῶς ἀποβαίνει, ἀλλὰ καὶ παραπαιδεύει τὸν ἄνθρωπον. Οἴκοθεν ἐννοεῖται ὅτι ἐνδεχομένη τοιαύτη ἐπιζήμιος ἐπίδρασις πάσης ἐιδικῆς διδασκαλίας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συμβῇ παρὰ τοῖς πεπαιδευμένοις ἤδη, παρ' ἐκείνοις δηλαδὴ τῶν ἀνθρώπων, παρ' οἷς, ὑπάρχοντας τετελειωμένου τοῦ ἠθικοῦ χαρακτήρος, τοῦ ἐπὶ τῇ βᾶσει ὠρισμένων ἀρχῶν καὶ κανόνων ρυθμίζοντας τὸν ἐσωτερικὸν ἡμῶν βίον, πᾶσα νέα ἐξωθεν προσγινομένη γνώσις καὶ παράστασις ἀφομοιοῦται καὶ ἐκτιμᾶται πάντοτε ἐπὶ τῇ βᾶσει τῶν ἀρχῶν τοῦ κρατοῦντος ἤδη συστήματος. Ὁ ἐν ἀκαδημαίαις καὶ πανεπιστημίοις φοιτῶν νεανίας, ποικίλων δὲ γνώσεων ἐν αὐτοῖς ἀκρωμένος, διατελεῖ τὸ πλεῖστον ἐλεύθερος πάσης ἐνδεχομένης ἐπὶ τὸ ἦθος αὐτοῦ ἐπιδράσεως, ἅτε δικαίως νομιζόμενος ὡς τετελειωμένος ἤδη τὸν ἠθικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα.

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

§ 5. Ἡ ἐσωτερικὴ σχέσις καὶ συγγένεια τῶν ἐννοιῶν τούτων τῆς παιδείας καὶ διδασκαλίας ἐκφράζεται ἱκανῶς ἐν τῇ συνθέτῳ ἐννοίᾳ τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας. Αὕτη εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διαρρῦθμισιν τοῦ συνόλου τῶν παραστάσεων τοῦ ἀνήλικος ἀνθρώπου ἀποβλέπουσα ἀποτελεῖ ἐν τῇ ἀγωγῇ τοῦ ἀνθρώπου τὸν θεμέλιον λίθον τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ μορφώσεως καὶ τελειώσεως, δικαίως δὲ ἐκ τῆς εὐτυχοῦς ἐκβάσεως τῶν ἔργων τῆς διδασκαλίας κρίνεται καὶ ἡ πᾶσα παιδευτικὴ κατάστασις καὶ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου. Ἐναντικρυς πρὸς τὴν ἀρχὴν ταύτην ἀντιστρατεύονται αἱ καὶ νῦν ἔτι ἀνὰ τὰ στόματα πολλῶν φερόμεναι θεωρίαι «περὶ διανοητικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἠθικῆς μορφώσεως», καθ' ἃς ἀτόπως λίαν ἢ ἐν τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις διδασκαλία θεωρεῖται ὡς εἰς μόνην τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου ἀποβλέπουσα, ἄσχετος δὲ οὖσα καὶ ἐκ παραλλήλου βαίνουσα πρὸς τὸ ἔργον τῆς ἄλλης ἀνατροφῆς καὶ τῆς ἠθικῆς μορφώσεως τοῦ διδασκομένου. Διὰ τὸν λόγον μάλιστα τοῦτον οὐχὶ σπανίως ἐν τοῖς προγράμμασιν ἐκπαιδευτηρίων ἀναφέρονται ἰδιαιτέρα μαθήματα ἠθικῆς διδασκαλίας τῶν διδασκομένων, ὡσανεὶ μὴ καὶ τὰ λοιπὰ τοιοῦτόν τι ἀπειργάζοντο. Καὶ νῦν ἔτι πολλοὶ τῶν διδασκόντων, μὴ θέλοντες ἢ καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐννοήσωσι τὴν ἐκπαιδευτικὴν παντὸς μαθήματος δύναμιν καὶ ἐνεργείαν, δὲν γινώσκουσιν ἄλλον τρόπον πρὸς ἠθικοποίησιν τῶν διδασκομένων, ἐκτὸς τῶν συνήθων πα-

ρακελεύσεων και συμβουλῶν και τῶν ἄλλων ἐπιτιμήσεων και ὀνειδισμῶν, δι' ὧν φρονοῦσιν ὅτι ἐνισχύουσι και ἀσκῶσι τὰ ἠθικὰ τοῦ παιδευομένου στοιχεῖα. Ἄλλ' ἡ ἐπιστημονικὴ τῶν πραγμάτων ἐξέτασις και τῆς ἐμπειρίας ἀκριβεῖς παρατηρήσεις πείθουσιν ἡμᾶς ἀδιστακτικῶς, ὅτι τὸ ἔργον τῆς παιδείας τοῦ ἀνθρώπου ἐν μόνῃ τῇ παιδευτικῇ διδασκαλίᾳ ριζοβολεῖ και τελειοῦται, ὅτι δὲ πᾶσα παιδεία ἄνευ τῆς βίσεως ταύτης ἀποβαίνει ἔργον ὅλως μάταιον και κενόν. Αὕτη ὄντως ἀποτελεῖ τὸν κυριώτατον μοχλὸν τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου μορφώσεως, ἥτις ἄλλως ἤθελε στερεῖσθαι μονίμου και ἀσφαλοῦς ἐδάφους και ἤθελεν ἀποβῆ ἀσθενῆς ὅλως ἐν τοῖς ἀποτελέσμασιν.

Τὴν ἀλήθειαν τῶν ἀνωτέρω και τὴν ἀπαραίτητον ἀνάγκην τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας θὰ κατανοήσωμεν ἐπαρκῶς, ἐὰν ἐμβλέψωμεν ἀκριβέστερον εἰς αὐτὸ τὸ ἔργον τῆς παιδείας τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπειδὴ ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία κύριον και τελευταῖον ἑαυτῆς σκοπὸν προτίθεται τὴν τοιαύτην τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου διαμόρφωσιν, οἷαν αὐτὴν ἡ ἠθικὴ ἐπιστήμη περὶ τοῦ τελείου ἀνθρώπου διαγράφει, ἡ, ὅπερ ταῦτόν, τὴν ἀνάπτυξιν και παγίωσιν τοῦ ἠθικοθρησκευτικοῦ ἐν αὐτῷ χαρακτήρος, ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι και τὸ ἔργον τῆς παιδείας τοῦ τοιοῦτου τέρατος καταστοχαζόμενον ὀφείλει, ἐπιμελῶς ἐκλέγον τὰ κατάλληλα πρὸς τοῦτο μέσα, νὰ συντάξῃ και ἀπαρτίσῃ ταῦτα εἰς σύστημα ἐναρμόνιον δυνάμεων πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ διωκομένου σκοποῦ. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ μόρφωσις βούλησεως και χαρακτήρος ἠθικοῦ εἶνε ἔργον, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὴν ἀσφαλῆ ἡμῶν ψυχολογικὴν πείραν, διέπεται ὑπὸ νόμων ἀπαρεγκλίτων, παράγεται δηλαδὴ ἐπὶ τῇ βίσει ψυχικῶν καταστάσεων οὐ μόνον τὸ πλῆθος και τὸ εἶδος

ὀρισμένων, ἀλλὰ και ἐναρμόνιως διατεταγμένων διὰ πολλῶν και πολυειδῶν σχέσεων εἰς ὀρισμένον σύστημα, ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι πρὸς ἐπίτευξιν τῆς διωκομένης ἠθικῆς βούλησεως ἐν τῷ ἀνθρώπῳ προσαπαιτεῖται ἐξάπαντος ἡ προσήκουσα προπαρασκευὴ και διαρρύθμισις τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἣτοι πρῶτον μὲν αἱ ὀρισμένοι τὸ πλῆθος και τὸ εἶδος ψυχικαὶ ἐν γένει καταστάσεις, ἐξ ὧν ἡ ἠθικὴ βούλησις ἀπορρέει, εἶτα δὲ και ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἀναγκαίων σχέσεων μεταξὺ τῶν διαφόρων στοιχείων, προσέτι δὲ και ἡ συνύφανσις πάντων τούτων εἰς ἓν και τὸ αὐτὸ ἐναρμόνιον σύστημα ἐνεργειῶν και δυνάμεων. Ἄλλὰ τὴν τοιαύτην βεβαίως τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου διαρρύθμισιν, ἐξ ἧς ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ βούλησις ἀπορρέει, οὔτε ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου ἀσφαλῶς παραγομένην δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν οὔτε ὑπὸ τύχης τινός, ἀλλ' ὑπὸ μόνῃς τῆς προαιρετικῆς και προεσκεμμένης διδακτικῆς ἐνεργείας. Καὶ δὲν θὰ ἠδυνάμεθα μὲν νὰ ἀρνῆθῶμεν, ὅτι τὸ τοιοῦτον σύστημα, δυνατὸν ἦ και πιθανὸν νὰ συμβαίῃ που και ἀφ' ἑαυτοῦ. Τοιαύτη ὅμως ὑπόθεσις, καθ' ἑαυτὴν ὅλως ἀπίθανος οὔσα, ἐτι μᾶλλον τοιαύτη ἀποβαίνει ὀπόταν πρὸς τούτοις φαντασθῶμεν και τὸ πλῆθος τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων, καθ' ἃς συμβαίνει, ἡ τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων, ἐν οἷς πρόκειται νὰ ἐφαρμοσθῇ.

ΣΧΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΓΟΓΗΝ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΝ ΔΙΟΙΚΗΣΙΝ

§ 6. Πρὸς ἐτι ἀκριβεστέραν κατανόησιν τοῦ περὶ παιδευτικῆς διδασκαλίας ὑποκειμένου τῆς ἐρεύνης ἡμῶν ἐπάναγκες ἀποβαίνει νὰ καθορίσωμεν σαφέστερον τὰς σχέ-

σεις αὐτῆς πρὸς τὸ ὅλον τῆς παιδείας ἔργον. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο, καθὰ ἡ γενικὴ παιδαγωγικὴ διδάσκει, συντελεῖται ἐν ταῖς ἐπομέναις τρισὶ παιδαγωγικαῖς ἐνεργείαις, ἦτοι ἐν τῇ διοικήσει, τῇ ἀγωγῇ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ, σκόπιμον τυγχάνει νὰ ἐξετάσωμεν, πῶς ἡ τελευταία πρὸς ἑκατέραν ἐκείνων ἔχει.

Ἐρρήθη ἐν τοῖς ἀνωτέρω ὅτι ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία κύριον ἑαυτῆς σκοπὸν προτίθεται τὴν προσήκουσαν τῶν παραστάσεων τοῦ διδασκομένου διαμόρφωσιν, ἵνα ἐκ τούτων προέλθῃ ἡ ἠθικὴ βούλησις, ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ. Ἄλλ' ἐπειδὴ πρὸς τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς κατατείνει ἄκρον τέρμα καὶ ἡ ἰδίως ἀγωγή ἐπιμελουμένη κυρίως τῶν ὄρων καὶ συνληκῶν τῆς παραγωγῆς καὶ ἀσκήσεως αὐτῆς τῆς πραγματικῆς βουλήσεως τοῦ παιδευομένου, διευθύνουσα ταύτην ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν καὶ οὕτως ἐν τοῖς ἔργοις αὐτὸν ἠθικοποιῶσα, φανερόν εἶνε ὅτι ἡ μὲν διδασκαλία εἰς τὸ ὅλον ἔργον τῆς ἠθικοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐμμέσως μόνον καὶ προπαρασκευαστικῶς ἐργάζεται, καθόσον ἐκλέγουσα καὶ παρέχουσα εἰς τὸν παιδευόμενον γνώσεις καὶ ιδέας ὠρισμένας τὸ τε πλῆθος καὶ τὸ ποιὸν καὶ ταύτας σκοπῶν διατάττουσα εἰς ἑναρμόνιον σύστημα, οὐδὲν ἄλλο πράττει ἢ τὸ ἔδαφος μόνον καλλιεργεῖ καὶ παρασκευάζει, ἐφ' οὗ δυνατόν νὰ ἀναβλαστήσῃ ἀκμαία καὶ ἰσχυρὰ ἡ ἠθικὴ βούλησις, ἡ δὲ ἀγωγή πρὸς αὐτὴν τὴν πραγματικὴν βούλησιν ἀπευθυνομένη προσπαθεῖ ἐν αὐταῖς τοῖς ἔργοις νὰ ἐξεγέρῃ καὶ καθοδηγήσῃ αὐτὴν ἐν τῇ ἀγαθῇ καὶ ἐναρέτῃ πορείᾳ τοῦ βίου. Τὸ ἔργον λοιπὸν τῆς ἀγωγῆς φανερόν εἶνε, ὅτι δὲν εὐδοκίμεῖ, ἐὰν μὴ ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία προηγηθῇ προπαρασκευάζουσα τοῦτο διὰ τῆς σκοπίμου καὶ καταλλήλου διαμορφώσεως

πατῶν τῶν ἄλλων ψυχικῶν καταστάσεων τοῦ παιδός. Μάτην ἐπομένως ἐπιζητεῖται ἡ ἐξέγερσις τῆς βουλήσεως ἐκεῖ, ὅπου ἡ ἀναγκαία διανοητικὴ βάσις δὲν ὑφίσταται, καθόσον ἀναμφήριστος ψυχολογικὴ ἀλήθεια διδάσκει ἡμᾶς ὅτι αὐτοτελῆς βούλησις, ἀνεξάρτητος δηλαδὴ τῶν παραστάσεων καὶ κρίσεων τοῦ ἀνθρώπου, εἶνέ τι ἀδύνατον. Διὰ τοῦτον μάλιστα τὸν λόγον καὶ τὸ ἐν τῇ παιδαγωγικῇ ἐπιστήμῃ περὶ τῆς ἰδίως ἀγωγῆς πραγματευόμενον μέρος, ἅτε συμπληρωματικὸν ὄν τοῦ ἔργου τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας, δεόν κανονικῶς νὰ ἔπηται εἰς ταύτην. Τοιαύτη ὅμως αὐστηρὰ μετὰξὺ διδασκαλίας καὶ ἀγωγῆς διάκρισις, ὁποῖαν ἤδη ἐν τῇ θεωρίᾳ ποιούμεθα, δὲν ὑφίσταται κυρίως εἰπεῖν ἐν τῇ πράξει. Ἐν ταύτῃ ἀμφοτέραι αἱ ἐνεργεῖαι βαίνουνσι συγχρόνως πάντοτε γιγνόμεναι, οὕτω δὲ ἠδελφωμέναι καὶ συνησπισμέναι, ὥστε ὅπου διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ καθ' ὃν βαθμὸν κύκλος τις παραστάσεων μορφοῦται, ἀκολουθεῖ ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς ἀγωγῆς προσηκόντως φροντίζουσα πρὸς μόρφωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν πραγματικῶν βουλήσεων καὶ ὀρέξεων.

§. 7. Ἐὰν νῦν τὴν παιδευτικὴν διδασκαλίαν πρὸς τὰ ἔργα τῆς παιδευτικῆς διοικήσεως παραβάλωμεν, παρατηροῦμεν πρῶτον μὲν, ὅπερ καὶ ἀνωτέρω ἐρρήθη, ὅτι, ἐν ᾧ ἡ παιδευτικὴ διοίκησις περὶ τῆς παρούσης ἐκάστοτε στιγμῆς μόνον φροντίζει, ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία εἰς τὸ τῆς παιδείας ἔργον κυρίως τοῦ διδασκομένου ἀποβλέπουσα, τοῦτο μόνον πειρᾶται καταλλήλως νὰ παρασκευάσῃ, δεῦτερον δέ, ὅτι ἡ μὲν διοίκησις ποιεῖται χρῆσιν μέσων ἐξωτερικῶν τὴν φύσιν, μηδαμῶς δηλαδὴ ἀναφερομένων εἰς τὸν παραστατικὸν βίον τοῦ διδασκομένου, ἐν ᾧ ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία τοὺς σκοποὺς αὐτῆς δικαίως θεωρεῖ ὡς προϊόντα

τοιαύτης ἀκριβῶς διαρρυθμίσεως τοῦ παραστατικοῦ βίου τοῦ παιδός. Ἐν ἄλλοις ὁ χαρακτήρ τῆς διοικήσεως τυγχάνει ὄλως ἀρνητικῆς φύσεως, καθόσον τὰ μέτρα αὐτῆς ἐπιβάλλονται ὑπὸ τῶν ἀναφυομένων ἐν τῷ μέσῳ τοῦ παιδευτικοῦ ἔργου ἀτάκτων ὁρμῶν καὶ ὀρέξεων, αἵτινες ἀνάγκη πᾶσα νὰ καταστῶσιν ἐκποδῶν διὰ τῆς διοικήσεως, ἵνα μὴ ἄλλως ἐλευθεραὶ ἀριέμεναι ἀνακόψωσι τὸ ἔργον τῆς παιδείας ἢ καὶ ματαιώσωσι μάλιστα αὐτό, αὐξάνομεναι εἰς ἐξεις ἰσχυράς καὶ δυσκαταγωνίστους. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς ταῦτα ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία, θετικὰ κέρδη ἐπιδιώκουσα, ἀποβλέπει εἰς τὴν ἐπίτευξιν ἀγαθῶν ἐχόντων ἐν ἑαυτοῖς ἀπόλυτον τιμὴν καὶ ἀξίαν.

Προκύπτει λοιπὸν ἐκ τῶν εἰρημένων ὅτι ἡ τε διοίκησις καὶ ἡ ἀγωγή οὐδὲν ἐν τῷ τῆς παιδείας ἔργῳ αὐτοτελεῖς ἀπεργάζονται· ἀλλ' ἡ μὲν ἐξ αὐτῶν φρουρὸς οἰοεὶ καὶ φύλαξ τεταγμένος τῆς ὀρθῆς καὶ κανονικῆς ἐν τῷ ἐκπαιδευτικῷ ἔργῳ τάξεως προκαθαίρει καὶ προπαρασκευάζει τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία ἐργάζεται, ἡ δὲ ἀγωγή, ἐπομένη πάντοτε ταύτῃ, πειράται διὰ τῆς ἐν τῷ βίῳ ἐφαρμογῆς τῶν προϊόντων τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας νὰ παραγάγῃ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἔργοις ἠθικὴν βούλησιν, νὰ παράσχη αὐτῇ τὴν προσήκουσαν ἰσχύον καὶ ἐνθάρρυνσιν καὶ νὰ προαγάγῃ αὐτὴν ἐπὶ τέλους εἰς ἕξιν βουλευτικὴν. Ἀμφοτέρων λοιπὸν τούτων τῶν παιδαγωγικῶν ἐνεργειῶν, τῆς τε παιδευτικῆς δηλονότι διοικήσεως καὶ τῆς παιδευτικῆς ἀγωγῆς, ἡ ἀξία τυγχάνει συμπληρωματικὴ τῆς θεμελιώδους ἐργασίας, ἣτις ἔλαχε τῆ παιδευτικῆς διδασκαλίᾳ. Ἄλλ' ἐκ τούτων βεβαίως δὲν ἔπεται οὔτε ὅτι τὰ ἔργα ταῦτά εἰσιν ἥττονος λόγου ἀξία ἢ καὶ περιττά, οὔτε ὅτι μόνῃ ἡ διδασκαλία δύναται νὰ ἐξασφαλίσῃ

ἡμῖν τὸ ἔργον τῆς ὅλης ἠθικῆς διαπλάσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πεῖρα μάλιστα καταδεικνύει, ὅτι καὶ ἐν ἡ περιπτώσει τὸ ἔργον τῆς διδασκαλίας βαίνει ὀρθῶς καὶ συμφώνως πρὸς τοὺς μεθοδικούς κανόνους, μέγιστον κίνδυνον διατρέχει ἡ μόρφωσις τοῦ ἠθικοῦ χαρακτήρος, ὅπότεν παραμελουμένου μὲν τοῦ ἔργου τῆς διοικήσεως ὁ παιδευόμενος καθίσταται ἔρμαιον τῶν ἀναφυομένων ὁρμῶν καὶ ὀρέξεων, ἡ δὲ διδασκαλία προσκόπτῃ καὶ παραλύηται, μὴ λαμβανομένης δὲ τῆς προστηκούσης φροντίδος ἐν τῇ ἀγωγῇ πρὸς ἐξέγερσιν καὶ διεύθυνσιν τῆς βουλήσεως τοῦ παιδευομένου τὰ ἀποτελέσματα τῆς διδασκαλίας ἀπομαραίνονται καὶ ἐξασθενῶσιν. Ἡ σώφρων καὶ ἐξ ἀκραιφνοῦς ἀγάπης ἐλαυνομένη παιδεία θὰ ἀποβλέψῃ ἐν τῇ πράξει μετ' ἴσης προσοχῆς καὶ φροντίδος καὶ εἰς τὰς τρεῖς συγχρόνως παιδαγωγικὰς ἐνεργείας, ἀγομένη πάντοτε ἐκ τῆς ἰδέας, ὅτι οὐδεμία τούτων εἶνε δυνατόν νὰ προκόψῃ ἄνευ τῆς συγχρόνου τῶν δύο ἄλλων συνδρομῆς. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀτόπως λίαν ἐξαιρεται ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία ὡς μόνος καὶ ἀποκλειστικός ὑπεύθυνος φορεὺς τῆς καθόλου παιδείας, ὑποτιμᾶται δὲ οὐ μόνον ἡ διοίκησις, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀγωγή, ἡ τε ἐν τοῖς σχολείοις καὶ ἡ ἐκτὸς αὐτῶν. Ἄλλ' ἡ ὑπεροχὴ τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀδελφὰς αὐτῆς ἐνεργείας εἶνε θεωρητικῆς οὕτως εἰπεῖν φύσεως, ἔγκειται δ' ἀκριβῶς ἐν τούτῳ, ὅτι αὐτὴ κυρίως παρέχει ἡμῖν τὸ ὑλικὸν τῆς ἠθικῆς συστηματικῆς ἐποικοδομήσεως καὶ ὅτι ἡ παιδευτικὴ διοίκησις καὶ ἡ ἰδίως ἀγωγή οὐδὲν σημειῶν κοινὸν ἐπαφῆς ἔχουσαι, βαίνουσαι δὲ μάλιστα ἀντιθέτως πως, καθόσον ἡ μὲν τούτων ἀδιαφορεῖ τέλεον περὶ

τῆς βουλήσεως τοῦ παιδευομένου, ἡ δὲ πρὸς ταύτην μόνην ἀπευθύνεται, μόνον ἀπὸ τῆς διδασκαλίας ὡς ἀπὸ κέντρου ἐξαρτῶνται καὶ διὰ ταύτης ἐμμέσως συνάπτονται, καὶ μάλιστα ἡ μὲν διοίκησις ὡς προπαρασκευάζουσα ἐξώθεν τὸ ἔργον τῆς διδασκαλίας, ἡ δὲ ἀγωγή ὡς παρέχουσα εἰς τοῦτο τὴν δέουσαν δύναμιν καὶ ἰσχὺν ὑπὲρ τῆς ἐκ τῶν προϊόντων αὐτῆς ἀναβλαστανούσης νεαρᾶς βουλήσεως.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΔΥΝΑΜΕΩΣ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

§ 8. Εἶδομεν ἐν τοῖς ἀνωτέρω, ὅποια τις τυγχάνει ἡ θέσις τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας ἐν τῷ καθολοῦ ἔργῳ τῆς παιδείας. Ἀναμφηρῶς δὲ θὰ ἀναγνωρίσωμεν αὐτὴν ὡς τὸν σπουδαιότατον παράγοντα τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου μορφώσεως. Ἐπειδὴ δὲ ἡ παιδεία τοῦ ἀνθρώπου οὐδὲν ἄλλο κυρίως σημαίνει ἢ τὴν μόρφωσιν ἠθικορησκευτικῆς ἐν αὐτῷ βουλήσεως, αὐτονόητον ὑπάρχει ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο τότε μόνον ἀποβαίνει δυνατόν, ὅποταν τελεῖται ἐπὶ τῇ ἀπαρεγκλίτῳ βάσει τῶν γενικῶν ψυχολογικῶν νόμων, καθ' οὓς ἡ βούλησις ἐν γένει τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύσσεται. Ἡ ἐμπειρικὴ ψυχολογία διδάσκει ἡμᾶς ὅτι ἡ βούλησις δὲν εἶνέ τι καθ' ἑαυτὸ ὑπάρχον ἐν τῷ ψυχικῷ βίῳ οὐδὲ δύναμις αὐτοτελῆς τῆς ψυχῆς, ἄσχετος ὅλως πρὸς τὰς λοιπὰς ἡμῶν ψυχικὰς καταστάσεις, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον κατάστασις προϋποτιθεῖσα πάσας τὰς λοιπὰς τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἐνεργείας καὶ τρόπον τινὰ τὸ ὅλον ἔργον τῆς ψυχικῆς ἡμῶν ἀναπτύξεως συν-

τελοῦσα. Εἶνε δ' αὕτη ἐπιθυμία συνειδυῖα καλῶς τὸ ἀντικείμενον, πρὸς ὃ σπεύδει, καὶ ὑποτιθεμένη πάντοτε τὸ ἐφικτὸν τῆς ἐπιτυχίας αὐτοῦ ἐπὶ τῇ βάσει κρίσεων ἀγούσων ἀσφαλῶς ἐπὶ τὸ διωκόμενον τέρμα. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη εὐσυνειδήτος καὶ λογικὴ τῆς βουλήσεως κατάστασις δὲν ἐπιτυγχάνεται βεβαίως διὰ μόνης τῆς ἀπλῆς γνώσεως. Εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι πᾶσα γνώσις εἶτε ἐκ τῆς πείρας προσγιγνομένη τῷ ἀνθρώπῳ, εἶτε ἐκ τῆς διδασκαλίας λαμβανομένη, ἐπιδρᾷ πάντοτε, ὡς περ καὶ ἀνωτέρω ἐρρήθη, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐπὶ τὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀποβαίνουσα οὕτω καὶ δύναμις ἐκπαιδευτικῆ· ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται βεβαίως ὅτι καὶ πασαδῆποτε διδασκαλία μεταγίγνουσα γνώσεις εἰς τὸν παιδευόμενον ἀποβαίνει καὶ προσηκόντως παιδευτικὴ. Διότι πρῶτον μὲν ἡ ὅπωσδήποτε διὰ τῆς διδασκαλίας μορφουμένη βουλευτικὴ κατάστασις δὲν κέκτηται καθ' ἀνάγκην ἐν ἑαυτῇ καὶ τὴν ἀπαιτουμένην ἠθικὴν τιμὴν καὶ ἀξίαν. Ἐκτὸς δὲ τούτου λίαν εὐκόλως συμβαίνει, ὥστε διάφοροι γνώσεις ἀντίθετοι οὔσαι νὰ προκαλῶσι καὶ προάγωσιν ἐπιθυμίας καὶ βουλήσεις ἀναιρούσας ἀλλήλας. Καὶ τέλος πᾶσα γνώσις ὅπωσδήποτε διδασκομένη, μὴ ἀποτελοῦσα δηλαδὴ μέλος μείζονος συμπαγοῦς συστήματος, ἀλλὰ μεμονωμένη καὶ ἄσχετος διατελοῦσα, ἀποβαίνει καθ' ἀνάγκην ἀσθενῆς, αὐτὴ τε καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς βούλησις, μὴ δυναμένη ἐπομένως νὰ συγκρατηθῇ ἀπέναντι ἄλλων ἰσχυροτέρων καὶ σαφεστέρων. Ἄλλ' ἡ παιδεία τοῦ ἀνθρώπου οὔτε εἰς τοιαύτας ἐφημέρους καὶ ἀσθενεῖς βουλήσεις ἀποβλέπει, οὔτε εἰς τὸν διχασμὸν τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς μορφώσεως τοιούτων ἀντιμαχομένων ἐπιθυμιῶν καὶ βουλήσεων. Βούλησιν ἠθικὴν ἐν τῇ παιδαγωγικῇ λέγοντες ἐννοοῦμεν

ἐν αὐτῇ πρὸ παντός μόνιμον, διαρκῆ καὶ σταθερὰν πορείαν καὶ διεύθυνσιν, ῥυθμιζομένην ὑπὸ συστήματος ἠθικῶν ιδεῶν, αἰτινὲς εἰσὶν ἀπαύγασμα τῆς ἀρμονικῆς καὶ σκοπίμου διατάξεως τοῦ παντός ἡμῶν ψυχικοῦ βίου. Ἡ μονιμότης τουτέστιν αὕτη καὶ διάρκεια καὶ ἡ ἰσχύς τῆς βουλήσεως ἐν γένει καὶ ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν αὐτῶν ἀρχῶν παγίωσις τοῦ ἠθικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου, ἢ, ὅπερ ταῦτόν, ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἠθικοῦ χαρακτήρος προκύπτει ἀπὸ μόνης τῆς ἐδραίας βάσεως, ἣν ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία σκοπίμως μετασχηματίζουσα τὸν ὅλον τοῦ ἀνθρώπου ψυχικὸν βίον παρασκευάζει. Ἐπειδὴ δὲ κύριος καὶ οὐσιώδης σκοπὸς πάσης παιδευτικῆς διδασκαλίας τυγχάνει ἡ τοιαύτη σκόπιμος διαμόρφωσις τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ παιδευομένου, ἐξ ἧς ἡ ἠθικὴ βούλησις ἀναβλαστάνει, ἐπάναγκες ἀποβαίνει νὰ ἐξετάσωμεν ἐν τοῖς ἐξῆς, ὅποια δέον νὰ ᾖ ἡ μορφή ἡ ὑπὸ τῆς ἠθικῆς βουλήσεως ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου προϋποτιθεμένη.

ΤΥΠΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΝ Τῇ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚῇ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΙ
ΜΟΡΦΩΤΕΑΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

§ 9. Πρὶν ἢ ἀποβλέψωμεν εἰς αὐτὸ τὸ περιεχόμενον τῆς ἠθικῆς βουλήσεως, ὡς ἐξετάσωμεν ἐν πρώτοις, ὅποια εἰσὶ τὰ γενικώτερα στοιχεῖα τὰ χαρακτηρίζοντα πᾶσαν βούλησιν.

Φανερόν εἶνε πρὸ παντός, ὅτι βούλησις ἠθικὴ, μόνιμος, διαρκὴς καὶ ἰσχυρὰ δὲν εἶνε δυνατόν νὰ προέλθῃ ἀπὸ μιᾶς μεμονωμένης ἐν τῷ ἀνθρώπῳ παραστάσεως. Καὶ ἐάν

ἔτι τοιοῦτόν τι ὑπετίθετο ὡς δυνατόν, μερικὴ οὕσα κατ' ἀνάγκην ἢ βούλησις ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν ἐν τῇ παιδείᾳ ἀληθῶς διωκομένην, ἥτις οὐχὶ πρὸς μίαν μόνην ὀρισμένην παράστασιν ἀποβλέπουσα, ἀλλὰ πρὸς ἅπαντα τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, πρὸς ἀπάσας δηλαδὴ τὰς συγκεκριμένας σχέσεις αὐτοῦ ἢ αὐτῇ θεωρουμένη, φέρει κατ' ἀνάγκην χαρακτηῖρα γενικόν. Τοιαύτη βούλησις ἀπορρεῖ ἀπὸ μόνης τῆς διδασκαλίας, ἥτις μὴ περιοριζομένη εἰς μεμονωμένας γνώσεις, ἀλλ' ἐπεκτεινομένη εἰς πάντας τοὺς κύκλους τῶν παραστάσεων τοῦ ἀνθρώπου, ἐπιζητεῖ, ἵνα ἐκ πασῶν καὶ διὰ πασῶν ἐπιτύχῃ ἐκείνης. Ἄλλ' ἐνταῦθα ὑπολανθάνει καὶ ἄλλο τι οὐχ ἥττον σπουδαῖον καὶ ἀξιόλογον στοιχεῖον. Ἡ ἠθικὴ δὲ βούλησις δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ οὔτε ὡς παραγομένη κατὰ τμήματα, ἔτοιμα τρόπον τινὰ προσφερόμενα ὑπ' ἐκάστου τῶν διαφόρων κύκλων τῶν παραστάσεων, οὔτε ὡς ἐν ἐκάστῳ τούτων ἅπασι ἰδιαιτέρως ἀναπτυσσομένη. Κατὰ τοὺς ψυχολογικοὺς νόμους τῆς γενέσεως πάσης γενικῆς βουλήσεως, δέον αὕτη νὰ ἀναθεωρῆται μόνον ὡς ἀποτέλεσμα τῆς πολυειδοῦς καὶ ποικίλης συνδέσεως καὶ ἀλληλενεργείας τῶν λοιπῶν τοῦ ἀνθρώπου παραστάσεων καὶ τῶν ἐκ τούτων ψυχικῶν ὁμάδων, ἐδρεύουσα οὕτως εἰπεῖν ἐν τῷ κέντρῳ αὐτῶν, πρὸς ὃ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ ψυχικαὶ τοῦ ἀνθρώπου καταστάσεις διὰ διαφόρων ἐμμέσων ἢ ἀμέσων σχέσεων ἀναγκαίως ἄγουσιν. Ἐν τῇ τοιαύτῃ ἐσωτερικῇ διασκευῇ καὶ συνυφάνσει τῶν διαφόρων κύκλων τῶν παραστάσεων εἰς ὅλον τι συγκεντρικόν καὶ ἑναρμόνιον ἐρείδεται κατ' ἐξοχὴν οὐ μόνον ἡ δύναμις καὶ ἡ ὑπεροχὴ τῶν προϊόντων τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ ἡ πεποιθησις κατ' ἐξοχὴν, ἣν

ἀκράδαντον ὁ πεπαιδευμένος τρέφει περὶ τοῦ δυνατοῦ καὶ ἐρικτοῦ τῶν ἑαυτοῦ σκοπῶν. Ἐὰν δὲ εἰς αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τῆς τοιαύτης πνευματικῆς καταστάσεως ἀποβλέψωμεν, εἰς τὰς γνώσεις δηλονότι, ἐκ τῆς ἐπεξεργασίας τῶν ὁποίων ἡ βούλησις προσδοκᾶται, οὐδέποτε ταύτας δεόν νὰ φαντασθῶμεν ἀποτελούσας ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ μαθητοῦ ἀδρανῆ καὶ ἄψυχον σωρόν. Γνώσεις, ὧν ἀμυδρὰν καὶ ἀσαφῆ συνείδησιν ἔχομεν, ἡ τοιαῦται εἰς ἅς οὐδεμίαν τιμὴν ἀπονέμομεν, οὐδαμῶς δύνανται νὰ κεντρίσωμεν ἡμᾶς περαιτέρω καὶ νὰ ἀποδώσιν οὕτως ἀρχὴ καὶ βᾶσις ὀρέξεως καὶ βουλήσεως. Ὁ διδασκόμενος ἐπομένως μαθητῆς, μὴ κεκτημένος δὲ διαρκῆ τῶν μεμαθημένων συνείδησιν, μηδὲ περιβάλλον αὐτὰ διὰ τῆς τιμῆς αὐτοῦ καὶ ἀγάπης φανερόν εἶνε ὅτι δυσκόλως λίαν ὑπ' αὐτῶν παιδεύεται. Συμβαίνει δὲ ἡ παιδευτικὴ αὕτη ἐπίδρασις τότε μόνον, ὅποταν σὺν τῇ γνώσει παρέχγηται τάσις τις καὶ ἐπιθυμία πρὸς διατήρησιν καὶ συμπλήρωσιν ἡ καὶ πρὸς ἀνάδειξιν αὐτῆς, ἐν ἄλλοις λόγοις, ὅποταν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ παιδευομένου κατορθώσῃ ἡ διδασκαλία νὰ μορφώσῃ τὴν κατάστασιν τοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τῶν ἐκάστοτε διδασκομένων. Συγκεφαλαιοῦντες νῦν τὰ ἀνωτέρω συνάγομεν τὰ ἐπόμενα πορίσματα.

Α'. Πᾶσα παιδευτικὴ διδασκαλία δὲν ἀποβλέπει οὔτε εἰς μίαν μόνην γνώσιν οὔτε εἰς ἓν εἶδος τοιούτων, ἀλλ' ἀπευθύνεται πρὸς ἅπαντας τοὺς κύκλους τῶν παραστάσεων τοῦ παιδευομένου.

Β'. Ἡ θεραπεία καὶ ἐπιμέλεια τῶν διαφόρων κύκλων τῶν παραστάσεων ἀποτελεῖ σύστημά τι ἐναρμόνιον γνώσεων καὶ δυνάμεων, ἐπικρατοῦν μὲν καὶ δεσπόζον ἐν ἡμῖν πάσης ἄλλης ἐμάδος, συνυφασμένον δὲ καὶ συνδεδεμένον ἐν τοῖς μέρεσιν αὐτοῦ ἀρρήκτως.

Γ'. Ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν μετάδοσιν καὶ ἐπιπώρευσιν ξηρῶν καὶ ἀψύχων γνώσεων, ἀλλ' εἰς τὴν μόρφωσιν ἐνδιαφερόντων.

Ἄπαντα λοιπὸν ἡ ἐπιούσα ἡμῶν πραγματεία ἐπὶ τῇ βᾶσει τῶν ἀνωτέρω βαίνουσα θὰ ἐνδιατρίψῃ περὶ τὴν κατάστασιν τοῦ ἐνδιαφέροντος, περὶ τὴν ἔννοιαν τῆς πολυμερείας αὐτοῦ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ καὶ περὶ τὰ κυριώτατα αὐτοῦ μέρη καὶ περὶ τὴν συγκεντρικὴν μορφήν καὶ διάταξιν αὐτῶν.

§ 10. Ἡ ἔννοια τοῦ ἐνδιαφέροντος ἐν τῷ κοινῷ λόγῳ ἐκλαμβάνεται συνήθως κατὰ διάφορον σημασίαν παρ' ὅτι ἐνταῦθα ὑποτίθεται. Θεωρεῖται δηλαδή ὡς ἐμφαίνον ἰδιαιτέρον προσὸν τοῦ τρόπου τῆς διδασκαλίας ἢ τῶν ὑποκειμένων αὐτῆς, δι' οὗ αὕτη τερπνὴ τῷ διδασκομένῳ ἀποβαίνουσα δεσμεύει τοῦτον καὶ καθίστησιν αὐτῷ τὸ μανθάνειν ἡδὺ καὶ ἄπονον. Κατὰ ταῦτα δὲ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς διδασκαλίας θεωρεῖται ἐνοικοῦν ἐν αὐταῖς ταῖς διδασκομέναις γνώσεσι, καὶ τῷ τρόπῳ τῆς μεταδόσεως αὐτῶν, ἡ δὲ διδασκαλία ὡσπερ ἔλκουσα οὕτως εἰπεῖν ἡμᾶς δι' ἐπαγωγῆς δυνάμεως πρὸς αὐτὰς τὰς γνώσεις. Τὸ παιδαγωγικὸν ὅμως ἐνδιαφέρον, οἷον τοῦτο ἐνταῦθα ὑποτιθέμεθα, εὐρηται ἐν ποιᾷ τινι ἀντιθέσει πρὸς τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν. Διότι τοῦτο μὲν ἀποτελεῖ αὐτὸ τὸ τέλος καὶ τὸν σκοπὸν τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας, αὕτη δὲ τὰς διδασκομένας γνώσεις πειρᾶται νὰ προαγάγῃ καὶ ἀνυψώσῃ ἐπὶ τὴν περιωπὴν τοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἐκ τούτων δὲν ἔπεται βεβαίως ὅτι ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία δὲν πρέπει νὰ ἦ καὶ κατὰ τὴν προεξηγηθεῖσαν ἔννοιαν ἐνδιαφέρουσα. Δυνάμεθα μάλιστα νὰ ἀποδείξωμεν εὐκόλως, ὅτι τὸ προσὸν τοῦτο συνεπιτυγχάνεται ἀ-

σφαλῶς ἐν τῇ μορφώσει αὐτοῦ τοῦ ἐνδιαφέροντος, ὅποιον τοῦτο ἢ παιδευτικὴ διδασκαλία ὡς σκοπὸν αὐτῆς ἐπαγγέλλεται. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία κατὰ τὰ προηγούμενα προτίθεται νὰ ἀνυψώσῃ καὶ προαγάγῃ τὰς γνώσεις τοῦ παιδευομένου εἰς ἐνδιαφέροντα, ἢ, ὅπερ ταῦτόν, νὰ μορφώσῃ ἐν αὐτῷ τοιαῦτα, ἐπάναγκες ἀποβαίνει νὰ ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον καὶ εἰδικώτερον τὰ τὴν ψυχικὴν ταύτην κατάστασιν χαρακτηρίζοντα κύρια στοιχεῖα.

§ 11. Ἐνδιαφέρον καλεῖται ἡ ψυχικὴ κατάσταση, καθ' ἣν σειρά τις ἐν ἡμῖν παλαιῶν παραστάσεων ἀναπλασσομένη, ἵνα ἐτέραν τοιαύτην προσλάβῃ καὶ ἀφομοιώσῃ πρὸς ἑαυτήν, εἴτε ἐκ νέων αἰσθήσεων ἀποτελουμένην εἴτε ἐκ παλαιῶν ἀναπλασσομένων παραστάσεων, οὐ μόνον μετὰ μεγάλης δυνάμεως καὶ ζωηρότητος ἐξεγειρομένη διευθύνεται εἰς προὔπαντησιν τῆς προσδοκωμένης, ἀλλὰ καὶ συνοδεύεται ὑπὸ ἰσχυρῶν συναισθημάτων ἡδονῆς καὶ προφανοῦς τινος ὀρμῆς καὶ τάσεως πρὸς μείζονα ἐπέκτασιν τῆς ἀφομοιωτικῆς ἐνεργείας αὐτῆς. Τὸ ἐνδιαφέρον ἐπομένως ἐρείδεται κυρίως ἐν τῇ προὔπαρχούτῃ σειρά τῶν γνωστῶν παραστάσεων, ἥτις καὶ προσλαμβάνει τὴν προσερχομένην, διότι ἐξ ἐκείνης κυρίως οὐ μόνον ἡ ἐνέργεια τῆς προσλήψεως ἀπορρέει, ἀλλὰ καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ σαφήνεια αὐτῆς, προσέτι καὶ ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ ὀρμὴ πρὸς εὐρυτέραν ἐτι ἐπέκτασιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν ἀφομοιωθειῶν γνώσεων. Ἡ ζωηρὰ αὕτη ἔντασις ἢ χαρακτηρίζουσα τὸ ἐνδιαφέρον δικαιολογεῖ ἐπαρκῶς καὶ τὴν σύντονον προσοχὴν τὴν συνοδεύουσαν αὐτό. Οἴκοθεν δ' ἐννοεῖται, ὅτι ἡ τοιαύτη κατάσταση τοῦ ἐνδιαφέροντος οὐδέποτε λύεται, ἀλλ' ἐπὶ μᾶλλον ἐπιτείνεται διὰ τῆς

διδασκαλίας, καθόσον πᾶσα διδασκομένη γνώσις οὐ μόνον ἐνδιαφέρον παρὰ τῷ παιδευομένῳ ὑποτίθησιν, ἀλλὰ καὶ ἐποικοδομεῖ ἐπ' αὐτοῦ διὰ τῶν προσλαμβανομένων νέων στοιχείων καταλείπουσα τὸ ἴδιον ἑαυτῆς ἐνδιαφέρον. Καὶ καθ' ὅσον μὲν τὸ πρῶτον τούτων ἐν νῷ ἔχομεν, κατὰλληλον ὄντως ὑπάρχει νὰ χαρακτηρίζωμεν τὴν τε διδασκαλίαν καὶ τὸ διδασκόμενον αὐτὸ ὡς ἐνδιαφέρον ἡμᾶς, καθόσον δὲ τὸ δεύτερον, τότε πράγματι διδάσκωμεν πρὸς μόρφωσιν ἐνδιαφέροντος, καθ' ἣν ἀκριβῶς περὶ τούτου ἐννοιοι ἢ παιδευτικὴ διδασκαλία ἰδίως φροντίζει, διότι ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης ἀντιλήψεως ἐρείδεται κυρίως καὶ ἡ μείζων σπουδαιότης τοῦ παιδαγωγικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἄλλ' ἐξετάσωμεν ἤδη μερικώτερον ὅποια καὶ ὅποσα διακριτικὰ στοιχεῖα ἐνυπάρχουσιν ἐν τῇ ὡς ἄνω ἀναπτυχθείσῃ ἐννοίᾳ τοῦ ἐνδιαφέροντος.

§ 12. Ἐνδιαφέρεσθαι περὶ τινος σημαίνει προφανῶς ψυχικὴν ἐν ἡμῖν κατάστασιν ἀποτελουμένην ἐξ ὁμάδος κρίσεων ἐν ἡμῖν καὶ παραστάσεων, ἀναφερομένων εἰς τὸ ἐν λόγῳ ἀντικείμενον. Ἐκ τούτου δ' ἔπεται ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον ἰσχύει περὶ τῶν γνωστῶν μόνον ἡμῖν ἀντικειμένων, οὐχὶ δὲ καὶ περὶ ἀγνωστων καὶ πρωτοφανῶν, καὶ ὅτι ἡ δύναμις αὐτοῦ βαίνει πάντοτε κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸν ἐκάστοτε βαθμὸν τῆς γνώσεως τῶν πραγμάτων. Ἐὰν λοιπὸν διὰ τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας ἀποβλέπωμεν εἰς τὴν μόρφωσιν ἐνδιαφερόντων, ἐν τούτῳ ἐννοοῦμεν κατὰ πρῶτον ὅτι ὀφείλομεν διδάσκοντες νὰ παρέχωμεν πρὸ παντός τὴν ἀπαιτούμενην ἐκάστοτε γνώσιν εἰς τὸν παιδευόμενον. Συναφῆς ὅμως πρὸς ταῦτα ζήτημα πρὸς ἐξέτασιν ὑπάρχει ἐνταῦθα τὸ ἐξῆς: Ἀπαιτεῖ ἄρα γε ἡ ἐννοία τοῦ ἐνδιαφέροντος, ὅπως ἢ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ παρεχομένη ἐκάστοτε

γνώσις τῶν ἀντικειμένων γίνηται ὡς ἔνεστι τελεία, ἔξαντλοῦσα τουτέστι πάσας τὰς λεπτομερείας αὐτῶν, μηδὲν δὲ καταλείπουσα τῷ παιδευομένῳ ἄγνωστον καὶ ἀνεξήγητον; Ἐν ἄλλοις, καθὼς βέβαιον ὑπάρχει, ὅτι ὁ ἐνδιαφερόμενος περὶ τινος δέον νὰ μὴ διατελῆ ἐν παντελεῖ τούτου ἀγνοία, ὀφείλει ἄρα γε οὗτος νὰ διατρέψῃ ὡσαύτως καὶ εἰς τὴν τελειοτάτην καὶ ἀκριβεστάτην αὐτοῦ γνώσιν, καὶ προτίθεται ἄρα γε καὶ ἡ διδασκαλία ἢ τοιαῦτα ἐνδιαφέροντα μορφοῦσα νὰ ἐξαντλῆ τὴν ἐξέτασιν καὶ τὴν γνώσιν τῶν ἐκάστοτε διδασκομένων; Μὴ ἐξετάζοντες ἐνταῦθα τὸ δυνατόν τῆς ἐπιτεύξεως τοιοῦτου σκοποῦ ὀφειλομένον μόνον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ αὐτὴ κατάστασις τοῦ ἐνδιαφέροντος οὐδαμῶς ἀπαιτεῖ τὴν τελειότητα ταύτην τῶν διδασκομένων γνώσεων. Ἐν πρώτοις εἶνε φανερόν, ὅτι ζωηρότατον ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῶν διδασκομένων παρατηροῦμεν οὐ μόνον παρὰ τοῖς ἐπαρκῶς μόνον προαχθεῖσιν ἐν τῇ γνώσει τούτων, ἀλλὰ καὶ παρ' ἐκείνοις ἔτι, ὅσοι διανύουσι τὴν περίοδον τῶν πρώτων ψυχικῶν ἐντυπώσεων. Ἐκτὸς δὲ τούτων οὐδ' ὑποτίθεται κἄν ὑπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ ἐνδιαφέροντος τοιαύτη τελεία τῶν ἀντικειμένων γνώσις, διότι ὅσονδῆποτε καὶ ἂν φαντασθῶμεν τοῦτο ἐν τῇ παιδευτικῇ διδασκαλίᾳ προαχθέν, οὐδέποτε παύεται ὄν ὁρμὴ καὶ τάσις διεγείρουσα σφοδρῶς τὴν αὐτενέργειαν πρὸς ἐπαύξησιν καὶ τελειοποίησιν τῶν ὑπαρχουσῶν γνώσεων. Παρὰ πᾶσαν τὴν ἐπιδιωκομένην ἐν τῇ παιδευτικῇ διδασκαλίᾳ τελειότητα, αὕτη μορφοῦσα ἐνδιαφέροντα δὲν προτίθεται βεβαίως οὔτε ἐπιστήμονας οὔτε τεχνίτας νὰ παραγάγῃ. Δὲν ἐννοεῖ δηλαδὴ νὰ προλάβῃ ἐν τούτῳ τὴν τελειότητα τῶν ἔργων οὔτε τῆς εἰδικῆς διδασκαλίας οὔτε τῆς αὐτενεργουῦ ἐν τινι ἐπαγγέλ-

ματι αὐτοδιδασκαλίας, ἀλλὰ νὰ μορφώσῃ καὶ συντηρήσῃ παρὰ τῷ διδασκομένῳ τὴν ἐκ τῶν γινωσκομένων φαιδρᾶν πεποθησιν, ὅτι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι αἱ γνώσεις αὐτοῦ δυνατὸν νὰ ἐξαγνίζωνται καὶ αὐξάνωνται μετὰ τῆς παραμαρτούσης πραγματικῆς τάσεως πρὸς ἐπαύξησιν αὐτῶν. Ἐν τούτοις δὲν ἐννοοῦμεν βεβαίως ἀσάφειάν τινα ἢ καὶ ἀντίφασιν τῶν διδασκομένων, καθόσον τὰ στοιχεῖα ταῦτα πιέζοντα τὴν συνείδησιν τοῦ παιδευομένου προκαλοῦσιν ἀφόρητον αὐτῷ ἀνίαν καὶ ἀθυμίαν. Πολλοῦ γε καὶ δεῖ ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία θελοῦσα νὰ παρακωλύσῃ ἀκριβῶς τὴν γένεσιν τοιούτων δυσαρέστων συναισθημάτων, ἀποφεύγει ἐπιμελῶς πᾶσαν ἀσάφειαν, μὴ ἐπιτρέπουσα στοιχεῖα, τῶν ὁποίων ἡ σαφὴς κατανόησις ὑπάρχει ἀνέφικτος τῇ βαθμίδι τῆς παρουσίας ἐκάστοτε ἀναπτύξεως τοῦ παιδευομένου. Κατὰ ταῦτα ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία καταλείπει μὲν πάντοτε πολλὰ συμπληρούμενα κατὰ τὸν μετὰ ταῦτα βίον τοῦ παιδευομένου ὑπὸ τῶν σχέσεων τῆς ἀναστροφῆς αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἡμέλικας, ὑπὸ τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ ἐμπειρίας καὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ εἰδικῆς μελέτης, καλλιεργοῦσα δὲ τὸ ἐνδιαφέρον ἀποβλέπει εἰς δύναμιν καὶ τάσιν προόδου, μὴ προελθούσαν μὲν εἰς τὸ τελευταῖον καὶ ἀκρότατον αὐτῆς τέρμα, ἀλλὰ διανύουσαν τὸ στάδιον τῶν πρώτων αὐτῆς ἐξεγέρσεων. Τούτου ἕνεκεν δεινῶς περὶ τὰ τοιαῦτα σφάλλονται πολλοὶ τῶν ἐν ἐκπαιδευτηρίοις διδασκόντων, οἵτινες πάσης ἄλλης τιμῆς ἄξιοι ὄντες ἐπὶ τῇ εἰδικῇ αὐτῶν καταρτίσει ἐν τινι εἰδει γνώσεων, παραμελοῦσι μὲν τέλεον τῆς προσηκούσης ἐκλογῆς καὶ καταμετρήσεως τῆς διδακτέας ὕλης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀπαραιτήτων παιδαγωγικῶν ἀρχῶν, τείνουσι δὲ νὰ ἐπεξεργάζωνται τὰς γνώσεις ὡς ἔνε-

στι πληρέστερον καὶ λεπτομερέστερον, διατρίβοντες πολλάκις καὶ περὶ στοιχεῖα, μόνῃ τῇ ἀκαδημαϊκῇ ἔδρᾳ προσιδιάζοντα. Τῷ ἀμαρτήματι τούτῳ ἐνέχονται συνήθως οἱ πάντῃ ἀγευστοὶ παιδαγωγικῆς διδασκαλίας διατελέσαντες· οἱ εὐφρέστεροι μάλιστα τούτων, ἐμπειρότεροι περὶ τὸ διδάσκειν σὺν τῷ χρόνῳ προϊόντι γιγνόμενοι, περιρίζουσιν βραδύτερον ἀφ' ἑαυτῶν τὴν πρώτην αὐτῶν ἐπιστημονικὴν ὁρμὴν, ἀφικνούμενοι εἰς τὴν ἐπίγνωσιν, ὅτι ἐν τῇ παιδευτικῇ διδασκαλίᾳ οὐχὶ ἀκατάλληλα, ἀλλ' ἐπιβλαβῆ αὐτὸ τοῦτο καθίστανται τὰ πέρα τῶν παιδευτικῶν ἀναγκῶν προτφερόμενα στοιχεῖα.

§ 13. Ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε ἐρεύνης ἡμῶν προκύπτει ἀσφαλῶς, ὅτι ἡ ἐννοια τοῦ ἐνδιαφέροντος ὑποτίθησι πάντοτε ἐπαρκῆ πως τῶν ἀντικειμένων αὐτοῦ γνώσιν, ἣν ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία ὀφείλει νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν παιδευόμενον. Ἀλλ' ἀρκεῖ ἄρα γε μόνῃ ἡ γνώσις αὕτη πρὸς τελείαν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐνδιαφέροντος; Ἐπειδὴ κατὰ τὰ προεξηγηθέντα τὸ ἐνδιαφέρον θεωρεῖται ὡς ρίζα καὶ πρόδρομος τῆς βουλήσεως, αὕτη δὲ ἰδιαιτέρα ἐνεργὸς κατὰστασις τῆς ψυχῆς ἡμῶν οὐσα δὲν δύναται νὰ προέλθῃ ἀπὸ τῶν ἀπλῶν καθ' ἕκαστα γνώσεων, καθόσον αὐταὶ ὅσονδὴποτε καὶ ἂν ὑποθεθῶσι τέλειαι ἢ σαφεῖς, διαμένουσι πάντοτε ἐν ἡμῖν ὡς καταστάσεις ἀκίνητοι τὸ πλεῖστον καὶ ἀδιάφοροι, ἔπεται προφανῶς ἐκ τούτου ὅτι εἰς τὴν ἀπλὴν κατάστασιν τῆς γνώσεως ἀνάγκη νὰ προστεθῶσιν ὡς κύρια καὶ διακριτικὰ στοιχεῖα ἡ κίνησις καὶ ἡ τάσις ἐπὶ τὰ πρόσω. Ἡ γνώσις τουτέστιν ἀντικειμένου τινὸς τότε μόνον προάγεται εἰς ἀληθῆς ἐνδιαφέρον, ὅπταν προσληφθεῖσα ἀπαξ δὲν κατατίθηται ἐν ἡμῖν ὡς ἄχρηστόν τι καὶ ἀκίνητον κεφάλαιον, ἀλλὰ διατελῆ οὐσα δύναμις

εὐεξέγεργτος, τείνουσα διαρκῶς νὰ προσλάβῃ καὶ ἕτερα στοιχεῖα καὶ οὕτω ἐξαπλωθῇ ἐφ' ὅ,τι πλεῖστον δύναται. Ὁ ἐμπορούμενος ἀληθοῦς ἐνδιαφέροντος δὲν διαμένει ψυχρὸς καὶ ἀπαθῆς πρὸς τὰς γνώσεις αὐτοῦ, ἀλλὰ τείνει ζωηρῶς πρὸς βεβαίωσιν καὶ ἐπέκτασιν αὐτῶν. Τὸν γινώσκοντά τι μετ' ἐνδιαφέροντος διακρίνει κατὰ ταῦτα ἀκάθεκτος δραστηριότης καὶ εὐκίνησις πρὸς πολλαπλασιασμὸν τῶν κεκτημένων, διαφαινομένη καὶ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ βλέμματι καὶ ἐν τῇ ὄλῃ αὐτοῦ στάσει· διότι ὁ ἀληθῶς ἐνδιαφερόμενος δὲν ἡρεμεῖ οὐδὲ καθεύδει, ἀλλὰ κατέχεται ὑπὸ συντόνου φροντίδος περὶ τῶν ἀντικειμένων τῶν γνώσεων αὐτοῦ, μαρτυρουμένης ἐν πολλοῖς μὲν ἄλλοις, μάλιστα δὲ ἐν τῇ προθυμίᾳ καὶ σπουδῇ, ἣν ὁ μαθητὴς ἀφ' ἑαυτοῦ ἐπίδεικνύει πρὸς τελειοτέραν καὶ εὐρυτέραν κατανόησιν τῶν διδασκομένων. Ἀσφαλῆστατον λοιπὸν τεκμήριον τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας ἐνταῦθα παρέχει ἡμῖν ὄντως ἡ ζωηρὰ αὕτη προθυμία, καθ' ἣν οἱ διδασκόμενοι οὐχὶ τυρῆλῃ καὶ μηχανικῇ ἔξει ἔπονται, ἀλλ' ὑπ' αὐτῶν τῶν διδασκομένων γνώσεων παρακινεῦνται, μὴ χρῆζοντες πρὸς τοῦτο ἰδιαιτέρων συμβουλῶν καὶ παραθαρρύνσεων, μηδ' ἐν παθητικῇ καταστάσει διατελοῦντες καὶ τὰ προσφερόμενα ἀπλῶς ἀποδεχόμενοι, ἀλλ' ἀσμένως καὶ αὐθορμήτως πάσης διδακτικῆς ἐνεργείας κοινωνοῦντες, προβάλλοντες ἀδιαλείπτως διάφορα ἐρωτήματα καὶ ἐπιδιώκοντες παντὶ τρόπῳ νὰ ἐξακριβώσωσι καὶ συμπληρώσωσι τὰ ἐκάστοτε αὐτοῖς γνωστά. Ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη τοῦ ἐνδιαφέροντος δύναμις ἐπιδρᾷ καὶ ἐφ' ἅπαντα τὸν ἄλλον βίον τοῦ μαθητοῦ τοσοῦτῳ εὐεργετικῶς, ὥστε οὗτος τὰς ἐν τῷ σχολείῳ κτηθείσας γνώσεις καὶ πᾶσαν ἄλλην ἐν τῇ διδασκαλίᾳ συμβαίνουσαν ἐνέργειαν νὰ συνε-

χίζη αύτενεργῶν διὰ τῆς κατ' ἰδίαν ἀναγνώσεως καὶ μελέτης καὶ τοιουτοτρόπως δι' αὐτῆς μὴ μόνον τὰ μεμαθημένα ἀκριβέστερον καὶ τελειότερον κατανοῆ, ἀλλὰ καὶ εἰς νέας πολλάκις ἐρεῦνας καὶ ἐπιγνώσεις προβαίνει. Τοιαύτη τις λοιπὸν ζωηρὰ καὶ ἀδιάλειπτος ὁρμὴ ἐπὶ τὰ πρόσω δέον νὰ χαρακτηρίζῃ τὴν ὅλην πνευματικὴν κατάστασιν τοῦ διδασκόμενου· εἶνε δ' αὕτη ἀπαραίτητος ὄντως, ἐὰν ἡ διδασκαλία μέλλῃ ν' ἀποβῆ πρόδρομος τῆς ἐπιδιωκομένης βουλήσεως.

§ 14. Δεύτερον οὐχ ἤττον ἄξιον λόγου χαρακτηριστικὸν τῆς καταστάσεως τοῦ ἐνδιαφέροντος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀπλήν γνῶσιν ἀποτελεῖ ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἀξία, ἣν πρὸς τε τὰ ἐνοικοῦντα ἡμῖν ἐνδιαφέροντα καὶ πρὸς τὰ σχετικὰ τούτων ἀντικείμενα ἀπονέμεται. Ἡ ἐν ἡμῖν συναίσθησις τῆς ἀξίας καὶ τιμῆς τῶν ἀγαθῶν τούτων ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ μὴ παρεργώμεθα ἀδιαφόρως, ἀλλὰ νὰ διατριβώμεν ἄσμενοι περὶ αὐτά. Καὶ καθὼς αὕτη ἡ βούλησις ἀπονέμουσα τιμὴν καὶ ἀξίαν εἰς τὸ διωκόμενον ἐκάστοτε ἀντικείμενον μαρτυρεῖται κατὰ τὴν πορείαν αὐτῆς ὑπὸ συντόνων συναισθημάτων ἡδονῆς, τοιουτοτρόπως καὶ ἡ διδασκαλία μορφοῦσα ἐνδιαφέροντα συνουδεύεται ἀδιαλείπτως ὑπὸ παρομοίων συναισθηματικῶν καταστάσεων ἐκδηλουμένων ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ ἐν τῇ φαιδρᾷ αὐτοῦ συνεργασίᾳ, ἐν τῇ αὐτοπροαιρέτῳ αὐτοῦ ἀφοσιώσει καὶ ἐν τῇ διηνεκεὶ τῆς προσοχῆς αὐτοῦ προσηλώσει πρὸς τὸν διδασκαλόν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς ταῦτα ἡ τελεία ἀπάθεια καὶ ἡ ἀναίσθητος ἀταραξία, πολλάκις δὲ καὶ ἡ σκυθρωπότης καὶ ἡ διὰ τῆς ὅλης στάσεως καὶ διαγωγῆς ἐκδηλουμένη ἐσωτερικὴ ἀνία καὶ στενοχωρία τοῦ μαθητοῦ ἀποτελοῦσιν ἀσφαλέςτατον μαρτύριον τῆς

κατεχούσης αὐτὸν πλήρους ἐσωτερικῆς ἀδιαφορίας ἢ καὶ τῆς ἀποστροφῆς αὐτοῦ πρὸς τὰ διδασκόμενα. Ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἀξία ἀπαραίτητον ἐφόδιον τοῦ ἐνδιαφέροντος οὔσα οὐδαμῶς ἐπιτρέπει ἡμῖν νὰ προσβλέψωμεν πρὸς αὐτὸ ἀπαθῶς καὶ ἀδιαφόρως. Ὁ ἄληθῶς παιδευόμενος ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τὰς γνώσεις αὐτοῦ θεωρεῖ ὡς κτήματα καὶ ἀγαθὰ πολῦτιμα· καθὼς δὲ ἡ βούλησις ἀπέναντι τῶν ἀντικειμένων αὐτῆς δὲν διατελεῖ ἐν παθητικῇ καταστάσει οὐδ' ἀκίνηται τὸ παράπαν, τοιουτοτρόπως καὶ τὸ ἀληθές ἐνδιαφέρον οὐ μόνον τοιαύτην ἀπάθειαν καὶ ἀδράνειαν ἀγνοεῖ, ἀλλὰ καὶ οὐδεμίαν ἀνέχεται προσβολήν, οὐδεμίαν ἀντίπραξιν καὶ ἀντιλογίαν πρὸς τὰ ἑαυτοῦ στοιχεῖα. Ἐν τοιαύτῃ περιστάσει καὶ ἡ ὅλη τοῦ μαθητοῦ πνευματικὴ κατάστασις δὲν ἀποτελεῖ τι ἀδιάφορον δι' αὐτόν, ἀλλὰ τὴν κυριωτάτην πράγματι βᾶσιν τῆς ὅλης ἀτομικῆς τιμῆς καὶ ἀξίας, ἐπομένως δὲ καὶ τὸ ἔδαφος, ἐν ᾧ ὄντως γεννᾶται, ζῆ καὶ ἀκμαία τρέφεται ἡ βούλησις αὐτοῦ.

§ 15. Τρίτον οὐσιῶδες γνώρισμα τῆς καταστάσεως τοῦ ἐνδιαφέροντος ἐν ἀντιθέσει καὶ πάλιν πρὸ τὴν ἀπλήν γνῶσιν ἀποτελεῖ ἀναμφιβόλως καὶ ἡ παρεπομένη πεποίθησις περὶ αὐτοῦ ὡς καταστάσεως πάντη καὶ κατὰ πάντα ἡμετέρας, τουτέστιν ὡς ἀγαθοῦ ἐν ἡμῖν καὶ παρ' ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἡμετέρων δυνάμειων προελθόντος, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ σαφῆς συνειδήσις, ἧς περὶ τούτου ἐμφορούμεθα κατὰ τε τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος τοῦ περιεχομένου αὐτῆς. Πράγμα, ὑπὲρ οὐ οὐδὲν αὐτοὶ ἐμοχθήσαμεν, οὐδέποτε θεωροῦμεν ἡμέτερον ἀληθῶς κτῆμα, ἀλλὰ τοῦτο παραμένει ἀλλότριον, ἡ δὲ ἀπόκτησις αὐτοῦ ἀποδίδεται ὀφειλομένην εἴτε εἰς τὴν τύχην εἴτε εἰς τὴν βίαν. Ὑπὸ τοιαύτας ὁμῶς συνθήκας δὲν μορφοῦται βεβαίως ἐν-

διαφέρον προωρισμένον νὰ φέρη τὰ ἀνωτέρω μνησθέντα προσόντα καὶ οὕτω κεντρίζον τὴν βούλησιν νὰ διευθύνη ταύτην πρὸς ἑαυτό. Αἱ γνώσεις τοῦ ἀνθρώπου ἐπομένως τότε μόνον ἀποβαίνουσιν ἄξια τῆς ἐπικλήσεως τοῦ ἐνδιαφέροντος, ὅταν προσγείνωσι μὲν ὡς προϊόντα οἰκείας σκοπίμου ἐνεργείας, δὲν ἐπιβληθῶσι δ' ἔτοιμοι οὕτως εἰπεῖν ἐξωθεν. Ὅντως ἡ κατάστασις τοῦ ἐνδιαφέροντος, καὶ ἄλλων προσέτι πολλῶν καὶ ποικίλων ἐνεργειῶν ἀποτελεσμα οὖσα, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ μορφωθῇ ἐὰν μὴ ἐποικοδομηθῇ ἐπὶ τῶν ἐν ἡμῖν προϋποτιθεμένων στοιχείων, ἐν ἄλλοις ἐὰν δὲν προκύψῃ ἐξ ἡμῶν αὐτῶν, ἐξ αὐτῆς τῆς ἰδίας ἡμῶν ἐπιμελείας καὶ ἐνεργείας. Ἀνάλογόν τι πρὸς ταῦτα συμβαίνει καὶ ἐν πάσῃ βουλήσει, καθόσον καὶ αὕτη μόνον ἐκ τῶν προϋπαρχουσῶν ἐν ἡμῖν ἀναγκαίων παραστάσεων καὶ τῶν ἀμοιβαίων αὐτῶν σχέσεων προκύπτει. Κατὰ τὴν ιδιότητα ταύτην θεωρούμενον τὸ ἐνδιαφέρον κέκτηται καὶ ἰδιάζοντά τινα τύπον δι' ἕκαστον ἀνθρώπον· αἱ προϋπαρχουσαι δηλαδὴ ἐν ἡμῖν ψυχικαὶ καταστάσεις, ἐφ' ὧν αὐξάνεται καὶ οἰκοδομεῖται τοῦτο, δὲν εἶνε, ὡς γνωστὸν, ἐντελῶς αἱ αὐταὶ παρά πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις ἀλλὰ φέρουσι κατὰ τὴν ἀτομικὴν ἐκάστου ἰδιοφυίαν καὶ ἰδιαιτέρον τινα τύπον καὶ χαρακτῆρα, οὗτινος κατ' ἀνάγκην μετέχει καὶ τὸ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέον ἐνδιαφέρον· ὁ δὲ τοιοῦτος ἀτομικὸς τοῦ ἐνδιαφέροντος χαρακτῆρ δηλοῦται οὐ μόνον ἐν ἰδιαζούσῃ πάντοτε γλωσσικῇ διατυπώσει ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ διατάξει τῶν καθ' ἕκαστα καὶ πολλάκις ἐν τῇ ἐκτιμῆσει αὐτῶν. Ἀλλὰ τοιοῦτόν τι οὐδαμῶς παρατηρούμεν κατὰ τὴν ἀπλῆν γνῶσιν.

§. 16. Πρὸς τῇ πεποιθήσει ταύτῃ περὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος ὡς κτήματος ὄλως ἡμετέρου ἄξια παρατηρήσεως

εἶνε καὶ ἡ παρομαρτοῦσα σαφῆς συνειδήσις, ἡ ἀναφερομένη εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ. Καὶ συμβαίνει πράγματι φυσικώτατα νὰ γινώσκωμεν τὰ ἴδια ἡμῶν ἔργα καὶ κατορθώματα, τὰ προϊόντα τῶν κόπων μας, ἀκριβέστερον καὶ τελειότερον παντὸς ἄλλου, ὅπερ ἔτοιμον καὶ ἀλλότριον ἐξωθεν εἰς ἡμᾶς προσέρχεται. Μόνον δὲ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δυνάμεθα νὰ ἀποκτήσωμεν σαφῆ συνειδήσιν τῶν τε στοιχείων, ἅπερ ἀληθῶς κεκτήμεθα, καὶ ἐκεῖνων, ὧν ἐνδεεῖς ἐσμεν. Ἐκ τῶν προηγουμένων προκύπτει ὅτι ἡ διδασκαλία διὰ μόνου τοῦ ἐνδιαφέροντος δύναται νὰ παράσχῃ εἰς τὸν μαθητὴν τὴν τε αὐτογνωσίαν, καθιστάσα αὐτὸν ἱκανὸν ὅπως ἐπακριβῶς καὶ σαφῶς γινώσκῃ τὰ ὅρια τῶν γνώσεων καὶ τῶν ἐλλείψεων αὐτοῦ, καὶ τὴν ἐπὶ τὰς γνώσεις αὐτοῦ ταύτας πεπειθῆσιν, ἀπαλλάττουσα οὕτως αὐτὸν τῆς οἰκτρᾶς θέσεως νὰ μὴ πιστεῦῃ μὲν εἰς ὅσα ἀληθῶς ἐν ἑαυτῷ κέκτηται, νὰ φανταζῆται δὲ ὅτι γινώσκει ὅσα πράγματι ἀγνοεῖ. Χαρακτηριστικώτατον δὲ γνώρισμα τῆς ἡμιμαθείας καὶ τῆς ἀτελοῦς γνώσεως ὑπάρχει ἔνθεν μὲν τὸ δειλὸν καὶ τὸ ἄπιστον ἦθος, καθ' ὃ ὁ ἀνθρώπος ἐν παντὶ βήματι ἐλέγχεται μὴ πεποιθῶς μηδὲ στηριζόμενος εἰς τὰς ἐν αὐτῷ ὑπαρχούσας γνώσεις, ἔνθεν δὲ τὸ αὐθαδὲς καὶ τὸ ἀλαζονικόν, ὅποτε φανταζόμενός τις, ὅτι γινώσκει τὰ ἀληθῶς ἀγνοούμενα, ὑβρίζει καὶ καθίσταται φορτικός. Ἄλλ' ἐν ἀμφοτέραις ταῖς περιπτώσεσιν οὐδὲν βεβαίως ἡ βούλησις ἔχει νὰ προσδοκᾷ ὑπὲρ ἑαυτῆς ὄφελος, καθόσον τοιουτοτρόπως ἡ δειλία μόνον καὶ τὸ ἀγαρακτῆριστον ἀφ' ἑνός, ἡ ὕβρις δὲ καὶ ἡ ἀλαζονεία ἀφ' ἐτέρου ἐμπεδοῦνται. Ἐν ἀντιθέσει ὅμως πρὸς ταῦτα μόνῃ ἡ παρομαρτοῦσα τῷ ἐνδιαφέροντι σαφῆς συνειδήσις τῶν ἐν ἡμῖν καθίστησιν εὐχερῆς νὰ διορίζωμεν ἀκριβῶς τὰ

δρια τῶν γνώσεων, νὰ πιστεύωμεν δὲ ἐλευθέρως καὶ ἀκράδαντως εἰς αὐτάς.

§. 17. Τὰ μέχρι τοῦδε μνημονευθέντα γνωρίσματα τῆς καταστάσεως τοῦ ἐνδιαφέροντος ἀναφέρονται ἅπαντα εἰς τὸ ποιὸν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ φύσιν. Ἐὰν νῦν ἀποβλέψωμεν καὶ εἰς τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἰσχύν, μεθ' ἧς ἡ κατάστασις αὕτη ἐμραίνεται, πρόδηλον ἀποβαίνει, ὅτι αἱ διὰ τῆς διδασκαλίας εἰς τὴν περιωπὴν τοῦ ἐνδιαφέροντος ἀνυψωμένοι παραστᾶται ἐπὶ τοσοῦτον ἐξέχουσι τῶν λοιπῶν, ὥστε δεσπόζουσι μὲν καὶ ἄρχουσι τούτων, τείνουσι δὲ νὰ ὑποτάξωσι καὶ πᾶσαν ἄλλην εἴτε ἐκ τῆς ἐμπειρίας εἴτε ἐκ τῆς ἡμιλίας πρόσγιγνομένην. Τοιαύτην ἀκριβῶς εἰκόνα παρέχει ἡμῖν καὶ ἡ βούλησις· καὶ αὕτη δηλονότι ἀκοίμητος καὶ αὐστηρὸς ἐν ἡμῖν ἡγεμὼν οὔσα, πᾶσαν ἄλλην ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς ὑποτάσσει εἰς ἑαυτὴν πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἑαυτῆς σκοπῶν. Ὁ ὅρος οὗτος τῆς ἰσχύος καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ ἐνδιαφέροντος εἶνε ἐπομένως ἀπαραίτητος, ὅσῳ ἀπὸ τούτου πρόκειται νὰ παραχθῇ βούλησις. Γνώσεις ἀσθενεῖς, μὴ δυνάμεναι διὰ τοῦ κύρους καὶ τοῦ σθένους αὐτῶν νὰ ἐπιβάλλωνται ἐπὶ ἄλλων, ἀφανεῖς δὲ καὶ ἀπαρατήρητοι οὕτως εἶπεῖν ἐν τῷ ψυχικῷ τοῦ ἀνθρώπου βίῳ διαλανθάνουσαι, δυσκόλως πάνυ πορίζουσιν ἡμῖν παιδευτικόν τι κέρδος. Θέλοντες λοιπὸν νὰ παιδεύσωμεν ὀφείλομεν νὰ σπουδάζωμεν ὡς οἶόν τε ἐπιμελῶς καὶ περὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦτον τοῦ ἐνδιαφέροντος, μωροῦντες δηλονότι τοῦτο ὡς κατάστασιν δεσπόζουσαν καὶ ἐπικρατοῦσαν πασῶν τῶν ἄλλων ἐν ἡμῖν ψυχικῶν ἐνεργειῶν.

Συγκεραλαιοῦντες λοιπὸν τὰ περὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος εἰρημένα καὶ θεωροῦντες αὐτὸ ὡς ἀπαραίτητον ψυχικὴν

κατάστασιν, εἰς ἣν ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία ὡς εἰς ἄμεσον καὶ κύριον αὐτῆς τέλος κατατείνει, καὶ δι' ἧς προλειαίνεται τὸ ἔδαφος τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ γενέσεως τῆς πραγματικῆς βουλήσεως, ὑπομιμνήσκομεν ὅτι τὸ τοιοῦτον δὲν κατορθοῦται διὰ τῆς ἀπλῆς γνώσεως καὶ ἀντιλήψεως, ἀλλὰ δι' ἐκείνης, ἣτις κατὰ πάντα κτῆμα ἡμέτερον θεωρουμένη καὶ τῶν λοιπῶν συγχρόνων ψυχικῶν καταστάσεων διὰ τῆς δυνάμεως αὐτῆς ὑπερέχουσα, οὐδαμῶς ἡρεμεῖ, ἀλλὰ ζωηρῶς κινεῖ καὶ προτρέπεται ἡμᾶς ἐπὶ τὰ πρότω, συνοδευομένη συγχρόνως καὶ ὑπὸ εὐαρέστων συναισθημάτων ἡδονῆς διὰ τὴν ἀπονεμομένην αὐτῇ ἐξοχον τιμὴν καὶ ἀξίαν. Ἐὰν λοιπὸν κατορθώσωμεν διὰ τῆς διδασκαλίας νὰ ἀνυψώσωμεν καὶ κρατύνωμεν τὰς γνώσεις καὶ προαγάγωμεν αὐτάς εἰς ἀληθῆ ἐνδιαφέροντα, δυνάμεθα τότε νὰ ὦμεν βέβαιοι, ὅτι καὶ ἡ βούλησις, μὴ οὔσα ἄλλο ἢ ἀπόρροια ἐνδιαφερόντων, σύμμετρος καὶ ἀνάλογος ἐκείνων θὰ προκύψῃ. Πῶς δὲ τοῦτο κατορθοῦται, ἤτοι πῶς ἡ διδακτικὴ ἐπιτυχᾶνει τῆς καταστάσεως ταύτης τοῦ ἐνδιαφέροντος, περὶ τούτου ἰδιαιτέρως πραγματεύεται τὸ περὶ τῆς συγκεντρικῆς διατάξεως τῆς διδασκομένης ὕλης καὶ τὸ περὶ τῆς μεθοδικῆς ἐπιεργασίας αὐτῆς μέρος τῆς παιδαγωγικῆς.

§ 18. Εὐκόλως τις ἠδύνατο ἐκ τῶν προηγουμένων νὰ συμπεράνῃ, ὅτι διὰ τῆς μορφώσεως τοῦ ἐνδιαφέροντος ὡς ἄμεσου καὶ κυρίου σκοποῦ τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας προσεχῆς λίαν ὑφίσταται ὁ κίνδυνος τῆς συγχρόνου γενέσεως πολλῶν καὶ διαφόρων ἐπιθυμιῶν, τουτέστι καταστάσεως ἀντιθέτου πρὸς τὸ ἐπιδιωκόμενον ἠθικοθησκευτικὸν ἐνδιαφέρον. Ἄλλ' ὁ τοιοῦτος φόβος ἐρείδεται προφανῶς ἐπὶ παρανοήσεως, ἣτις προέρχεται ἐκ συγχύ-

σεως αὐτοῦ τοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς τὴν κατάστασιν τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῆς βουλήσεως. Ἐπ' ἀνάγκης λοιπὸν ἀποβαίνει νὰ διακρίνωμεν ἐνταῦθα τὴν κατάστασιν τοῦ ἐνδιαφέροντος ἀπὸ τῶν δύο ἄλλων. Καὶ πρῶτον μὲν δεόν νὰ ὑπομνήσωμεν, ὅτι πᾶσα βούλησις καὶ πᾶσα ἐπιθυμία εἰσὶ καταστάσεις, δι' ὧν διευθυνόμεθα ἤδη πρὸς τὰ ἀντικείμενα, ἐπιζητοῦντες τὴν κτῆσιν αὐτῶν καὶ ἀπόλαυσιν, ἐν ᾧ τὸ ἐνδιαφέρον οὐδεμίαν τοιαύτην ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων ἐξουσίαν διατιθέμενον σημαίνει ζωηρὰν μόνον καὶ αὐθόρμητον πρὸς τὰ ἀντικείμενα κλίσιν. Δεύτερον δὲ ἡ τάσις τοῦ ἐνδιαφέροντος δὲν ἐπεκτείνεται ἐπὶ τὰ ἔξω, ὡσπερ τοῦτο ἐν ταῖς δυσὶν ἄλλαις καταστάσεσι συμβαίνει, ἀλλ' ἐμμένει ἐν τῇ πρώτῃ βαθμίδι τῆς ὀρέξεως, ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχῇ αὐτῆς· ἐν ἄλλοις ἢ μὲν ἐπιθυμία πορεύεται ἐν σπουδῇ πρὸς μέλλον τι μὴ ὑπάρχον, ἐν ᾧ τὸ ἐνδιαφέρον ἐντὸς τῶν προὑπαρχόντων ἐν ἡμῖν κυρίως στοιχείων ἐν-οικοῦν, οὐδὲν περιέχει ἐν ἑαυτῷ οὔτε πράξεως οὔτε κινήσεως τινος πραγματικῆς, ἀλλ' ἐξ ακολουθεῖ ὅν ἀπλῆ τις, ἀλλὰ ζωηρὰ τάσις ἐν αὐτοῖς τοῖς προὑπάρχουσι στοιχείοις τὴν ἀρχὴν ἔχουσα. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἡ μὲν ἐπιθυμία εἶνε κίνησις φερομένη ἅπασα πρὸς ἄγνωστόν τι καὶ μὴ ὑπάρχον, πανδῆποτε ἐντυγχάνον ἐμπόδιον καταβάλλουσα, τὸ δὲ ἐνδιαφέρον ἐν αὐτοῖς τοῖς προγινωσκομένοις ἐδραζόμενον ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἀρχὴν καὶ τὴν ἀληθῆ ἀφετηρίαν ἐκείνης.

Ἐν τῇ ὀγδόῃ παραγράφῳ ἐρρήθη καὶ ἀπεδείχθη ὅτι ὁ ἐμπορούμενος ἀληθοῦς ἐνδιαφέροντος μαθητῆς ἀπονέμει πάντοτε τιμὴν τινα καὶ ἀξίαν εἰς τὰ ἀντικείμενα αὐτοῦ καὶ ὅτι ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία κυριώτατον ἑαυτῆς μέλημα ἡγεῖται, ὅπως καταστήσῃ τὰ διδασκόμενα ὄντως

ἄξια καὶ τίμια κτήματα παρὰ τῷ παιδευομένῳ. Ἄλλ' ὡς γνωστὸν πᾶσα τιμὴ καὶ ἀξία δύναται νὰ θεωρηθῇ ἢ ἄμεσος, ὁπότεν ἀπόλυτος εἰς αὐτὸ τὸ ἀντικείμενον ἀπονέμηται, ἢ ἔμμεσος, ὁπότεν τὰ τιμώμενα ἀντικείμενα θεωρῶνται ὡς μέσα μόνον ἀνωτέρου τινὸς σκοποῦ. Ἐπειδὴ δὲ τὴν τοιαύτην διαίρεσιν ἀκολουθεῖ φυσικῶς καὶ ἡ καλλιέργεια τοῦ ἐνδιαφέροντος, ζήτημα εἰς ἐξέτασιν ἤδη προβάλλεται, πότερον τῶν δύο εἰδῶν τοῦ ἐνδιαφέροντος συναῖδει πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας. Οἶχοθεν ἐννοεῖται ὅτι τοῦτο μόνον περὶ τοῦ ἀμέσου ἐνδιαφέροντος ἰσχύει. Τὸ ἔμμεσον ἐνδιαφέρον τὸ εἰς τὴν κτῆσιν πάντοτε τῶν μέσων ἀποβλέπον εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι ὡσαύτως ἀπαραίτητον καὶ ἀναγκαῖον ἐφ' ὅσον ἀπαραίτητος καὶ ἡ χρεία τῶν μέσων τῆς ζωῆς ὑπάρχει, ἀλλ' ἵνα μὴ ἡ χρησιμότης αὕτη παραπλανήσῃ ἡμᾶς ἐν τῇ ἐκτιμῆσει τῶν ἀληθῶν ἀγαθῶν, δεόν πάντοτε νὰ θεωρῆται καὶ νὰ κρίνηται ἐν τῇ ὀρθῇ αὐτῆς σχέσει καὶ ἐξαρτήσῃ πρὸς τὸ καθ' ἑαυτὸ ἄξιον καὶ τίμιον. Τὸ ἔμμεσον ἐνδιαφέρον δὲν εἶνε κυρίως εἰπεῖν ἐνδιαφέρον, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ἢ ἐπιθυμία μέσων πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν ἀπολύτου τιμῆς καὶ ἀξίας. Ἀναγκαιότατον μὲν κατὰ ταῦτα καὶ σωτήριον ἀποβαίνει ἡμῖν νὰ προνοῶμεν καὶ περὶ τῶν διαφόρων ἡμῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν καὶ κατ' αὐτὴν ἔτι τὴν διδασκαλίαν, καθόσον ἄλλως ἠθέλομεν στερηθῆ τῷ φυσικοῦ ἐδάφους τῆς ἐφαρμογῆς τῶν σκοπῶν τοῦ ἠθικοηρησκευτικοῦ ἐνδιαφέροντος, οὐδέποτε ἐν τούτοις τὴν χρησιμότητα ταύτην τῶν ἀντικειμένων δεόν νὰ θεωρήσωμεν ὡς τὸ κύριον ἐλαττήριον ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, ἢ ὕπερ ταύτόν, οὐδέποτε δεόν νὰ διδάσκωμεν τι ὡς χρήσιμον, ἐὰν μὴ περὶ τούτου πεπεισμένοι ὦμεν συγχρόνως, ὅτι ἀναγκ-

καίως ἐξυπηρετεῖ ἀπολύτως ἀξία καὶ τίμια ἀγαθὰ. Τὸ χρήσιμον τιθέμενον ἀτόπως ἐν πρώτῃ μοίρᾳ καταστρέφει πᾶσαν τὴν καλλονὴν καὶ τὴν ἠθικὴν ἀξίαν τῶν ἀντικειμένων τῆς διδασκαλίας, προάγει δὲ συνθηθέστατα τὴν ἰδιοτελείαν καὶ τὸν ἐγωϊσμόν καὶ ὑποτιθήσιν οὕτω ὡς κύριον τῆς παιδείας σκοπὸν τὴν πλήρωσιν τῶν ἀτομικῶν ἀδυναμιῶν καὶ ὀρέξεων. Ὁρθῶς δὲ ὁ Μέγας Ἀριστοτέλης περὶ τούτων λέγει « τὸ ζητεῖν πανταχοῦ τὸ χρήσιμον ἤκιστα ἀρμόττει τοῖς μεγαλοψύχοις καὶ ἐλευθερίοις » (Πολ. Θ. Κεφ. III) Ἡ ιδεώδης αὕτη τιμὴ καὶ ἀξία τοῦ ἐνδιαφέροντος, δι' ἧς ὁ μαθητὴς ἀσχέτως πρὸς πᾶν ἕτερον ἐλαττήριον ὑπ' αὐτῆς τῆς διδασκομένης ὕλης ἔλκεται καὶ συγκρατεῖται, οὐδόλως βεβαίως παρακωλύει αὐτόν, ὅπως χρησιμοποίησιν προσέτι ταύτην ἐν δεδομένη εὐθέτῳ περιστάσει. Λόγοι μάλιστα ἀναποδράστου ἀνάγκης, περὶ ὧν διὰ πλειόνων βραδύτερον θὰ διαλάβωμεν, ἐπιβάλλουσι τῇ παιδευτικῇ διδασκαλίᾳ, ἵνα ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν παιδευτικῶν αὐτῆς μέσων καὶ γνώσεων προτιμᾷ πάντοτε ἐκεῖνας, ὅσαι πλὴν τῆς παιδευτικῆς αὐτῶν ἀξίας καὶ χρησιμότητά τινά ἐπαγγέλλονται. Κατ' αὐτὴν ὅμως τὴν ἐπέξεργασίαν οὐδέποτε δεόν νὰ προβάλλωμεν τὴν χρησιμότητα τῆς παρεχομένης ὕλης ὡς κύριον καὶ αὐτοτελεῖ σκοπὸν αὐτῆς, καθόσον οὕτως ἄκοντες ἐθίζομεν τὸν παιδευόμενον, εἰς τὸ θεωρεῖν καὶ κρίνειν τὰ πράγματα ἐν σχέσει καὶ ἀναφορᾷ πρὸς τὰ εἰκεῖα συμφέροντα, τὰς κλίσεις καὶ τὴν ὕλικὴν εὐημερίαν τοῦ ἐγώ. Τοιαύτη δὲ ἀνάμιξις ἐγωϊστικῶν ἐλαττηρίων γιγνομένη διὰ τῆς ἐκλογῆς καὶ ἐκτιμήσεως τῆς διδασκομένης ὕλης κατὰ τὸ χρήσιμον, ἀποσοβοῦσα πάντα χαρακτῆρα ιδεώδη τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ, ταπεινοῖ

τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ αὐτὸ τοῦτο παραπαιδεύει αὐτόν.

§ 19. Πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦτον τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας ἀντιφάσκουσιν οὐκ ὀλίγαι ἐνέργειαι καὶ συνήθειαι κακῶς παρεिताχθεῖσαι, καὶ ἀλόγως ὑποτροφόμεναι ἐν πολλοῖς τῶν καθ' ἡμᾶς ἐκπαιδευτηρίων. Πολλαχοῦ δηλονότι θεωροῦνται αἱ γνώσεις ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ προβάλλονται ὡσαύτως ὑπὸ τῶν διδασκόντων ὡς μέσα μόνον ἐξωτερικῆς διακρίσεως, ἐξωτερικῆς τιμῆς καὶ ὑπολήψεως ἢ ὡς μέσα πρὸς ἀπόκτησιν ὕλικῆς τινος ἀπολαύσεως καὶ ἡδονῆς. Εἰς τὸ πρῶτον εἶδος τῆς ἐμμέσου ἐκτιμήσεως τῶν γνώσεων συμβάλλονται λόγου χάριν αἱ συνήθειαι τοῦ ἀμείβειν καὶ διακρίνειν τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν ἐπίδοσιν ἐκάστου τῶν μαθητῶν διὰ τῶν ἐν τοῖς θρανίοις θέσεων, διὰ τῆς μορφώσεως καὶ ἀπονομῆς διοικητικῶν ἀξιωματίων, διὰ τῶν παρασῆμων καὶ τῶν βραβείων, διὰ βαθμῶν καὶ τίτλων καὶ τῶν τοιούτων· εἰς δὲ τὸ δεῦτερον διάφοροι ὕλικώτεροι ἀμοιβαὶ καὶ ἀπολαύσεις ὑπὸ μορφὴν δώρων καὶ ὕλικῶν παροχῶν, ὡς δέλεαρ ἐκ τῶν προτέρων προβαλλόμεναι εἰς τοὺς διδασκομένους. Κατ' ἀμφοτέρας ὅμως τὰς περιστάσεις παρατηρεῖται ὅτι ἡ ἀπόλυτος ἀξία τῆς ἠθικῆς κρίσεως τοῦ παιδευομένου νοθεύεται ἐντελῶς, προάγεται δὲ οὗτος πλησιέστερος εἰς τὸν γυμνὸν ἐγωϊσμόν. Παρατηρεῖται δὲ μάλιστα ὅτι κατὰ μὲν τὴν πρώτην περίστασιν τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ματαίων διακρίσεων μορφοῦνται συνήθως ἰσχυραὶ φιλαυτίας διαθέσεις καὶ ἐμπεδοῦται τὸ πνεῦμα τοῦ κομματισμοῦ μεταξὺ τῶν συμπαιδευομένων, παράγονται δὲ ἔχθη καὶ μίση καὶ ραδιουργίαι καὶ ἀκριβέστερον μάλιστα ἐκ μέρους μὲν τῶν διακρινομένων καὶ βραβευομένων ὑπερφία-

λος ἐγωϊσμός και φιλαυτος περιφρόνησις τῶν ὑποδεεστέρων στοιχείων, ἐκ μέρους δὲ τούτων ζηλοτυπία και φθόνος και προαίρεσις ἐκδικήσεως και τὰ τοιαῦτα· ἐν δὲ τῇ περιστάσει τέλος τῶν προβαλλομένων ἡδονῶν και ἀπολαύσεων φυσικώτατον τυγχάνει, ὅτι πρὸ παντὸς προδοποιεῖται χαμέρπεια φρονήματος, ιδιοτέλεια και ἀκάθεκτος κλίσις πρὸς τὰς ἀπολαύσεις και ἡδονάς. Τεκμήριον ἀλάθητον τούτων παρέχει ἡμῖν και ἡ βεβαία παρατήρησις, καθ' ἣν ἐνῶ ὁ ὑπὸ ἀληθοῦς ἐνδιαφέροντος ἐμπνεόμενος οὐδέποτε παύεται στενωῶς μὲν ἐχόμενος τῶν γνώσεων αὐτοῦ, τείνων δὲ νὰ ἐπαυξήσῃ ταύτας, ὁ ὑπὸ ἐμμέσου μόνον ἐνδιαφέροντος ἀγόμενος, ἅμα τυχῶν ἢ ἀποτυχῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ αὐτοῦ σκοποῦ, παύεται παραυτίκα παντὸς πρὸς τὰς γνώσεις αὐτοῦ ἐνδιαφέροντος, οἰκτεῖρει μάλιστα ἑαυτὸν ἐπὶ τῇ ματαιώσει τοσούτων κόπων και τρέπεται περὶ ἄλλα.

§ 20. Ὅσα περὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐρρήθησαν, ἰσχύουσιν οὐ μόνον περὶ τῶν γνώσεων, ἀλλὰ και περὶ πάσης ἕξεως και δεξιότητος, ἥτις θεραπευομένη ἐν τῇ παιδευτικῇ διδασκαλίᾳ προστίθεται νὰ κρατύνη παρὰ τῷ παιδευομένῳ τὴν πεποιθήσιν περὶ τῆς δυνατῆς τῶν διαφόρων αὐτοῦ γνώσεων ἐφαρμογῆς. Πρὸ παντὸς μάλιστα δέον νὰ ἔχωμεν ἐν νῷ, ὅτι τοιαῦται ἕξεις οὐδέποτε ὑπερβάλλουσι τό τε ποιὸν και τὸ ποσὸν τῶν γνώσεων, περὶ ἧς ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία διατρίβει, ὅτι δὲν ἀποβλέπουσιν ἐπομένως εἰς εἰδικὰς και συγκεκριμένας τοῦ βίου ἡμῶν ἀνάγκας, ἀλλὰ συντελοῦσιν ἀπλῶς εἰς τὴν εὐχερῆ και ταχεῖαν ἐφαρμογὴν αὐτῶν τῶν γνώσεων. Ἐὰν π. χ. κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀριθμητικῆς προβάλωμεν εἰς τὸν παιδευόμενον διαφόρους ἀσκήσεις και πράξεις πρὸς

μόρφωσιν ἀριθμητικῆς δεξιότητος, αὐται δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ φέρωσι τὸν ἰδιαίτερον ἐκεῖνον τεχνικὸν χαρακτήρα, τὸν διακρίνοντα τὸν εἰδικὸν ἔμπορον ἢ τὸν τραπεζίτην ἢ ἄλλο τι ἐπάγγελμα. Ὑπερβαίνει ἐπομένως τὴν βαθμίδα τοῦ παιδευτικοῦ ἐνδιαφέροντος ἡ τάσις, δι' ἧς ἐπιζητούμεν τεχνικὴν ἐπιτηδειότητα, ἀναφερομένην εἰς λεπτομερείας ὠρισμένου τινὸς κοινωνικοῦ ἐπαγγέλματος ἢ ἔργου. Πᾶσα ἕξις και πᾶσα δεξιότης ἐν τῇ παιδευτικῇ διδασκαλίᾳ χαρακτηρίζεται διὰ τῶν αὐτῶν τοῦ ἐνδιαφέροντος γενικωτέρων γνωρισμάτων. Ὅ,τι δὲ περὶ τῆς ἀριθμητικῆς διδασκαλίας ἐρρήθη, ἰσχύει φυσικῶς τῷ λόγῳ και περὶ πασῶν τῶν λοιπῶν γνώσεων. Ἄλλ' ἵνα και δεῦτερον παράδειγμα ἀναφέρωμεν, ὑπομιμνήσκομεν τὴν διδασκαλίαν τῶν γλωσσικῶν, καθ' ἣν δὲν ἐπιτρέπεται ἡμῖν νὰ ἐπιδιώκωμεν οὔτε τοῦ ῥητορικοῦ λόγου τὴν ἰδιαίτεραν ἐπιτηδειότητα οὔτε τοῦ ποιητικοῦ οὐδ' ἄλλην ἐν γένει, ἀλλ' ἀπλῆν γλωσσικὴν ἕξιν.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΟΛΥΜΕΡΕΙΑΣ ΤΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ

§ 21. Εἶδομεν ἐν τῇ πέμπτῃ παραγράφῳ ὅτι ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία τὴν μόρφωσιν ἠθικῆς βουλήσεως ἐπιδιώκουσα δὲν περιορίζεται ἐν μιᾷ ἀπλῇ μόνον γνώσει, ἀλλ' ἀπευθύνεται πρὸς πάντας τοὺς κύκλους τῶν παραστάσεων τοῦ παιδευομένου. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν μόρφωσιν ἀπλοῦ τινος μονομεροῦς ἐνδιαφέροντος, ἀλλ' ὅτι τοῦτο

πολυμερές ὄν καὶ εὐρὺ περιλαμβάνει πάντας τοὺς κυρίους κλάδους τῶν παραστάσεων τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ σπουδαιότερος τούτου λόγος ἀπορρέει πρὸ παντός ἀπ' αὐτοῦ τοῦ τελευταίου πάσης παιδευτικῆς διδασκαλίας σκοποῦ, τῆς ἠθικοθησκευτικῆς δηλονότι βουλήσεως. Αὕτη μὴ οὐσα βεβαίως ἰδιαιτέρα τις συγκεκριμένη καὶ πρωτογενὴ ψυχικὴ κατάσταση, ἀλλὰ σταθερά, διαρκὴς καὶ κανονικὴ ἐκφάνσις τῆς βουλευτικῆς ἡμῶν ἐνεργείας, ῥυθμιζούσα καὶ διέπουσα τὸν πάντα ἡμῶν βίον, δὲν εἶνε δυνατόν, ὡσπερ ἡ ψυχολογία διδάσκει, νὰ προκύψῃ ἄλλοθεν, ἢ ἐκ τῆς ὀριστικῆς διαμορφώσεως ἀπάντων τῶν κλάδων τῶν παραστάσεων ἡμῶν. Καθ' ὅσον ἐπὶ τούτων μόνον ἐρειδομένη ἀποβαίνει σύναμα καὶ τοσοῦτον ἰσχυρά, ὥστε νὰ ῥυθμιζῆ καὶ δεσπόζῃ πρὸς ἑαυτὴν τὰς καθ' ἕκαστον βουλευτικὰς ἐκφάνσεις, ἀφομοιοῦσα ταύτας πρὸς τὸ σύνολον τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτὴν κανόνων καὶ ἀρχῶν. Βουλήσις ἐν μιᾷ μόνῃ σφαίρᾳ γνώσεων καλλιεργουμένη, οὐδαμῶς ἐπαρκεῖ νὰ ῥυθμίσῃ καὶ κανονίσῃ πᾶσαν ἄλλην ἐν ἐτέρᾳ ἀναφυσμένην βούλησιν καὶ ἐπιθυμίαν, ἐὰν μὴ πρότερον μορφωθῇ ἢ προσήκουσα ἀρμονικὴ ἀνάπτυξις ἐκάστης ομάδος τῶν παραστάσεων καὶ ἡ σκόπιμος τούτων πρὸς τέλος πάσης παιδείας διάταξις. Πᾶσα αὐτοτελής καὶ ἄσχετος ἐν ἡμῖν ὀρεξις καὶ ἐπιθυμία ἀυθαιρέτως δισκοῦσα κινδυνεύει πολυλάκις προαγομένη εἰς τὴν μορφήν τοῦ πάθους νὰ ἀσκήσῃ τυραννικὴν ἐν ἡμῖν ἀρχήν. Ἡ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ παιδευομένου ἐπικράτησις τῶν ἠθικοθησκευτικῶν στοιχείων καὶ ἡ ὑπὸ ταῦτα ὑπόταξις πάντων τῶν λοιπῶν δὲν κατορθοῦται καθ' ἄλλον τρόπον ἢ διὰ τῆς μορφώσεως τῶν κανονικῶν σχέσεων πάσης ἐν ἡμῖν ἰδιαιτέρας ομάδος γνώσεων καὶ ὀρέξεων πρὸς τὴν ἠθικὴν βούλησιν, συστήματος

τουτέστι καὶ ὀργανικῆς ἐνότητος τοιαύτης, ἐν ἧ ἕκαστον μέλος, εἴτε ἐκ μιᾶς ἀπλῆς παραστάσεως εἴτε καὶ ἐξ ομάδος μικροτέρας τοιούτων αποτελούμενον, εὐρηται καθ' ἀνάγκην ἐν ἀμέσῳ ἢ ἐμμέσῳ σχέσει πρὸς τὸ ἠθικοθησκευτικὸν τέλος. Ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία μὴ περιοριζομένη κατὰ ταῦτα εἰς μίαν μόνην ομάδα γνώσεων ἀλλ' ἐφ' ἅπαντα τὸν ψυχικὸν βίον ἐπεκτεινομένη, μέλημά ἑαυτῆς ἐκ τῶν κυριωτάτων ἡγεῖται, ἔνθεν μὲν νὰ χρησιμοποίησιν πᾶσας τὰς καθ' ἕκαστον γνώσεις καὶ δεξιότητας εἰς ἐνίσχυσιν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν ἠθικῶν σκοπῶν, ἔνθεν δὲ νὰ καταστειλῇ τὰς ἰδιαιτέρας ἀυθαιρέτους ὀρέξας καὶ ἐπιθυμίας μορφοῦσα ἰσχυρὸν καὶ ἐν ὀργανικῇ συμμετρίᾳ τὸ ἠθικὸν κέντρον καθόσον μόνον διὰ τῆς τοιαύτης διατάξεως τῆς ὅλης γνωστικῆς καὶ βουλευτικῆς καταστάσεως ἐπιτυγχάνεται ἢ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἠθικοθησκευτικῆς βουλήσεως ὀρθὴ πρόσληψις καὶ ἀφομοίωσις τῶν καθ' ἕκαστα ἐπιθυμιῶν καὶ ὀρέξεων. Ἡ πολυμέρεια αὕτη τοῦ ἐνδιαφέροντος μνημονεύεται καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐτι ὡς ἀναγκαιότατον τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας γνώρισμα. Ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τοῦ πεπαιδευμένου ὡς ἐξῆς ἀποφαίνεται ἐν τῷ ἄνω μνησθέντι συγγράμματι « Περὶ ζῶων μορίων ». « Τοιοῦτον γὰρ δέ τινα καὶ τὸν ὅλως πεπαιδευμένον οἴομεθ' εἶναι καὶ τὸ πεπαιδεῦσθαι τὸ δύνασθαι ποιεῖν τὸ εἰρημένον, πλήν τοῦτον μὲν περὶ πάντων ὡς εἶπειν, κριτικὸν τινα νομίζομεν εἶναι, ἕνα τὸν ἀριθμὸν ὄντα, τὸν δὲ περὶ τιος φύσεως ἀφωρισμένης ». (Βιβλ. Α. Κεφ. Ι.) Ἐν δὲ τοῖς Πολιτικοῖς αὐτοῦ (Βιβλ. Θ. Κεφ. Ι. 2), καθορίζων τὰ δέοντα περὶ τῶν παιδευμάτων λέγει « Ἐτι δὲ πρὸς πᾶσας τὰς δυνάμεις καὶ τέχνας ἔστιν ἃ δεῖ προπαιδεῦσθαι καὶ προεθίζεσθαι πρὸς τὰς

ἐκάστων ἐργασίας, ὥστε δηλονότι καὶ πρὸς τὰς τῆς ἀρετῆς πράξεις. Ὁ αὐτὸς θαυμασίως ἀποδεικνύει προσέτι καὶ τὴν ζημίαν, ἣν ἠθικῶς συνεπάγεται ἡ μονομερῆς ἀσκησις καὶ ἡ ὑπερβάλλουσα ἀποκλειστικὴ θεραπεία μιᾶς μόνης ομάδος γνώσεων, ῥητῶς δὲ μνημονεύει τῆς ἠθικῆς ζημίας, τὴν ἰδίᾳ ἡ μονομέρεια ἀπεργάζεται ἐν τε τῇ μουσικῇ καὶ τῇ γυμναστικῇ. «οὔτε γὰρ ἡ τῶν ἀθλητῶν χρῆσιμος ἕξις πρὸς πολιτικὴν εὐεξίαν, οὔδὲ πρὸς ὑγίειαν καὶ τεκνοποιίαν, οὔτε ἡ θεραπευτικὴ καὶ καταπονητικὴ λίσαν, ἀλλ' ἡ μέση τούτων. Πεπονημένη μὲν οὖν ἔχειν δεῖ τὴν ἕξιν, πεπονημένην δὲ πόνοις μὴ βιαίους, μηδὲ πρὸς ἓνα μόνον, ὡσπερ ἡ τῶν ἀθλητῶν ἕξις, ἀλλὰ πρὸς τὰς τῶν ἐλευθερίων πράξεις. Ὁμοίως δὲ δεῖ ταῦτα ὑπάρχειν ἀνδράσι καὶ γυναῖξιν». (Βιβλ. Θ. Κεφ. 6). «Συμβαίνει δ' ἂν περὶ τὴν μάθησιν, εἰ μήτε τὰ πρὸς τοὺς ἀγῶνας τοὺς τεχνικούς συντείνοντα διαπονοῖεν, μήτε τὰ θαυμάσια καὶ περιττὰ τῶν ἔργων, ἃ νῦν ἐλήλυθεν εἰς τοὺς ἀγῶνας, ἐκ δὲ τῶν ἀγῶνων εἰς τὴν παιδείαν. » Ἄνυπολόγιστον ὄντως ὑπὸ παιδευτικὴν ἔποψιν τυγχάνει τὸ κακὸν τοῦτο, καθόσον πᾶσα μονομέρεια συνεπάγεται μὲν βεβαίως λεπτομερῆ καὶ ἀκριβῆ τὴν γνώσιν τῶν καθέκαστα ἐν ὀρισμένην ὁμάδι γνώσεων, προάγει ὅμως συγχρόνως τὸ ἐνδιαφέρον αὐτῶν εἰς τηλικαύτην δύναμιν, ὥστε δεσπίζον ἐν ἡμῖν τῶν πάντων καταπιέζει καὶ ἀπομαραίνει πᾶσαν ἄλλην τῆς καρδίας εὐγενῆ ὄρμην καὶ βούλησιν. Ὁ μονομερῶς δεδιδασκεμένος ἀποβαίνει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ψυχρὸς καὶ ἀπαθὴς πρὸς πᾶν γενναῖον ἀνθρώπινον αἰσθημα, μολονότι δὲ πολλάκις ἐπισύρει τὸν θαυμασμὸν ἡμῶν διὰ τῶν ἐκτάκτων προϊόντων τῆς διανοίας αὐτοῦ, θεωρούμενος ἐν τούτοις κατὰ τὴν ἄλλην αὐτοῦ γενικωτέραν ἀξίαν

ἐλέγχεται πολλάκις ὀφλισκάνων σκαιότητα καὶ ἠθικὴν ἀδιαφορίαν, στερούμενος δὲ καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐκείνης ἠθικῆς δυνάμεως πρὸς ἀντιμετώπισιν καὶ καταστολὴν τῶν παθῶν καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν, ὅσας συνεφέλκει ἡ ἐν αὐτῷ ἀνελεύθερος τῶν μονομερῶν στοιχείων δεσποτεία.

§ 22. Ἐκτὸς τῆς ἄνω μνησθείσης ἰσχυρᾶς ῥοπῆς τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν ἐπὶ τῶν καθέκαστα ἐπιθυμιῶν καὶ ὀρέξεων, πολύτιμον ὑπηρεσίαν παρέχει τῇ ἀρετῇ τὸ πολυμερὲς ἐνδιαφέρον καὶ διὰ τῆς εὐχερείας, ἣν αἱ πολυειδεῖς γνώσεις παρέχουσιν ὑπὲρ τῆς σκοπίμου καὶ πολυτρόπου αὐτῆς ἐνεργείας ἐν τῷ βίῳ. Τοιαῦται δηλονότι γνώσεις συνοδευόμεναι μάλιστα καὶ ὑπὸ τῶν ἀναγκαίων δεξιοτήτων διευκολύνουσι σπουδαίως τὴν ἀντίληψιν τοῦ πραγματικοῦ κόσμου καὶ τῶν διεπουσῶν τὰ τοῦ κόσμου δυνάμεων, καθίστησι τὸν ἄνθρωπον ἱκανόν, ὅπως ὀρθῶς καὶ προσηκόντως ἐκτιμᾷ τὰς ποικίλας ἐν τῇ κοινωνίᾳ θέσεις αὐτοῦ καὶ ὅπως ἐν πάσῃ δραστηριότητι καὶ μετὰ τελειότηρας τῶν μέσων προπαρασκευῆς ἐπιλαμβάνηται τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἐπιβαλλομένων αὐτῷ ἐκάστοτε καθηκόντων. καθόσον ἐν τῇ πολυμερείᾳ ταύτῃ τοῦ ἐνδιαφέροντος δὲν συνεπιδιώκεται μόνον χρησιμότης τις ὑπὲρ τῶν κοινωνικῶν ἔργων, ἀλλὰ καὶ ἡ μόρφωσις καὶ ἡ ἀσφαλῆς ἐπιτέλεσις πολλῶν κοινωνικῶν τοῦ ἀνθρώπου καθηκόντων, ἀναφερομένων εἰς τὰς σχέσεις αὐτοῦ ὡς πολίτου, οἰκογενειάρχου, ἀστοῦ, ὡς ἀνθρώπου ἐν γένει τοῦ κόσμου καὶ τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς. Ἀποκρινόμενον λοιπὸν τὸ πολυμερὲς ἐνδιαφέρον εἰς τὴν ποικιλίαν ταύτην τῶν ἀναγκῶν τοῦ βίου ἀποβαίνει βᾶσις τοῦ πρακτικοῦ πνεύματος καὶ χορηγεῖ εἰς τὸν ἄνθρωπον κοσμικὴν τινα μόρφωσιν, ἀνευ τῆς ὁποίας ἀδύνατος ἀποβαίνει ἡ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ

ἐπιδιώξεις τῶν σκοπῶν τῆς ὑπερέρας ἠθικορθσκευτικῆς μορφώσεως. Ἄληθῶς δὲ τὸ ἠθικορθσκευτικὸν ἐνδιαφέρον μολονότι δεσπόζει ἐν ἡμῖν τῶν πάντων, συνέχον καὶ συγκρατοῦν ὑπ' ἑαυτὸ πᾶν ἄλλο στοιχεῖον, ἐν τῇ πράξει ὅμως οὐδέποτε ἀναδεικνύεται ἄλλως, εἰ μὴ διὰ τῶν κοσμικῶν πούτων ἀρετῶν, αἵτινες ἔμμεσον μὲν ἀξίαν ἔχουσιν, ἀναγκαῖται ἐν τούτοις καὶ ἀπαραίτητοι τυγχάνουσιν.

§ 23. Τὸ πολυμερὲς ἐνδιαφέρον ἀποβαίνει ἐν τούτοις πολῦτιμον εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐφόδιον, ὡς χορηγοῦν αὐτῷ κατὰ τὰς ἀντιξόους τοῦ ἀνθρώπου περιπετείας καὶ τὰς δυσμενεῖς τῆς τύχης τροπὰς οὐ μικρὰν παρηγορίαν καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ ἀγῶνος τῆς ἀρετῆς. Ὁ ἀληθὴς χαρακτήρ θλίβεται βεβαίως βλέπων τὸ ναυάγιον τῶν προσπαθειῶν καὶ τὴν ματαίωσιν τῶν πόνων αὐτοῦ, οὐδαμῶς ὅμως ἀπελπίζει περὶ τοῦ μέλλοντος αὐτοῦ, οὐδὲ σκέπτεται ποτε τὴν ὄλην αὐτοῦ ἀτομικὴν ὑπαρξιν καὶ ἀξίαν νὰ ἐξαρτήσῃ ἀπὸ τῶν τρισυτῶν μεταβολῶν τῆς τύχης. Ἐν τῇ ἀληθείᾳ παιδεῖα ἀπὸ τοῦ πολυμεροῦς ἐνδιαφέροντος ἀρῶμεθα πάντοτε τὴν ἡρεμίαν καὶ ὑπομονὴν καὶ ἐξ αὐτῶν τὴν φαιδρὰν ἐλπίδα τῆς ἐπιτυχίας νέων ἐπεχειρήσεων καὶ νέων ἀγῶνων, ὅποταν τούτους αἱ περιστάσεις ἀναγκασίως ἡμῖν ἐκίβηλλωσιν. Ὁ δεδιδασμένον μονομερῶς, ὑπὸ τοιοῦτων συμφορῶν πληττόμενος, καταθυθίζεται παραυτίκα εἰς τελείαν ἀπόγνωσιν, θεωρεῖ δὲ ἐν τῇ ματαίωσει τῶν κοινωνικῶν αὐτοῦ σκοπῶν καὶ ἐν τῇ ἀπωλείᾳ τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ συναπολλυμένην καὶ αὐτὴν τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ, παρὰ ταῦτα πάντα ἀδυνατῶν νὰ ἐλπίσῃ ἐκ νέου εἰς εὐχερῆ τινὰ βύθμισιν τῶν ἑαυτοῦ πραγμάτων πρὸς νέαν διαίταν ἢ νέας ἐπεχειρήσεις. Ἀναγκαῖα τῆς τοιαύτης καταστάσεως συνέπεια τοῦ ἀπέλπιδος ὑπάρχει ἔνθεν μὲν

ἢ μανιώδης καὶ ἐμπαθῆς ἐπιδιώξεις τοῦ ἀπολεσθέντος ἀγαθοῦ, ἔνθεν δ' ἡ ὀλοσχερῆς αὐτοῦ ἀδράνεια καὶ νέκρωσις, φαινόμενα, τὰ ὅποια βεβαίως οὐχὶ ἄνευ φανεράς τῶν ἠθικῶν ιδεῶν καὶ νόμων καταπατήσεως συμβαίνουσιν.

§ 24. Καὶ καθ' ἑαυτὸ δὲ θεωρούμενον τὸ πολυμερὲς ἐνδιαφέρον, κατὰ τὴν ιδέαν δηλαδὴ τῆς ἠθικῆς τελειότητος κέκτηται οὐ μικρὰν ἀπόλυτον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἀξίαν ὡς προάγον μὲν τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν καὶ δύναμιν, ἐνίσχυν δὲ καὶ ἐπαυξάνον τοὺς ἠθικοὺς αὐτοῦ σκοπούς. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθεῖς κατὰ τὰς διακελεύσεις τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας ὅτι ἡ κατὰ τὴν ιδέαν τῆς τελειότητος ἀπονεμομένη τῷ ἀνθρώπῳ τιμὴ καὶ ἀξία δὲν συντελεῖ ἢ κατὰ ποσὸν μόνον εἰς ἐπαύξεισιν τῆς ἄλλης αὐτοῦ τιμῆς καὶ ὅτι ἐπομένως ἡ πολυμέρεια τοῦ ἐνδιαφέροντος δύναται νὰ ἐξυπηρετήσῃ πολλάκις καὶ τοὺς σκοπούς τῆς μὴ ἠθικῆς βουλήσεως. Ἐπειδὴ ἐν τούτοις ἀποτελεῖ ὄρον ἀπαραίτητον τῆς ὅλης ἠθικῆς τελειότητος τοῦ ἀνθρώπου, οὐδαμῶς πρέπον εἶνε νὰ παραγνωρισθῇ καὶ παραμεληθῇ διὰ τὸ ἐνδεχόμενον τοῦτο τῆς ἀντιθέτου περιπτώσεως. Ὅλως ἀβάσιμοι καὶ ἄστοποί εἰσιν ἐπομένως αἱ διατυπούμεναι πολλάκις μομφαὶ κατὰ τῆς πολυμεροῦς παιδείας τῶν κατωτέρων τάξεων τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ γυναικείου φύλου, ὡς ἐγκλειούσης δῆθεν τὸ σπέρμα πολλῶν τεχνητῶν ἀναγκῶν ἢ ἀσεβῶν τάσεων καὶ ἐλευθερίων ῥοπῶν, ἐν ᾧ λογικώτερον καὶ φυσικώτερον ὑπάρχει νὰ ἐξετασθῇ καὶ εὑρεθῇ, ποῦ ἀλλαγῶν τὸ ἀληθὲς αἷτιον τῶν παρατηρούμενων κοινωνικῶν νοσημάτων ἐγκρίεται. Οὐχ ἥττον ἀξία λόγου ὑπάρχει καὶ ἡ σκέψις, ὅτι τὸ πολυμερὲς ἐνδιαφέρον ἀποβαίνει σωτήριον εἰς τὸν ἄνθρωπον οὐ μόνον διότι ματαίῳ τὴν ἐπικράτησιν αὐθαιρέτων ἐπιθυμιῶν καὶ ἀδυνα-

μιῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ διότι συγκαταοῦν τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν ἐνεργῶ ἐντάσει καὶ ἐπασχολοῦν οὕτω τὸν ἄνθρωπον προλαμβάνει ἀπάσας τὰς ὀλεθρίας συνεπειὰς τῆς ἀργίας. Ὁ κεκτημένος πολυμερὲς ἐνδιαφέρον μαθητῆς οὐδέποτε παρασύρεται εἰς τὰς οἰκτρὰς πλάνας τοῦ ἀργοῦ βίου, ἀλλὰ κατὰ τε τὰς ὥρας τῆς σχολῆς αὐτοῦ καὶ κατὰ τὰς σχολικὰς διακοπὰς εὐρίσκει πάντοτε κατάλληλον ὕλην, δι' ἧς διατηρεῖ ἀκμαίαν τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν καὶ δι' ἧς προσηκόντως ἐπασχολούμενος ἀποτρέπεται ἀπὸ πάσης ἐνδεχομένης ἐπιβλαβοῦς διαγωγῆς. Ὅποσαι ἄρα γε οἰκτραὶ τῆς νεότητος παραπλανήσεις τοιοῦτοτρόπως δὲν ἤθελον προληφθῆ, ἐξ ἐκείνων δηλαδὴ, ὅσαι πληροῦσι συνήθως τὸν ἐλευθέρου χρόνον καὶ μάλιστα ὅπου τὰ ὕλικά μέσα προχειρότερα καὶ ἀφθονώτερα παρέχονται; Μεθ' ὁποίας δὲ ἀνυπομόνου ἐντάσεως δὲν ἀναμένονται πολλάκις αἱ ὥραι τῆς σχολῆς, ἵνα ἀπαλλαγθῆς τις τῆς ζάλης τοῦ μαθήματος παραδοθῆ εἰς τῆς ἀργίας τὰς ἡδονάς; τὸ δὲ χερίστον, ὅποσοι ἄρα γε καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἐνηλίκων τὰς διαχύσεις ταύτας δὲν θεωροῦσι συγχωρητάς, ὡς ἀνακουφίζουσας δῆθεν ἀπὸ τοῦ βάρους τῆς πνευματικῆς βαρυθυμίας καὶ τῆς ζάλης τῶν μαθητικῶν ἔργων;

§ 25. Ἐν τῇ 12 § εἶδομεν ὅτι ἡ ἐννοια τοῦ ἐνδιαφέροντος ὡς δυνάμειος διεγερούσης τὴν αὐτενέργειαν τοῦ παιδευομένου πρὸς ἐπαύξησιν καὶ τελειοποίησιν τῶν γνώσεων αὐτοῦ οὐ μόνον δὲν ἀπαιτεῖ, ἀλλὰ οὐδὲ συγχωρεῖ καὶ τὴν ὀλοσχερῆ ἐξάντησιν τῶν διδασκομένων ἐν τινὶ κλάδῳ γνώσεων. Τοῦτ' αὐτὸ ἀνάγκη νὰ ὑπομνήσωμεν ἐνταῦθα καὶ κατὰ τῆς λίαν πιθανῆς ἀντιλήψεως τῆς πολυμερείας τοῦ ἐνδιαφέροντος, ὡς περιλαμβανούσης δῆθεν πάντα εἰδικὸν κλάδον τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Τοιαυτὴ

τοῦ ἐνδιαφέροντος καλλιέργεια καίπερ ἄλλως ἀνέφικτος οὔσα ἐν τῷ βραχεῖ μάλιστα χρόνῳ τῆς παιδείας τοῦ ἀνθρώπου, ἤθελε προσκρούσῃ ἐν πρώτοις κατ' αὐτῆς τῆς ἐννοίας τοῦ ἐνδιαφέροντος, ὅπερ μὴ ὄν τελειόν τι μηδὲ πλήρες καθ' ἑαυτὸ, προωρισμένον τυγχάνει νὰ διανοίγῃ πάντοτε νέας ὁδοὺς καὶ ἀπόψεις εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ἐὰν ἡ πολυμέρεια τοῦ ἐνδιαφέροντος ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων κλάδων ὠρισμένων τὸ πλῆθος συνέκειτο, ἀναμφιβόλως τότε τὸ ἄθροισμα τῶν γνώσεων θὰ ἀπετέλει ὅλον καθ' ἑαυτὸ καὶ πλήρες. Ἐπειδὴ δὲ τοιοῦτον τι δὲν συμβαίνει, διὰ ταῦτα καὶ τὸ διὰ τῆς διδασκαλίας παρεχόμενον ποσὸν τῶν γνώσεων δὲν θεωρεῖται κατ' ἀνάγκη ὡς ἐξαντλοῦν κατὰ τε τὸ βάθος καὶ τὸ πλάτος τὸ ἀνθρωπίνως ἐπιστητόν, πολὺ δὲ μᾶλλον καὶ δὴ συμφώνως καὶ πρὸς τὴν ἐννοιαν αὐτὴν τοῦ ἐνδιαφέροντος ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία εἰσάγει τὸν παιδευόμενον εἰς τὸ στάδιον τῆς αὐξομένης προόδου καὶ τῆς συμπληρώσεως ζητούσα νὰ διεγείρῃ πάντοτε καὶ ὑποτρέφῃ ἐν αὐτῷ τὴν ἐπὶ τὰ πρόσω τάσιν. Ἡ ἐν τῇ περαιτέρῳ ἡμῶν περὶ τῆς πολυμερείας τοῦ ἐνδιαφέροντος ἐρεῦνη διάκρισις καὶ ἐξέτασις τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτὴν κυριωτέρων στοιχείων δὲν σημαίνει βεβαίως ὅτι δι' αὐτῶν προσδιορίζονται πάντα ἐν γένει. Αὐτὸς ὁ γλωσσικὸς ὅρος τῆς πολυμερείας τοῦ ἐνδιαφέροντος ἀκριβῶς ἐκφράζει ἐνταῦθα τὸ πρᾶγμα· ὅσῳ δὲ πλουσιωτέρα συμβαίνει ἡ πνευματικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀνάπτυξις, ἐπὶ τοσοῦτῳ μᾶλλον ὑπηρετοῦμεν τὸ πολυμερὲς ἐνδιαφέρον τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας.

§ 26. Ἄμεσος συνέπεια τῆς κακῆς ἀντιλήψεως τῆς πολυμερείας τοῦ ἐνδιαφέροντος ὑπάρχει ἡ ἐν πολλοῖς παιδευτηρίοις παρατηρουμένη τάσις πρὸς ἐπιστημονικὴν διά-

χρισιν πλειόνων τοῦ δέοντος εἰδικῶν κλάδων τῶν διδασκομένων γνώσεων καὶ πρὸς μόρφωσιν ἰδιαιτέρων ἐξ αὐτῶν μαθημάτων. Ἀποδείξεις δὲ πάντοτε κακῶς ἐπιζητούμενης ἐπιστημονικῆς τελειότητος εἶνε καὶ ὁ συνήθης χωρισμὸς καὶ ἡ διάκρισις ἐν τῷ προγράμματι γνώσεων παιδαγωγικῶν συνεξαρτωμένων. Ἀτόπως λίαν λόγου χάριν διδάσκονται ὡς μαθήματα διακεκριμένα καὶ καθ' ἑαυτὰ ἐν πολλοῖς ἔτι καὶ νῦν τῶν ἀνωτέρων ἐκπαιδευτηρίων ἡ ποιητικὴ, ἡ ῥητορικὴ, ἡ μυθολογία καὶ ἡ γραμματικὴ καθὼς καὶ ἐν πολλοῖς κατωτέροις ἐκπαιδευτηρίοις ἡ ἀνάγνωσις, ἡ γραφὴ, ἡ ὀρθογραφία, ἡ καλλιγραφία καὶ ἄλλα. Τὰ ἀναπτυσσόμενα οὕτω διακεκριμένα ἐνδιαφέροντα ἄσχετα διαμένοντα, δὲν λαμβάνουσι κατ' ἀνάγκην τὴν ὠρισμένην αὐτοῖς ἐν τῷ ἐκπαιδευτικῷ συστήματι θέσιν, καθ' ἣν στενωτάτα συνδεδεμένα ὄντα συνυπηρετοῦσιν εἰς τὴν ἀρμονικὴν διαμόρφωσιν τῆς γενικῆς ψυχικῆς καταστάσεως, ἣν ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία ἐπιδιώκει. Τὰ ἄνω εἰρημένα μαθήματα δὲν πρέπει κατὰ ταῦτα νὰ ἀπολύωνται καὶ χωρίζωνται τῶν στοιχείων (ἱστορικῶν ἢ γλωσσικῶν), μεθ' ὧν στενωτάτα συνεξαρτῶνται καὶ πρὸς κατανόησιν τῶν ὁποίων συμβάλλονται. Καὶ εἶνε μὲν ἴσως εὐχερεστερά ἡ ἐγκυκλοπαιδικὴ λεγομένη διαίρεσις τῶν διαφόρων γνώσεων καὶ ἡ ἐπεξεργασία αὐτῶν ἐν ἰδιαιτέροις μαθήμασιν, ἐν τῇ παιδευτικῇ ὅμως διδασκαλίᾳ, ἐν ἣ ὅτε λογίους ὅτε τεχνίτας ἔχομεν νὰ μορφώσωμεν, ῥυθμὸν καὶ κανόνα ἐν ταῖς ἐνεργεαῖς ἡμῶν δέον νὰ παρέχη πάντοτε ἡ τῆσιν αὐτῶν συνύφανσις καὶ συγκεντρικὴ τῆς ὕλης διάταξις, ἐξ ἧς παράγεται γενικὴ τις καὶ ἰσχυρὰ ἐντύπωσις τὰ μάλιστα ἀναγκαῖα διὰ τὴν βούλησιν.

§ 27. Οὐχὶ σπανίως ἐγείρονται μομφαὶ κατὰ τῆς πολυμερείας τοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ἀπὸ τῆς τάξεως μάλιστα τῶν ἐμπειρικῶν παιδαγωγῶν. Λέγεται δηλαδὴ πολλάκις, ὅτι αὕτη ἐπιβλαβῶς λίαν προπαρασκευάζει τὸ πολυάσχολον καὶ τὴν ματαίαν πολυπραγμοσύνην ἢ τὴν ψευδῆ πολυμαθίαν καὶ τὴν ἀλαζονικὴν πολυϊδομοσύνην. Ἐν ἀμφοτέροις πράγματι ταῖς περιπτώσεσι ταύταις, ἐὰν αἱ μομφαὶ αὗται ἦσαν εὐλογοί, ἡ πολυμέρεια τοῦ ἐνδιαφέροντος ἤθελε καταστῆσθαι τὸν παιδευόμενον ἀνίκανον εἰς τελείαν ἐκμάθησιν ἔργου τινὸς ἢ καὶ εἰς ἀπόκτησιν ὀρθῶν, σαφῶν καὶ βεβαίων γνώσεων. Φυσικὴ δὲ τούτων συνέπεια ἤθελεν εἶσθαι ἡ παράλυσις τῶν δυνάμεων καὶ ὁ ἐκνευρισμὸς, σὺν τούτοις δὲ ὁ κόρος καὶ ἡ ἀγῆδία, ἣν γεννᾷ ἡ θλιψὶς τῆς ἐπιπεσσομένης πολλῆς ἀλλ' ἀγρήστου καὶ ἀψύχου ὕλης. Ἀλλ' αἱ ὑπόνοιαι αὗται οὐδένα λόγον ὑπάρξεως ἔχουσι, καθόσον οὐδεμία τῆς πολυμερείας τοῦ ἐνδιαφέροντος ἀντιθεσις ὑπάρχει ὅτε πρὸς τὴν ἀνάγκην τῆς καταλλήλου καταρτίσεως ἡμῶν εἰς ἔργον τι κοινωνικὸν ὅτε πρὸς τὴν δικαίαν ἀπαίτησιν σαφῶν καὶ βεβαίων γνώσεων. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι ἡ κοινωνικὴ πρόσδος καὶ αἱ αὐξανόμεναι ἀξιώσεις τῆς δοκίμου ἐπιτελέσεως τῶν κοινωνικῶν ἔργων ἀπαιτοῦσι πρὸ παντὸς σύντονον καὶ εἰδικὴν ἀσχολίαν. Αὕτη ὅμως ὄρεξις οὕσα καὶ ἐπιθυμία ἄριστα δύναται οὐ μόνον νὰ συνοδεύηται ἀλλὰ καὶ νὰ συνοποστηρίζηται ὑπὸ πολυμεροῦς ἐνδιαφέροντος, οἷου ἀκριβῶς ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία καταστοχάζεται. Τοῦτο δὲν εἶνε βεβαίως σωρεία τις ἐπιθυμιῶν, ἐν αἷς ὁ παιδευόμενος βυθίζεται, διατρέγων οὕτω τὸν κίνδυνον νὰ ἐπιζητῇ καὶ διώκῃ τὰ πάντα ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῖς. Παρὰ ταῦτα ἀληθές εἶνε τὸναντίον· τὸ πολυμερές ἐνδιαφέρον ἀπο-

βαίνει δηλαδή αὐτὸ τοῦτο πηγὴ δυνάμεως καὶ ζωῆς ὑπὲρ τῶν εἰδικῶν ἡμῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἔργων, καθόσον ταῦτα δὲν θεωροῦμεν οὔτε ὡς μεμονωμένα οὔτε ὡς πολέμια πρὸς ἄλληλα, ἀλλ' ὡς μέλη ἀναγκαῖα καὶ πολυτίμα ἐν τῷ συνόλῳ τῆς κοινωνικῆς δράσεως. Ὅ,τι δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν δευτέραν ὑπόνοιαν, ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι αἱ ποικίλαι γνώσεις τοῦ πολυμεροῦς ἐνδιαφέροντος δὲν ἀποτελοῦσιν ἐνταῦθα σωρεῖαν τοιαύτην, καθ' ἣν τὰ διάφορα στοιχεῖα ὑπάρχουσιν ἀπλῶς καὶ ἀσχέτως παρατεθειμένα πρὸς ἄλληλα, ὡς περ τοιοῦτόν τι συμβαίνει ἐν τῇ ἀσκόπῳ πολυμαθείᾳ καὶ τῇ ἐγκυκλοπαιδικῇ λεγομένῃ διδασκαλίᾳ, ἀλλ' εὗρηται τοιοτοτρόπως συνδεδεμένα διὰ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῶν πολυειδοῦς καὶ ἀρμονικῆς συνυφάνσεως, ὥστε ὄντως μεταποιοῦσι τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ μαθητοῦ εἰς ὀλικὴν σύνθετον ἐνότητα. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτων ἡ γενικὴ καὶ πολυειδῆς μόρφωσις, οἷαν ταύτην ἡ πολυμέρεια τοῦ ἐνδιαφέροντος ἐν νῷ ἔχει, οὐδαμῶς χρήζει οὔτε τῆς λεπτῆς ἐκείνης ἐξακριβώσεως, οὔτε τοῦ ἀφθονοῦ τῶν μερικοτήτων πλοῦτου, οἷος δικαίως διακρίνει τὸν λόγιον ἐπιστήμονα. Διότι καὶ χωρὶς τὰ πάντα νὰ διδαχθῶμεν ἢ τῶν πάντων αὐτοὶ νὰ πειραθῶμεν, ὡς περ τοῦτο ἡ ἐπιστημονικὴ διδασκαλία διώκει, ἀσφαλῶς δυνάμεθα νὰ τύχωμεν τῆς σκοπούμενης γενικῆς μορφώσεως.

ΣΧΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΥΜΕΡΕΙΑΣ ΤΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ ΠΡΟΣ
ΤΗΝ ΑΤΟΜΙΚΗΝ ΙΔΙΟΦΥΙΑΝ

§ 28. Σπουδαιότατη καὶ μεγάλῃς ἐπιστάσεως χρήζουσα φαίνεται ἡ ἐξέτασις τῆς σχέσεως τῆς πολυμερείας

τοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς τὴν ἀτομικὴν ἰδιοφυϊαν. Ἡ γενικὴ παιδαγωγικὴ διδάσκει ἡμᾶς, ὅτι τὸ συστηματικὸν ἔργον τῆς παιδείας δὲν παραλαμβάνει τὴν ψυχὴν τοῦ παιδευομένου ὅλως ἀόριστον καὶ εὐπλαστον, τοιαύτην τουτέστιν, ὥστε νὰ μετασχηματίζῃ αὐτὴν κατὰ τὸ δοκῶν, ἀλλ' ὅτι πολὺ μᾶλλον πρωίμως λίαν ἄρχεται διαμορφουμένη ἐν τῷ παιδικῷ πνεύματι ὠρισμένη κατάστασις, ἣτις οὐ μόνον ἐκ τυπικῶν γνωρισμάτων, ἀναφερομένων δηλαδή εἰς τὸν διάφορον τρόπον καὶ τὴν διάφορον ταχύτητα τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας παρ' ἐκάστῳ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ ἐξ οὐσιωδῶν τοιούτων ἀποτελεῖται, ἐξ ὠρισμένων κατὰ ποιὸν ψυχικῶν καταστάσεων, οἷον παρστάσεων, κρίσεων, ὀρέξεων κτλ., ὅσας ὁ παιδευόμενος ἐκ τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν κόσμου διὰ τε τῆς ἐπιείκειας καὶ τῆς πείρας ἐν ἑαυτῷ προσλαμβάνει. Τὸ σύνολον τῶν τοιούτων γνωρισμάτων τοῦ ψυχικοῦ βίου τυπικῶν τε καὶ οὐσιωδῶν ἀποτελεῖ τὴν καλουμένην ἀτομικὴν ἰδιοφυϊαν, ἣτις καθάπερ πρωίμωτάτη ἐν τῷ ἀνθρώπῳ μορφουμένη, ἐκ τῆς πολλῆς δ' ἐπαναλήψεως τῶν πρώτων στοιχείων ἐπὶ μᾶλλον παγιουμένη, ἀποτελεῖ ἀναμφίβολως τὴν ἰσχυροτέραν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ψυχικὴν κατάστασιν. Τούτων οὕτως ἐχόντων ἕκαστος παῖς προσερχόμενος εἰς παιδείαν φέρει ἤδη ἐν ἑαυτῷ ψυχικὴν κατάστασιν ὠρισμένην κατὰ ποιὸν τε καὶ ποσόν, τουτέστιν οὐ μόνον γνώσεις ἀλλὰ καὶ τρόπους ψυχικῆς ἐνεργείας ὠρισμένους. Ἐπὶ τοσοῦτον δ' ὁ χαρακτήρ οὗτος τῆς ἀτομικότητος ὀξύνεται, ἐφ' ὅσον βεβαίως εἰδικώτερον διαμορφοῦνται αἱ παραστάσεις καὶ αἱ ἐξ αὐτῶν προκύπτουσαι συναισθηματικαὶ καταστάσεις. Οἰκοθεν ἐννοεῖται ὅτι ἐκ τοῦ χαρακτήρος τούτου τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυϊας, ὅστις αὐστηρῶς ἐξεταζόμενος

περιλαμβάνει μόνον τὰ ἐνὶ ἑκάστῳ ἀτόμῳ ἀνήκοντα στοιχεῖα, δὲν θὰ ἀποκλείσωμεν βεβκίως καὶ τὰ διακρίνοντα τὸν ἄνθρωπον γνωρίσματα, ὡς μέλος οἰκογενείας, κοινωνίας, θρησκείας, πολιτείας καὶ ἔθνους, καὶ ὅτι ἐπομένως ἡ ἀτομικὴ ἰδιοφυία δὲν περιέχει μόνον τὴν ἰδίως ἀτομικὴν ἰδιοφυίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν οἰκογενειακὴν, ἔθνικὴν καὶ τὰ λοιπά. Ἄλλ' ὅπωςδὴποτε καὶ ἂν θεωρήσωμεν τὴν τοιαύτην τῆς ἀτομικότητος πρῶτον κατάστασιν, ἀπλοῦν κατ' ἐπιπολὴν βλέμμα πείθει ἡμᾶς ὅτι αὕτη, ἐρειδομένη ἐν τῇ κατὰ ποιὸν καὶ ποσὸν μονομερεῖ ὑπεροχῇ ὠρισμένων παραστάσεων καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν προερχομένων λοιπῶν ψυχικῶν καταστάσεων, εὐρηται ἐν ἀμέσῳ τινὶ ἀντιθέσει πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἐνδιαφέροντος. Διότι ἐν ᾧ τοῦτο διακρίνεται ἀκριβῶς διὰ τῆς προσηκούσης ἀναλογίας, ἣν ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία προσπαθεῖ νὰ τηρήσῃ μεταξὺ τῶν διαφόρων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ὁμάδων, ἡ ἀτομικὴ ἰδιοφυία παραγκωνίζουσα τὰ ξένα καὶ ἀλλότρια αὐτῇ στοιχεῖα, ὁμαῖται ἀκαθέκτως πρὸς τὰ οἰκεῖα καὶ συγγενῆ, περὶ ταῦτα μόνον διατρίβει καὶ μετὰ τούτων ἀναστρέφεται, παραγνωρίζουσα πᾶσαν ἄλλην γνῶσιν καὶ καταδικάζουσα ταύτην εἰς τελείαν ἀπομόνωσιν, εἰς ἀτροφίαν καὶ μαρασμόν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μορφοῦνται μὲν αἱ γνωσταὶ ἰσχυραί, ἀλλὰ μονομερεῖς δυνάμεις καὶ δεξιότητες, δι' ὧν θαυμασίως πολλάκις πολλοὶ ἄνθρωποι ἐπιδίδουσιν εἰς ὠρισμένας πνευματικὰς ἐνεργείας καὶ τέχνας, θεωρούμενοι ὅμως οὗτοι κατ' ἄξιαν ἀνθρωπίνην καὶ κατὰ λόγον τῆς γενικῆς αὐτῶν μορφώσεως ἀποδεικνύονται καὶ τῶν κοινοτέρων πνευμάτων συνήθως ταπεινότεροι. Ζήτημα λοιπὸν ἐπιβάλλεται πρὸς λύσιν τῆ παιδευτικῆς διδασκαλίας, κατὰ πόσον ἀποβλέπουσα

εἰς μόρφωσιν πολυμεροῦς ἐνδιαφέροντος, δύναται ἢ καὶ ὀρεῖται νὰ σεβασθῇ τὴν ἀτομικὴν ἰδιοφυίαν. Ἄλλ' ἐν πρώτοις φανερόν εἶνε, ὅτι ἐν ἡ περιπτώσει ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία ἤθελε προσαρμύσῃ τὰ ἔργα αὐτῆς ὀλοσχερῶς εἰς τὴν ἀτομικὴν ἰδιοφυίαν, προσχωροῦσα κατὰ πάντα εἰς αὐτὴν, εἰς τρόπον ὥστε μόνον τὰ τῇ ἀτομικῇ ἰδιοφυίᾳ ἀρμόζοντα, μόνον τὰ ταύτῃ προσιτὰ καὶ ἀναγκαῖα συμπληρώματα νὰ προσάγῃ καὶ δὴ κατὰ τὸν ἰδιάζοντα αὐτῇ τρόπον, φανερόν εἶνε λέγομεν, ὅτι οὐδεὶς περὶ παιδείας λόγος ἔδει νὰ γένηται. Τοῦτο δ' ὡς εἰκὸς ἀναγκαίως συμβαίνει οὐ μόνον διότι περὶ πολυμεροῦς ἐνδιαφέροντος οὐδεμία τότε φροντίς λαμβάνεται, ἀλλὰ καὶ διότι πιθανώτατον ὑπάρχει, καὶ αὐτὸ τὸ μονομερὲς περιεχόμενον τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας νὰ εὐρίσκηται ἐν οὐσιώδει ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἠθικοθρησκευτικὸν τέλος πάσης παιδείας. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἡ ἀποκλειστικὴ θεραπεία τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας συνεπάγεται κατ' ἀνάγκην ὑπερτίμησιν πάντοτε καὶ ὑπερβάλλουσαν κλίσιν πρὸς τὰ μερικώτερα καὶ ἐπουσιώδεστερα στοιχεῖα τοῦ πολυμεροῦς ἐνδιαφέροντος ἀμελοῦσα τῶν γενικωτέρων καὶ τιμιωτέρων. Ὑπὸ τοιαύτας δὲ συνθήκας ἡ διδασκαλία ἀποβαίνει τυφλὴ θεράπεινα ἀτομικῶν κλίσεων καὶ ὀρέξεων, οἰκογενειακῶν καὶ κοινωνικῶν προλήψεων, ὑποτρέφουσα καὶ προάγουσα πανταχόθεν τὴν οἰκτράν κατάστασιν τοῦ φανατισμοῦ ὑπὸ τὰς εἰδεχθεστέρας αὐτοῦ ὀψεις. Τούτων ἕνεκα τὸ πολυμερὲς ἐνδιαφέρον οὐδαμῶς πρέπει νὰ παραμεληθῇ καὶ παραγκωνίζηται, οὐδέποτε δὲ ἡ διδασκαλία νὰ καταπίπτῃ δουλεύουσα μόνῃ τῇ ἀτομικῇ ἰδιοφυίᾳ. Ἄλλ' ὅπωςδὴποτε καὶ ἂν κανονισθῶσιν εἰδικώτερον αἱ σχέσεις αὗται, ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία πρὸ παντὸς ὀφείλει νὰ μὴ παρεκ-

κλίνη ποτέ τοῦ σπουδαίου καὶ τιμίου αὐτῆς σκοποῦ, τῆς μορφώσεως δηλονότι πολυμεροῦς ἐνδιαφέροντος.

§ 29. Ἄλλ' ἐὰν κατὰ ταῦτα τὸ πολυμερὲς ἐνδιαφέρον οὐ παύεται ἀποτελοῦν τὸν κύριον σκοπὸν τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας, δὲν πρέπει ἐκ τούτου νὰ εἰλάσωμεν, ὅτι αὕτη θὰ παραγνωρίσῃ ἐντελῶς ἢ καὶ θὰ καταπολεμήσῃ μάλιστα τὴν ἀτομικὴν ἰδιοφυίαν· οὐδὲ κἂν ἐπιτρέπεται νὰ φαντασθῶμεν, ὅτι τότε μόλις ἡ ἀτομικὴ ἰδιοφυία ὑπολογίζεται ἐν τῷ ἔργῳ τῆς παιδείας, ὁπότεν μετὰ τὴν παιδευτικὴν περίοδον ἐπιστῆ ἢ κατάλληλος στιγμή τῆς ἐκλογῆς τοῦ κοινωνικοῦ ἐπαγγέλματος. Καὶ ἐν ἧ ἔτι περιπτώσει ἡ ἀτομικὴ ἰδιοφυία δὲν ἀναπτύσσεται ἀρκούντως ἰσχυρά, ὥστε πρῶτος νὰ ὑποδείξῃ ἡμῖν τὸ μέλλον κοινωνικὸν ἔργον, ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία ἀπῆλλαγμένη πάσης πολεμίας πρὸς αὐτὴν σχέσεως, ὀφείλει ἐξ ἐναντίας νὰ ὑποτρέφῃ καὶ ἐνισχύῃ αὐτὴν ἐπαρκῶς, ἀπορῶντα ἐπιμελῶς πάντα ἄμεσον πολέμον, καὶ πᾶσαν ἀντίπραξιν πρὸς αὐτὴν διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους. Ψυχολογικῶς θεωρούμενον τὸ πολυμερὲς ἐνδιαφέρον εἶνε κατὰστασις οὐχὶ ἔξωθεν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ παιδευομένου ὁλοῦν εἰσαγομένη, ἀλλὰ τοιαύτη, ἣτις μορφοῦται ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν τῶν ἐν τῇ ψυχῇ προϋπαρχόντων στοιχείων τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας διὰ τοῦ μετασχηματισμοῦ αὐτῶν, διὰ διαφόρων ἐπεκτάσεων, συνδέσεων, διασαφηνίσεων κ. τ. λ. Ἐν ἄλλοις ἢ παιδευτικὴ διδασκαλία ἀδυνατεῖ νὰ δημιουργήσῃ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ παιδευομένου πνευματικὸν κόσμον ἀνεξάρτητον ὅλως τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας, ἀλλ' ὀφείλει ἀναποδράστως τὰ ἔργα αὐτῆς πρὸς ἐκείνην πάντοτε συνδέουσα νὰ καταστήσῃ αὐτὴν οὐ μόνον ἀφετηρίαν, ἀλλὰ καὶ θεμέλιον συγχρόνως τῶν ἑαυτῆς ἐνεργειῶν.

Πᾶν ὅ,τι διατελεῖ κεχωρισμένον καὶ ἄσχετον πρὸς τὴν ἀτομικὴν ἰδιοφυίαν παραμένει κατ' ἀνάγκην ἀσθενὲς καὶ μεμονωμένον. Πᾶσα ἐπομένως παιδευτικὴ διδασκαλία ὀλιγόρως ἔχουσα τῶν ἔργων τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας, ἀσθενῆ ὡς εἰκὸς καὶ ψυχρὰ τὰ ἔργα αὐτῆς ἀπεργάζεται, μὴ καθήκοντα εἰς τὸν ἀτομικὸν βίον τοῦ μαθητοῦ, ἤχιστα δ' ἐπ' αὐτὸν ἐπιδρῶντα. Ὁρμωμένη δ' ἐξ ἐναντίας ἀπὸ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας καὶ τὰ ἑαυτῆς ἔργα πρὸς ἐκείνην προσαρμόττουσα, εἴτε ἐπεκτείνουσα καὶ συμπληροῦσα, εἴτε διατάττουσα καὶ διορθοῦσα αὐτὴν, τοιαύτην τοῦ συνόλου συστηματικὴν τὴν διαμόρφωσιν ἀπεργάζεται, ὥστε οὐ μόνον ἡ πρῶτος δύναμις καὶ ἡ σαφήνεια τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας διὰ τῆς συνδέσεως μεταδίδεται καὶ ἐπὶ τὰ λοιπὰ στοιχεῖα, τουτέστι τὰ προϊόντα τῆς παιδευτικῆς ἐνεργείας, παγιοῦσα ταῦτα ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἀτομικότης κρατύνεται καὶ ἀναμορφοῦται, ὁ δὲ ἰδιαιτέρος αὐτῆς χαρακτήρ διήκει ἐφ' ἅπαντας τοὺς κλάδους τῶν γνώσεων τοῦ παιδευομένου. Ἡ τοιαύτη τῆς διδασκαλίας πορεία καταφαίνεται ἀριθῆλως ἐν τῇ πρώτῃ μάλιστα παιδευτικῇ περιόδῳ, ὁπότε τὰ διδακτέα ἀντικείμενα, εἴτε ταῦτα παραστάσεις ἀψύχων ἀντικειμένων ὄντα, εἴτε τοιαῦτα ἐμφύχων καταστάσεων, λαμβάνονται πάντοτε ἐκ τοῦ κύκλου τῶν γνωστῶν, τουτέστιν ἐκ τοῦ περιβάλλοντος ἡμᾶς κόσμου. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν μέσσην καὶ τὴν τελευταίαν παιδευτικὴν περίοδον, οὐδέποτε ἡ διδασκαλία δέον ν' ἀπομακρύνηται τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας, μολονότι αὕτη ἀποβάλλει τότε ἐν πολλοῖς τὴν ἀρχικὴν μορφήν, πολυειδῶς μεταποιουμένη διὰ τῆς προηγηθείσης διδασκαλίας.

§ 30. Συγκεφαλαιοῦντες τὰ εἰρημένα ἐπάναγκές ἐστι

νά μὴ θεωρήσωμεν τὴν παιδευτικὴν διδασκαλίαν πολεμῶς ἔχουσαν πρὸς τὴν ἀτομικὴν ἰδιοφυίαν, οὐδ' ἐν σχέσει ἀμοιβαίας πρὸς αὐτὴν οὐδετερότητος εὐρισκομένην, ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ τελείᾳ συμφωνίας καὶ φιλίας, ὅποτε τὸ μὲν πολυμερὲς ἐνδιαφέρον ἀποτελεῖ πάντοτε τὸν μόνον καὶ κύριον πάσης παιδευτικῆς διδασκαλίας σκοπὸν, ἡ δὲ ἀτομικὴ ἰδιοφυία κλάδον τινὰ τούτου λίαν ἰσχυρὸν καὶ δὴ τὸν ἰσχυρότατον πάντων, ἐξ οὗ ὡς ἐξ ἀφετηρίας ὀρμώμενοι προβαίνομεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν λοιπῶν καὶ πρὸς ὃν κανονικῶς ἐπανακάμπτομεν συνδέοντες αὐτούς.

Ἐὰν εἰδικώτερον εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας ἀποβλέψωμεν, σπουδαιοτάτη παρίσταται ἡμῖν ἡ διάκρισις τῶν συναποτελούντων αὐτὴν στοιχείων εἰς τυπικὰ καὶ ὕλικά. Ἐκ τούτων τὰ μὲν πρῶτα ἀναφερόμενα εἰς τὴν τυπικὴν τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἐνέργειαν, τουτέστιν εἰς τὸν ἰδιαίοντα ἐκάστῳ τῶν ἀνθρώπων χρόνον καὶ ρυθμὸν περὶ τὸ παριστάνειν, συναισθάνεσθαι κ.τ.λ. καθὼς καὶ εἰς τὸν διάφορον βαθμὸν τῆς τάξεως, τῆς εὐχερείας καὶ τῆς σαφηνείας τῶν ψυχικῶν τούτων ἐνεργειῶν, προερχόμενα δὲ ἐκ τῆς πρωίμου ἐπιδράσεως τῆς ἰδιαιτέρας τοῦ σωματικοῦ ἡμῶν ὀργανισμοῦ κατασκευῆς, παρουσιάζουσιν ἡμῖν δύναμιν καὶ ἀντοχὴν μεγίστην, ἀπρόσιτα ὅλως ὄντα εἰς πᾶσαν μεταβολὴν ἢ καὶ σπουδαιότεραν αὐτῶν ἐπίτασιν, ἀπὸ τῆς παιδευτικῆς ἐνεργείας προερχομένην. Τούτου ἕνεκεν ἄσκοπος ἐξ ἀρχῆς ἀποβαίνει πᾶσα τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας πορεία, ὅταν αὕτη δὲν ρυθμίζεται αὐστηρῶς πρὸς τοὺς νόμους τούτους τῆς ταχύτητος καὶ τοῦ ρυθμοῦ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας, μὴ προσαρμόττουσα πάντοτε τὰ ἑαυτῆς ἔργα πρὸς τὸν ἀπαρέγκλιτον τρόπον τῆς ἐνεργείας ἐκείνης. Μεγάλως λοι-

πὸν σφάλλονταί οἱ διδάσκαλοι, ὅσοι τὴν ἀναπόδραστον ταύτην ἀξίωσιν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας παραγνωρίζοντες καὶ ἐπόμενοι τῆς ἰδίοις ἑαυτῶν τρόποις καὶ ἔξουσιν ἢ ἐπιπεύδουσιν βιαίως τὴν ρυθμικὴν τῆς διδασκαλίας πρόοδον ἢ καὶ ἐπιβραδύνουσιν αὐτὴν· διότι ἢ τε βιαία σπουδὴ καὶ ἡ μέλλησις παράγουσιν ἐσωτερικὴν στενοχωρίαν καὶ ἀδημονίαν, ἐκ τούτων δὲ βαρυθυμίαν καὶ σφοδρὰν ἐπιθυμίαν πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν ὀχληρῶν παραστάσεων καὶ πρὸς διασκεδασμὸν τοῦ πνεύματος. Μεγάλως ὡσαύτως σφάλλονται καὶ οἱ τὸν αὐτὸν ρυθμὸν ἐν τῇ παιδευτικῇ διδασκαλίᾳ τηροῦντες πρὸς παῖδας διαφόρου πνευματικῆς ἐπιδεικτικότητος ἢ καὶ διαφόρου ἡλικίας καὶ φύλου. Οὐτε πρόπον οὐτε δυνατὸν εἶναι νὰ συμπαιδεύωνται διὰ ταῦτα προσηκόντως εὐφυεῖς π. χ. καὶ ἡλιθιοί, ἀλλ' ἐπιβάλλεται τῇ παιδευτικῇ διδασκαλίᾳ ἡ φροντίς τῆς ἐκπονήσεως ἰδιαιτέρου πάντοτε συστήματος, σκοπίμως ἐπαρκούντος ταῖς ἀξιώσεσι τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας. Οὐχ ἦττον σπουδαία τυγχάνει καὶ ἡ ἐκ τῆς διαφόρου ἡλικίας τῶν παίδων ἐπίδρασις, προσέτι δὲ καὶ ἡ κατὰ φύλον διάκρισις, ἢ προσηκόντως ἡμῖν ἐπιβάλλουσα τὴν διαίρεσιν τῶν ἐκπαιδευτηρίων εἰς ἀρρεναγωγεῖα καὶ παρθυναγωγεῖα. Ὅ,τι δ' ἀφορᾷ εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτὸ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας, τὰς ὀρισμέναις τουτέστι παραστάσεις καὶ τὰς ἄλλας ἐν αὐτῇ συναισθηματικὰς καὶ ὀρεκτικὰς παραστάσεις, εὐνόητον τυγχάνει ὅτι ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία εὐκόλως λίαν θὰ δυνηθῇ, ποῦ μὲν διατάττουσα, ποῦ δὲ συμπληροῦσα καὶ ἐπεκτείνουσα τὰ προϋπάρχοντα στοιχεῖα νὰ προσαρμόττη τὰ ἑαυτῆς ἔργα πρὸς καλλιέργειαν τοῦ πολυμεροῦς ἐνδιαφέροντος. Μὴ ἀντιπράττουσα πρὸς τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας, ὅσα δὲν εὐ-

ρηνται ἐν φανερᾷ ἀντιθέσει πρὸς τὸ διωκόμενον πολυμερές ἐνδιαφέρον, θὰ καταγείνη ἐξ ἐναντίας σπουδαίως, ὅπως συντηρήσῃ καὶ ὑποθρέψῃ ταῦτα χορηγοῦσα εἰς τὸν παιδευόμενον ἐπαρκεῖς ἀφορμὰς καὶ δυνάμεις πρὸς θεραπείαν τῶν τοιούτων κλίσεων, ἐν αἷς διαγιγνώσκεται ἡ ἀπαρχὴ τοῦ μέλλοντος κοινωνικοῦ ἔργου. Καὶ περὶ μὲν τῆς ἐκ τῶν τοιούτων διαφορῶν προκυπτούσης ποικιλίας τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας ἐν τοῖς διαφοροῖς ἐκπαιδευτηρίοις γενήσεται λόγος ἐν τοῖς ἐπομένοις· μιᾶς δὲ μόνης περιστάσεως δεόν νὰ μνημονεύσωμεν ἐξαιρετικῶς ἐνταῦθα, ἐκείνης τουτέστι, καθ' ἣν οὐχὶ σπανίως ἐν τῇ ἀτομικῇ ἰδιοφυίᾳ ἀπαντῶσι κλίσεις, ὀρέξεις καὶ συνήθειαι ἀντικρυς ἀντικείμεναι πρὸς τὸν διωκόμενον τῆς παιδείας σκοπὸν. Παρήγορον μόνον τυγχάνει, ὅτι τοιαῦτα στοιχεῖα ἐν τῇ πρωίμῳ ἡλικίᾳ, μὴ ἀπορέοντα ἀπὸ συστηματικῆς τινος μορφώσεως τοῦ συνόλου τῶν παραστάσεων, δὲν ἔχουσιν ὡς εἰκός, βαθυτέρας τὰς ῥίζας αὐτῶν. Οὐχ ἤττον ὅμως, μολονότι ἡ γένεσις τῶν τοιούτων τυγχάνει ἀπλουστέρα, ἀκολουθοῦσα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τοῖς νόμοις τῆς τυφλῆς ἀπομιμήσεως καὶ τοῦ μηχανισμοῦ, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι διὰ τε τῆς πολλῆς ἐπαναλήψεως καὶ τῆς συγχρόνου παραμελήσεως τῶν παιδευτικῶν καθηκόντων, καὶ μάλιστα τῶν ἐπασχολητικῶν καὶ ἀπαγορευτικῶν μέτρων τῆς παιδευτικῆς διοικήσεως, εὐκόλως προάγονται καὶ κρατύνονται εἰς ἕξεις τοσοῦτον ἰσχυράς, ὥστε πᾶς ἄμεσος πόλεμος ἀποβαίνει μάταιος. Ἡ πραγματικὴ κατανίκησις τῶν τοιούτων πρωίμων καὶ ἀντιθέτων τῶ σκοπῶ τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας κλίσεων καὶ ἐπιθυμιῶν κατ' οὐδένα ἄλλον τρόπον κατορθοῦται ἢ διὰ σὺν τῶ χρόνῳ προϊούσης ἐσωτερικῆς

παγίας διαμορφώσεως τοῦ πολυμεροῦς ἐνδιαφέροντος, ὅποτε μὴ ἀντέχουσαι αὐταὶ εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ καταπιέζονται φυσικῶς καὶ ἐπισκοτιζονται. Οἴκοθεν ὅμως ἐνοεῖται, ὅτι καὶ ἡ ἀρίστη παιδευτικὴ ἐνέργεια οὐδὲν ἤθελε κατορθώσῃ, ἐὰν αἱ πρώιμοι αὐταὶ πολέμιοι κλίσεις καὶ ὀρέξεις ἐξηκολούθουν καὶ κατὰ τὸ παιδευτικὸν στάδιον τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθέρως γεννώμεναι καὶ δι' ἐπανειλημμένης πληρώσεως κρατυνόμεναι. Ἀπὸ τοῦ κινδύνου ὅμως τούτου ἀπαλλάττει ἡμᾶς ἀσφαλῶς ἡ παιδευτικὴ διοίκησις, ἣτις ἐν τῇ ἀγρύπνῳ αὐτῆς προνοίᾳ, ποῦ μὲν τὴν γέννησιν αὐτῶν διὰ καταλλήλων συγχρόνων ἀσχολιῶν προλαμβάνει, ποῦ δὲ τὴν πλήρωσιν αὐτῶν παρακαλύπει δι' ἐκφοβισμῶν καὶ ποινῶν.

Ἐκ τῆς ἐκτάκτου ταύτης σπουδαιότητος τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας τοῦ μαθητοῦ πρὸς τὸν ἐν τῇ παιδευτικῇ διδασκαλίᾳ ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν καθήκον ἀπαραίτητον προκύπτει διὰ τὸν διδάσκοντα, ἵνα μετ' ἐπιτάσεως μελετήσῃ καὶ καταμάθῃ τὰ τὴν ἀτομικὴν ἰδιοφυίαν ἐκάστου τῶν παιδευομένων ἀπαρτιζόντα στοιχεῖα. Ὁ παιδεύων τουτέστι δεόν νὰ γινώσκῃ ὡς οἶόν τε ἀκριβῶς τὰς ἰδιαίτερας παραστάσεις, κλίσεις καὶ ὀρέξεις τοῦ παιδευομένου, τὰς ἐνδεχομένας ἐν τῇ ἀτομικῇ ἰδιοφυίᾳ ἐλλείψεις, τὴν μορφήν τῆς πλοκῆς καὶ συνδέσεως τῶν διαφορῶν στοιχείων καὶ τοὺς ἐμφύτους αὐτῶ τρόπους τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας, ἵνα οὕτω διακρίνῃ ἀπ' ἀλλήλων, τίνα τὰ ἀναλλοίωτα καὶ τίνα τὰ μεταβλητὰ ἐν αὐτῶ στοιχεῖα. Ἐυκαιρίαν δὲ πρὸς τοῦτο παρέχει βεβαίως οὐ μόνον ἡ διδασκαλία αὐτῆ καὶ τὰ παρεπόμενα αὐτῇ ἔργα, ἀλλὰ καὶ ὁ λοιπὸς τοῦ παιδευομένου βίος ἐν τε τῇ οἰκογενεῖᾳ καὶ τῇ μετὰ τῶν ὁμηλικῶν ἀναστροφῇ, ὅποτε μάλιστα ἀπροκαλύπτως καὶ φυσικῶ-

περον ἐκδηλοῦνται αἱ κλίσεις, αἱ ἀδυναμῖαι, αἱ ἐλλείψεις καὶ τὰ ἄλλα αὐτοῦ προσόντα. Πολύτιμος ἐν τούτοις συνδρομῇ ἀποβαίνει εἰς τὸν διδάσκαλον πᾶσα περὶ τούτου βοήθεια τοῦ οἴκου διὰ διαφόρων ἀνακοινώσεων παρεχομένη καὶ εἰς τὸν κατ'οἶκον βίον τοῦ παιδευομένου ἀναφερομένη.

ΤΟ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ ΣΧΟΛΕΙΟΝ ΚΑΙ ΤΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΑΥΤΟΥ ΕΙΔΗ

§ 31. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δῆλον καθίσταται ὅτι ἡ ἀτομικὴ ἰδιοφυία οὐσιωδέστατα ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὴν παιδευτικὴν διδασκαλίαν. Κατεδείχθη δ' ὡσαύτως ἐπαρκῶς, ὅτι αὕτη ὁρμωμένη ἀπὸ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας ὀφείλει νὰ προλογίζῃ καὶ ἐκλέγῃ τὰ πάντα ἐν αὐστηρᾷ ἁρμονίᾳ πρὸς τὰ χαρακτηρίζοντα τὴν ἀτομικὴν ἰδιοφυίαν στοιχεῖα καὶ προσόντα, καὶ κατὰ συνέπειαν ὅτι δὲν δύναται νὰ προσαρμόσθῃ ἡ αὐτὴ ἐξ ἴσου σκοπίμως καὶ καταλλήλως πρὸς παῖδας οὐσιωδῶς διαφέροντας τὴν ἀτομικὴν ἰδιοφυίαν. Ἄμεσος καὶ φυσικωτάτη ἐκ τούτων πηγάζει ἡ ἀνάγκη τῆς τροποποιήσεως τοῦ ὅλου παιδευτικοῦ συστήματος κατὰ τὰς ἐκάστοτε προκειμένας ἀξιώσεις ἐκείνης. Ἄλλ' ἐκ τούτων εὐκόλως ἴσως θὰ ἠδύνατό τις νὰ προβῇ καὶ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐπειδὴ ἡ ἀτομικὴ ἰδιοφυία χαρακτηρίζει οὐ μόνον τάξεις ἀνθρώπων, ἔθνη, φύλα, οἰκογενείας καὶ τὰ λοιπά, ἀλλὰ καὶ πάντα ἄνθρωπον δι' ἰδιαιτέρων γνωρισμάτων, προσφυστέρα καὶ καταλληλοτέρα ὑπορχει ἡ ἰδιαιτέρως γιγνομένη ἐκάστου ἀνθρώπου ἐκπαίδευσις καὶ ὅτι ἡ κοινῇ γιγνομένη συμπαίδευσις πολλῶν παιδῶν ἐν τῷ αὐτῷ σχολείῳ εἶνε φαινόμενον ἀνεπαρκειᾶς ἢ ἄλλης ἀνάγκης, προελθόν πιθα-

νῶς ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῶν γονέων, ὅπως ἢ αὐτοὶ ἢ δι' ἰδιωτικῶν διδασκάλων τὰ τέκνα διδάσκωσιν. Καὶ ὅτι μὲν ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία, ἢ εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ πολυμεροῦς ἐνδιαφέροντος ἀποβλέπουσα καὶ διὰ ταῦτα οὐ μόνον πλοῦτον καὶ ποικιλίαν γνώσεων παρὰ τῷ διδάσκοντι ὑποτιθεῖσα ἀλλὰ καὶ ἐκτεταμένας παιδαγωγικὰς, θεωρητικὰς καὶ πρακτικὰς μελέτας, δι' ὧν ἐπιστημονικῶς διέπεται καὶ διεξάγεται τὸ ἔργον τῆς διδασκαλίας, κατὰ πολὺ ὑπερβάλλει τὸ μέτρον τῆς κοινῆς τῶν γονέων διανοητικῆς ἀναπτύξεως, τοῦτο οὐδαμῶς σήμερον ἀμφιβάλλεται. Ἄλλὰ καὶ ἐν ἡ περιπτώσει πολλοὶ τῶν γονέων εὐμοιροῦντες γνώσεων πολλῶν ἀναλαμβάνουσιν αὐτοὶ τὴν κατ' ἴδιαν διδασκαλίαν τῶν τέκνων αὐτῶν, ἢ ὑποβαλλόμενοι εἰς χρηματικὰς θυσίας ἐμπιστεύονται τὰ τοιαῦτα καθήκοντα εἰς ἰδιαιτέρους κατ' οἶκον διδασκάλους, δέον νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι τὸ τοιοῦτον διὰ πολλοὺς λόγους ὑπολείπεται τοῦ προτερήματος τῆς ἐν τῷ σχολείῳ συνδιδασκαλίας τῶν παιδῶν. Τὸ παιδευτικὸν σχολεῖον προήλθεν μὲν πιθανώτατα ἐξ ἀνάγκης παραπλησίας τὴν φύσιν τῆ εἰρημένη, ἀποτελεῖ ὅμως παιδευτικὴν δύναμιν τηλικαύτην, ἣν οὔτε ἡ οἰκογένεια οὔτε ἡ κατ' οἶκον παιδευτικὴ διδασκαλία δύναται ν' ἀντικαταστήσῃ. Διότι ἐκτὸς τῆς μείζονος περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν διδασκάλων καὶ τῶν διαφόρων μεθόδων ἀκριβείας, τῆς αὐστηρᾶς ἐξελέξεως καὶ ἐπιστημονικῆς ἐποπτείας τῶν διδασκτικῶν ἔργων, ἣτις ἐν τοῖς σχολείοις συμβαίνει, δὲν πρέπει νὰ παρίδωμεν, ὅτι μόνον τὸ σχολεῖον παρέχει τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ ὁ παιδευόμενος συνδεδεμένος ὧν ἀδελφικῶς πρὸς πλείονας συντρόφους διὰ τῆς διώξεως κοινῶν σκοπῶν ἀποτελεῖ μετ' αὐτῶν κοινωνίαν συμβιώσεως καὶ πολυειδῶς πρὸς

αυτοὺς ἀναστρεφόμενος λαμβάνει τὴν κατάλληλον εὐκαιρίαν πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ παγίωσιν τοῦ χαρακτήρος αὐτοῦ διὰ τῆς ἐλευθέρας ἐπιτελέσεως τῶν ἐκ τῆς συμβιώσεως ταύτης κοινωνικῶν καθηκόντων, ἀσκούμενος οὕτω καὶ νὰ συμπράττῃ ὡς μέλος ὄλου τινος πρὸς ἐπίτευξιν κοινοῦ σκοποῦ. Μόνη ἢ τοιαύτη τῶν παιδῶν κοινωνία προκαταρτίζει ἀληθῶς αὐτοὺς εἰς τὴν μέλλουσαν κοινωνικὴν δρᾶσιν. Ἡ μαθητικὴ κοινωνία κατὰ τε τὴν διδασκαλίαν καὶ τὸν ἄλλον σχολικὸν βίον ἀποτελεῖ τὸ μόνον ἔδαφος τῆς ἐλευθέρας κοινωνικῆς δράσεως τοῦ παιδὸς καὶ συνεπῶς τὸ φυσικώτερον καὶ ἀσφαλέστερον ἐργαστήριον, ἐν ᾧ ἰσχυρὸς ὁ ἀληθῆς αὐτοῦ χαρακτήρ κατασκευάζεται, δὲν ἀντικαθίσταται δ' εὐκόλως ὑπὸ τῆς οἰκογενείας, ἔνθα ἀναστρεφόμενος ὁ παῖς πρὸς τοὺς οἰκείους αὐτοῦ οὐδαμῶς τῶν ὄντι μοχθεῖ, ἀλλ' εὐρίσκων τὰ πάντα ἐξωμαλισμένα δὲν λαμβάνει ὡς εἰκὸς ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ οὔτε τὰς πραγματικὰς δυσχερείας [καὶ τὰς ἀντιξόους περιστάσεις τοῦ κοσμοῦ, οὔτε τὴν ποικιλίαν τῶν διαφόρων χαρακτήρων καὶ δὲν ἐθίζεται ἐπομένως νὰ κανονίξῃ πρὸς ταῦτα προσηκόντως τὰ καθ' ἑαυτόν. Παιδευτικῶς λοιπὸν θεωρούμενον τὸ σχολεῖον οὔτε ἀπλοῦς τοῦ οἴκου ἀντιπρόσωπος δύναται νὰ θεωρηθῇ, οὔτε ἄλλος τις τεχνητὸς θεσμὸς ὑπὸ λόγων οἰκονομικῆς φύσεως ὑπαγορευόμενος, ἀλλὰ μέλος τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος ἀναγκαιότατον, ἀπαραίτητον δὲ διὰ τὴν εἰδικὴν αὐτοῦ ἐργασίαν εἰς ἐκπαίδευσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπειδὴ δὲ ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία συντελεῖ εἰς μὲν τῆς κοινῆς τῶν παιδῶν συμβιώσεως, ἀποτελεῖ δὲ σύναμα καὶ τὸ κυριώτατον μέσον τῆς παιδείας αὐτῶν, ἐπάναγκες ἀποβαίνει νὰ ἐξετάσωμεν ἤδη κατὰ πόσον αὕτη ὡς παιδευτικὸν μέσον θεω-

ρουμένη ἀποβαίνει καταλληλοτέρα τῆς καθ' ἕκαστον γιγνομένης.

§ 32. Ἐὰν τὰ πλεονεκτήματα τῆς παιδευτικῆς συνδιδασκαλίας παραβάλωμεν πρὸς τὰ τῆς καθ' ἕκαστον γιγνομένης δὲν θὰ ἀρνηθῶμεν μὲν βεβαίως ὑπὲρ τῆς τελευταίας, ὅτι σπουδαίως ὑπερέχει τῆς πρώτης κατὰ τοῦτο, καθ' ὅσον δηλαδὴ ἐν τῇ καθ' ἕκαστον διδασκαλίᾳ οὐ μόνον λεπτοτέρα καὶ ἀσφαλεστέρα ἡ διάγνωσις τῶν γνωρισμάτων τῆς ἀτομικῆς ιδιοφυίας τοῦ παιδευομένου συμβαίνει, ἀλλὰ καὶ εἰδικωτέρα περὶ τούτων λαμβάνεται ἡ φροντίς, ἐν ᾧ ἐξ ἐναντίας ἢ ἐν τοῖς σχολείοις κοινῇ διδασκαλίᾳ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς μόνην τὴν κατὰ μέσον ἔρον ἀτομικὴν ιδιοφυίαν τῶν συμπαιδευομένων ἀναφέρεται. Πολλοὶ μάλιστα τῶν γονέων κακῶς φρονούντες θεωροῦσιν ὡς ἔσοχον προσέτι πλεονέκτημα τῆς κατ' ἴδιαν διδασκαλίας, ὅτι κατ' αὐτὴν ὁ διδάσκων ἅπαντα τὸν χρόνον ἀφιερῶν ὑπὲρ τοῦ ἑαυτῶν τέκνου καὶ ὅτι δῆθεν ἐν τῇ κοινῇ πλείονων συμπαιδεύσει ἐλάχιστον μῦρον τοῦ δαπανωμένου χρόνου ὑπὲρ αὐτοῦ ἀφιερῶται. Ἡ γνώμη βεβαίως αὕτη ἤθελεν εἶσθαι κατὰ πάντα ὀρθή, ἐὰν ὄντως συνέβαιεν, ὥστε ὁ δαπανώμενος χρόνος νὰ κατανεμηθῆται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς ἐλάχιστα μέρη κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν διδασκομένων. Ἀλλὰ τοῦτο οὐδαμῶς πράγματι συμβαίνει ἐν τῇ συνδιδασκαλίᾳ πολλῶν, καθόσον ἅπας ὁ χρόνος καταναλίσκεται εἰς τὴν σύγχρονον καὶ διηνεκὴν σύμπραξιν τοῦ τε διδάσκοντος καὶ πάντων τῶν μαθητῶν, καθ' ἣν οὐδεὶς τούτων οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἐπιτρέπεται νὰ διαμένῃ ἀργός.

Ἄντι τοῦ μόνου προμνησθέντος προτερήματος τῆς καθ' ἕκαστον γιγνομένης παιδευτικῆς διδασκαλίας, ἕπερ

ἐν τούτοις οὐχ ἤττον σπουδαίως καὶ ἐν τῇ συμπαιδεύσει πολλῶν θεραπεύεται, ἐκτὸς τῶν ἐν τῇ προηγουμένη παραγράφῳ εἰρημένων πλεονεκτεῖ ἢ τελευταία ἐκείνης ἐξαιρετικῶς καὶ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ παραδείγματος, διὰ τῆς ἀμοιβαίας τῶν συμπαιδευομένων βοήθειας καὶ ὑποστηρίξεως καὶ τῆς μεταξὺ αὐτῶν ἀναπτυσσομένης ἀμίλλης. Τὴν δ' ἀμίλλαν ταύτην δὲν πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν βεβαίως ὡς διαγωνισμόν πολλῶν πρὸς ἐπίτευξιν προβαλλομένου ἀγαθοῦ, εἰς ἓνα μόνον ἐξ αὐτῶν μέλλοντος νὰ ἀνήκη (τοῦτο ἄλλως ἤθελε καταστρέψῃ καὶ τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα τῆς τιμῆς καὶ ἀξίας τῶν ἀγαθῶν), ἀλλ' ὡς εὐγενῆ ὄρυγην γενικὴν καὶ φιλότιμον πρὸς ἔντασιν τῶν δυνάμεων, παραγομένην ἰδίᾳ ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν οἰκείων ἐλλείψεων πρὸς τὰς ἀλλοτρίας ἐπιτυχίας. Ἐν τῇ ἀμίλλῃ ταύτῃ οὐδεὶς τῶν μαθητῶν ἀκίνητεῖ, ἄγεται δ' ἕκαστος ἐπὶ τὰ πρόσω μετὰ δυνάμεως οὐ τῆς τυχεύσεως, προσπαθῶν νὰ διατηρῇ πάντοτε καὶ προάγῃ τὴν ὠρισμένην ἐν τῇ κοινῇ ἐνεργεῖα θέσιν αὐτοῦ. Ἀλλ' οὐχ ἥμισυ διακρίνει προσέτι τὴν κοινήν παιδείαν καὶ ὁ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ διδάσκοντος ἀναπτυσσόμενος ζῆλος καὶ ἡ περὶ τὸ ἔργον ἐν γένει φαιδρὰ αὐτοῦ ἀσχολία, καθόσον αὕτη διὰ τῆς πρὸς πολλοὺς συμπαιδευομένους ἀναστροφῆς εὐλόγως πάνυ συναυξεται, διότι ἡ φυσικὴ τούτων ζωηρότης καὶ ἀμίλλα τὰ μάλιστα μὲν συντελεῖ εἰς ἀποσόθησιν τῶν στοιχείων τῆς σκυθρωπότητος, τῆς ἀμελείας καὶ τῆς νωθρότητος τῶν ἄλλων, οὐ μικρὸν δὲ συμβάλλεται καὶ εἰς ἐμφύχωσιν τοῦ διδάσκοντος.

§ 33. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συναγομένον ὅτι ἢ κατ' ἰδίαν καὶ καθ' ἕκαστον γιγνομένη διδασκαλία, καίτοι πλεονεκτοῦσα κατὰ τὴν τελειοτέραν γνῶσιν καὶ ειδικωτέραν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας καλλιέργειαν, κατὰ πολλὰ ἐν τούτοις

καθυστερεῖ τῆς ἐν τοῖς σχολείοις γιγνομένης συμπαιδεύσεως καὶ ὅτι ἡ τελευταία καὶ ἐν ἡ ἂν περιπτώσει οἱ γονεῖς ἐπαρκῶσιν εἰς ἰδιαιτέραν κατ' οἶκον διδασκαλίαν, τυγχάνει κατὰ πολὺ προαιρετωτέρα ἐκείνης. Ἄλλ' ἐν τῷ ἔργῳ τῆς κοινῆς συμπαιδεύσεως κατὰ δὴλον γίγνεται ἐξ ἐναντίας, ὅτι οὐδὲν ἠθελόμεν κατορθώσῃ, ἐὰν αἱ ποικιλίαι τῆς τῶν συμπαιδευομένων ἀτομικῆς ἰδιοφυίας ἐξετείνοντο ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ματαιώσωσι πᾶσαν ἀπὸ κοινῆς τῶν διδασκομένων σύμπραξιν καὶ συνεργασίαν. Διὰ ταῦτα ἐπὶ τοσοῦτον μόνον ἢ ἐν σχολείοις συνδιδασκαλία ἀποβαίνει σκόπιμος, ἐφ' ὅσον αἱ ἀτομικαὶ ἰδιοφυαὶ τῶν παιδῶν δὲν δίστανται λίαν ἀλλήλων. Ὅπου δηλαδὴ ἡ διαφορὰ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας τυγχάνει μεγάλη, ἐκεῖ ἀποκλείεται ὡς εἰκὸς ἡ συμπαίδευσίς ὡς δυσχερὴς καὶ ἐπομένως ἐπιβλαβής, κατ' ἀνάγκην δ' ἐπιβάλλεται ἰδιαιτέρα τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας διοργάνωσις καὶ ἴδρυσις ἰδιαιτέρου συστήματος ἐκπαιδευτηρίων. Οὐχ ἤττον ὅμως ὁ ἀριθμὸς τῶν ποικιλιῶν τούτων δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ ὠρισμένον τι ὄριον, καθ' ὅσον ἄλλως, ἐὰν καὶ τὰς ἐλάχιστας τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας διαφορὰς ὑπολογίσωμεν καὶ κατ' αὐτὰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐκπαιδευτικῆς διδασκαλίας ἐξειδικεύσωμεν, ἀγόμεθα κατ' ἀνάγκην εἰς ἄπειρα τὸ πλῆθος καὶ τὸ εἶδος ἐκπαιδευτήρια καὶ κατὰ συνέπειαν εἰς αὐτὴν τὴν τελικὴν ἀναίρεσιν τοῦ σχολείου ὡς θεσμοῦ τῆς συγχρόνου συμπαιδεύσεως πλειόνων. Μόνον αἱ σπουδαιότεραι κατὰ ταῦτα καὶ γενικώτεραι διαφοραὶ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας ἐπιβάλλουσιν ἡμῖν τὴν ἀνάγκην ἰδιαιτέρων τῶν εἶδος ἐκπαιδευτικῶν σχολείων καὶ δὴ ἐκεῖναι, ὅσαι ἐκ πρώτης ὄψεως ἀποκλείουσιν αὐστηρῶς πᾶσαν συνδιδασκαλίαν. Εἰσὶ δ' αὐταὶ διπλαῖ τὴν καταγωγὴν,

ἀνήκουσιν τουτέστιν ἢ εἰς τὸ ἐπίκτητον ἢ εἰς τὸ ἔμφυτον μέρος τῆς ἀτομικῆς ιδιοφυίας. Πρὸς πρόληψιν ἐν τούτοις πάσης ἐνδεχομένης παρανοήσεως εἰρήσθω ἤδη καὶ αὖθις, ὅτι τὰ ἐκ τῶν διαφορῶν τούτων τῆς ἀτομικῆς ιδιοφυίας προκύπτοντα εἶδη τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ σχολείου κατ'οὐδὲν ἀλλήλων ὡς πρὸς τὸν κύριον καὶ οὐσιώδη αὐτῶν σκοπὸν διαφέρουσιν, ὅτι δηλαδή οὐ παύονται ὄντα κυρίως παιδευτικά, τοῦ αὐτοῦ κατ'οὐσίαν σκοποῦ καταστοχαζόμενα.

§ 34. Οἱ ἔμφυτοι χαρακτήρες τῆς ἀτομικῆς ιδιοφυίας ἔχουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐκ τῶν ἰδιατέρων ὀργανικῶν καταστάσεων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς πρῶτου στενῆς σχέσεως, ἣτις μεταξύ τούτων καὶ τῆς ψυχῆς ἀποκαθίσταται. Ἐνταῦθα ἐν πρώτῃ μοίρᾳ ἀνήκουσιν αἱ ποικιλίαι τῆς ιδιοφυίας αἱ ἀπορρέουσαι ἐξ ἐλλείψεων αἰσθητηρίου τινος ἢ ἄλλων νευρικῶν παθήσεων, εἶτα δὲ αἱ ἀναφερόμεναι εἰς ὑπέμετρον βραδύτητα, δυσχέρειαν, ἀταξίαν καὶ ἀσάφειαν τῶν διαφορῶν πνευματικῶν ἐνεργειῶν. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐμφύτων τούτων χαρακτήρων ὀφείλομεν νὰ ἀποχωρίσωμεν τῆς συμπαιδείσεως πρῶτον μὲν τοὺς πλημμελεῖς καὶ ἐλλειπεῖς κατὰ τὴν αἰσθητικὴν ἐνέργειαν εἶτα δὲ τοὺς νωθροὺς καὶ ἡλιθίους, καθόσον ἐπ'οὐδενὶ λόγῳ θὰ ἠδύνατο νὰ προκόψῃ ἢ κοινῇ καὶ σύγχρονος τούτων μετὰ τῶν ἄλλων συμπαιδεύσεις, ἢ δὲ διδασκαλία ἢ ἤθελε προσκλίνει κατ'ἀνάγκην πρὸς τοὺς ἐτέρους τῶν συνδιδασκομένων καὶ τὰς εἰδικὰς τούτων ἀνάγκας, ὅποτε οἱ λοιποὶ θὰ ἐξημιούντο σπουδαίως, ἢ ἐπιθυμοῦσα νὰ τηρήσῃ μέσθιν ὁδὸν ἤθελεν ἀπομακρυνθῆ σπουδαίως ἑκατέρων τῶν τάξεων καὶ ἤθελεν οὕτω ματαιωθῆ. Ἐπιβάλλεται λοιπὸν ὡς ἀνάγκη ἀναπόφευκτος ἢ ἐν εἰδικοῖς σχολείοις ἰδίαι παιδεύσεις αὐτῶν καὶ κατὰ συνέπειαν καὶ ἢ χρῆσις εἰδικῶν

μεθόδων καὶ μέσων. Ὁρθῶς δ'ὄντως ποιούσα καὶ ἡ νεωτέρα κοινωνία κήδεται περὶ τῆς καταλληλοτέρας τῶν κοινωνικῶν τούτων τάξεων ἐκπαιδεύσεως καὶ ἀγωγῆς διὰ τῆς ἰδρύσεως ἰδιατέρων σχολείων καὶ τῆς ἐκπονήσεως εἰδικῶν συστημάτων ὑπὲρ τῶν τυφλῶν, τῶν κωφαλάλων καὶ τῶν ἡλιθίων.

§ 35. Κατὰ δεύτερον λόγον δεόν νὰ μνημονεύσωμεν ἐνταῦθα τῶν διαφορῶν, ὅσαι διακρίνουσι τὴν ιδιοφυίαν ἑκατέρου τῶν φύλων. Εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι ἡ διάφορος μόρφωσις τοῦ παραστατικοῦ βίου ἑκατέρου αὐτῶν προκύπτει κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς κοινωνικῆς αὐτῶν θέσεως καὶ τῆς διαφορῆς αὐτῶν ἐμπειρίας καὶ ὀμιλίας· σπουδαῖοι οὖν ἦσαν καὶ ἄξιοι προσοχῆς ὑπάρχουσι καὶ γενικαί τινες χαρακτήρες, ἐκ τῆς εἰρημένης ἤδη ἐπιδράσεως τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ ἐπὶ τὸν ψυχικὸν βίον τὴν ἀρχὴν ἔχοντες. Εἰς ταύτην ἰδίᾳ δεόν νὰ ἀποδώσωμεν πρῶτον μὲν τὴν ταχύτεραν πνευματικὴν κίνησιν καὶ πρόοδον τοῦ θήλειος φύλου καὶ τὴν πρῶτιμωτέραν τῆς παιδείας αὐτοῦ συμπλήρωσιν ἢ τοῦ ἄρρενος, δεύτερον δὲ τὴν πρὸς τοὺς διαφορῶς βαθμοὺς τῆς ταχύτητος ταύτης στενωῶς συνδεομένην μείζονα ἢ ἐλάσσονα σαφήνειαν καὶ ἐμβριθειαν κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν διαφορῶν στοιχείων. Γενικῶς παραδεκτὸν ὑπάρχει, ὅτι τὸ γυναικεῖον φύλον ὑπερέχει τοῦ ἐτέρου κατὰ τε τὴν εὐχέρειαν καὶ τὴν ἔντασιν τοῦ συναισθηματικοῦ βίου τῆς ψυχῆς, ἐνῷ παρὰ τῷ ἄρρενι φύλῳ παρατηρεῖται μείζων καὶ σαφεστέρα ἢ κριτικὴ καὶ διερευνητικὴ ἐπεξεργασία τῶν ποικίλων παραστάσεων καὶ γνώσεων. Προσέτι δὲ ἐκεῖνο μὲν ὑπερτερεῖ ἐν τῇ ταχείᾳ καὶ εὐχερεῖ ἀντιλήψει τῶν καθέκαστα καὶ τῶν συγκεκριμένων καὶ ἐν τῇ εὐχερεστέρα αὐτομάτῳ διὰ τοῦ

συναισθήματος ἐκτιμήσει τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦτο δὲ διὰ τῆς λογικωτέρας τῶν πραγμάτων θεωρίας καὶ τῆς περὶ τὰ γενικώτερα καὶ ἀφηρημένα μακροτέρας καὶ σαφεστερας ἀσχολίας αὐτοῦ. Ἐκ τούτων λοιπὸν καὶ τοῦ ἰδιαίτερου οἰκογενειακοῦ προορισμοῦ τοῦ θήλεως φύλου ἀναγκαῖον ἀποβαίνει νὰ σεβασθῶμεν ἀκριβέστερον τὰ προσόντα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας ἑκατέρου τῶν φύλων διὰ τῆς σκοπίμου ἐκπονήσεως εἰδικῶν ἐκπαιδευτικῶν συστημάτων καὶ τῆς διαιρέσεως ἐπομένως τοῦ παιδευτικοῦ σχολείου εἰς ἀρρεναγωγεῖον καὶ παρθεναγωγεῖον. Περὶ τῶν ἰδιαιτέρων μεθόδων καὶ τῆς ἰδιαίτερας ὕλης, ἥτις κατὰ τὰς ἄνω ῥηθείσας θεμελιώδεις διαφορὰς δεόν νὰ χαρακτηρίζη τὸ πρόγραμμα τῆς διδασκαλίας ἑκατέρου τῶν φύλων, οὐδένα ἐνταῦθα ποιούμεθα λόγον, διότι τὸ ζήτημα τοῦτο ἀναφέρεται εἰς τὰ ἔργα τῆς εἰδικῆς διδασκαλίας.

§ 36. Ἦδη ὑπολείπεται νὰ ἐξετάσωμεν, ὁποῖαί τινές εἰσιν αἱ ἐκ τοῦ ἐπικτήτου μέρους τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας ἀπορρέουσαι ἐπιδράσεις ἐπὶ τὴν παιδευτικὴν διδασκαλίαν καὶ αἱ ἐκ τούτου ποικιλίαι αὐτῆς. Οἱ χαρακτηρῆες οἱ τὸ ἐπικτήτον μέρος τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας ἀποτελοῦντες πηγάζουσι πάντες ἐκ τῶν σχέσεων, ἃς ὁ παῖς πρῶτῳ ἀναπτύσσει πρὸς τὸν περιβάλλοντα αὐτὸν ἰδιαίτερον κόσμον. Καθὼς ὑπὸ τούτου οὐ μόνον τὸ ποῖον τῶν ἐναποταμιευομένων παραστάσεων καὶ γνώσεων, ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ἰδιαίτερα αὐτῶν πλοκὴ εἰς ὠρισμένας σειρὰς καὶ συστήματα καθορίζονται, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ συναισθηματικὸς καὶ ὀρεκτικὸς βίος τοῦ παιδὸς σπουδαιότητος ἐπιδράσεως τυγχάνει. Βαθείας καὶ ἀνεξαλείπτους ἐντυπώσεις προσκτᾶται ὄντως ὁ παῖς πρῶτον μὲν ἐκ τῆς ἰδιαίτερας

ὄλης συστάσεως τοῦ πατρικοῦ οἴκου, ἐκ τῆς περιβαλλούσης αὐτὸν ζωικῆς καὶ φυτικῆς φύσεως, ἐκ τῆς ἰδιαίτερας γεωγραφικῆς θέσεως, τοῦ κλίματος καὶ τῆς ἰδιαίτερας μορφῆς καὶ κατασκευῆς τοῦ πατρικοῦ ἐδάφους καὶ τέλος ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων τεχνικῶν τοῦ τόπου προϊόντων, δεύτερον δὲ ἐκ τῶν ποικίλων σχέσεων, ἃς πρὸς τὰ περιστοιχοῦντα αὐτὸν ἔμψυχα ὄντα καὶ τὰ πολυειδῆ τούτων ἔργα ἀναπτύσσει. Ἐν τῇ τελευταίᾳ τάξει ἀνήκει κατὰ πρῶτον ἡ οἰκογένεια μετὰ τῶν ἰδιαιτέρων αὐτῆς ἕξεων καὶ τρόπων, εἴτα δὲ καὶ ἡ εὐρυτέρα κοινωνία, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ὁ παῖς ζῶν καὶ ἀναστρεφόμενος πρῶτῳτάτα ὑφίσταται τὴν ἐπιδράσιν τοῦ χαρακτηρίζοντος αὐτὰς πνεύματος. Τὸ πνεῦμα τοῦτο συναποτελεῖται ἐκ πολλῶν ἰσχυροτάτων παραγόντων, ὠρισμένων τοῦτέστιν ἠθικῶν ἰδεῶν, ἐθίμων καὶ βλέψεων, καθὼς καὶ ὠρισμένων τρόπων κρίσεως καὶ ἐκτιμήσεως. Οὕτως ἀποτελοῦνται πρῶτοι καὶ ἰσχυρότατοι παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ χαρακτηρῆες ὀφειλόμενοι εἰς τὴν ἰδιαίτεραν αὐτοῦ οἰκογένειαν καὶ τὴν κοινωνικὴν αὐτοῦ θέσιν, εἰς τὸν κύκλον τῶν παραστάσεων τοῦ πατρικοῦ ἐπαγγέλματος εἰς τὸν καθόλου ἐθνικὸν χαρακτηρῆα (γλώσσα, φιλολογία, ἱστορία, ἤθη καὶ ἔθιμα) εἰς τὸν ἰδιάζοντα αὐτὸν θρησκευτικὸν βίον, εἰς τὸ πάτριον πολίτευμα κ.τ.λ.

Ἀναντίλεκτον τυγχάνει, ὅτι αἱ ποικιλίαι αὗται σχέσεις σπουδαιότατα ἐπιδρῶσιν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ὄλης μὲν παιδείας τοῦ ἀνθρώπου, μάλιστα δὲ τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας. Ζήτημα δὲ πρὸς ἐξέτασιν ἐπιβάλλεται ἡμῖν, τίνες τῶν παραγόντων τούτων τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας ὑπάρχουσι τοσοῦτον ἰσχυροί, ὥστε δυσχεραίνοντες ἢ καὶ ἀδύνατον καθιστάντες τὴν ἐν τῷ αὐτῷ ἐκπαιδευτηρίῳ συμπαίδευσιν πολλῶν, ἀπαιτοῦσιν αὐστηρῶς τὴν ἐκπόνησιν

ιδιαιτέρου συστήματος διδασκαλίας και κατά συνέπειαν τὴν διαίρεσιν τοῦ παιδευτικοῦ σχολείου εἰς εἶδη.

§ 37. Ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης συγκριτικῆς τῶν καθ' ἕκαστα ἐξετάσεως πειθόμεθα ἀδιστακτικῶς, ὅτι ἰσχυρότατος τῶν προειρημένων παραγόντων τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας δέον νὰ θεωρηθῇ ἡ κοινωνικὴ θέσις καὶ τὸ πατρικὸν ἐπάγγελμα τοῦ παιδευομένου, καθ' ὅσον μάλιστα οἱ πλείονες τῶν ἄλλων, ἤτοι αἱ ἰδιαιτέρας τοῦ παιδευομένου οἰκογενεακαὶ σχέσεις, οἱ ὠρισμένοι ἠμῆλικες καὶ φίλοι ὁ τρόπος τοῦ βίου καὶ αἱ πρῶται αὐτοῦ γνώσεις καὶ ἰδέαι, ρυθμίζονται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τε τῆς κοινωνικῆς θέσεως καὶ τοῦ πατρικοῦ ἐπαγγέλματος· τοιοῦτοτρόπως μάλιστα ἐξηγεῖται, πῶς διαδέχονται συνήθως τὰ τέκνα τοὺς γονεῖς αὐτῶν ἐν τῇ ἐνασχῆσει τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ πῶς προσέτι ἐν οἰκογενεῖα τινὶ κληρονομοῦνται τὸ αὐτὸ πνεῦμα, οἱ αὐτοὶ τρόποι, τὰ αὐτὰ ἤθη. Τὰ φαινόμενα ταῦτα πολλῶν συνηθέστερα καὶ τακτικώτερα παρουσιαζόμενα ἐν τοῖς ἀρχαιότεροις χρόνοις, ὅποτε οὐ μόνον ἡ ἀνατροφή ἐκέκτητο χαρακτῆρα οἰκογενεακώτερον, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλευθέρη μετάβασις ἀπὸ τῆς μιᾶς κοινωνικῆς θέσεως εἰς ἑτέραν προσέκοπτε πρὸς ἀνυπερβλήτους δυσκολίας, δὲν παύονται καὶ σήμερον ἔτι οὐσιωδῶς χαρακτηρίζοντα τὴν καθ' ἡμᾶς κοινωνικὴν κίνησιν, ὅποτε οἱ μὲν φυσικοὶ φραγματοὶ τῶν ἀρχαίων κοινωνικῶν θέσεων δὲν ὑφίστανται πλέον, τὰ δὲ ἄτομα ἐν ἐλευθέρᾳ δράσει κινούμενα εὐκόλως ἀνέρχονται εἰς ὑψηλότερας κοινωνικὰς βαθμίδας ἢ καταπίπτουσιν εἰς ταπεινότερας. Τὸ πατρικὸν ἔργον καὶ ἡ ἐκ τούτου ὀριζομένη κοινωνικὴ θέσις, ἐν ἣ καὶ ὁ παιδευόμενος φυσικῶς ἐκ γενετῆς ἀνήκει, τηλικαύτην ἐπίδρασιν ἀσκειῖ ἐπὶ τὴν σύστασιν τοῦ πνεύματος αὐτοῦ, ὥστε κατὰ μέγα

μέρος ἀσυνειδήτως τοῦτο ἐκ τῶν ἰδιαζόντων αὐτῶ στοιχείων συναποτελεῖται. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἐκάστη κοινωνικὴ θέσις εὐλόγως πάνυ ἀξιοῖ, ἵνα ἐν τῷ παιδευτικῷ ἔργῳ προσηκόντως ἐκτιμῶνται καὶ συνυπολογίζονται οἷτε ἰδιαιτέροι αὐτῆς σκοποὶ καὶ ἀνάγκαι, καὶ τὸ πλῆθος τῶν μέτρων, ἅπερ ὑπὲρ αὐτοῦ διατίθῃσιν. Κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον τὸ παιδευτικὸν σχολεῖον, καὶ περ μὴ κεκλημένον νὰ θεραπεύῃ ἀμέσως τὰ κοινωνικὰ ἔργα, ἐπειδὴ ἐν τούτοις ὀφείλει νὰ προσαρμοσθῆται πρὸς τὰς ἀναποδράστους ταύτας συνθήκας τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας, ἀποβαίνει συγχρόνως καὶ τῶν ἰδιαιτέρων τούτων ἀναγκῶν τῆς κοινωνικῆς τάξεως ἐπίκουρον, ποιούμενον ὑπὲρ τῶν σκοπῶν τῆς παιδείας χρῆσιν τοιούτων μέσων καὶ τρόπων, ἐξ ὧν καὶ κοινωνικὴ τις χρησιμότης ὑπὲρ τοῦ παιδευομένου εὐλόγως προσδοκᾶται. Ἀλλὰ τὰ κοινωνικὰ ἔργα θεωρούμενα κατὰ λόγον τῶν προβαλλομένων τῇ παιδευτικῇ διδασκαλίᾳ ἀξιώσεων, δὲν παρέχουσιν ὡς γνωστὸν ἅπαντα ἐξ ἴσου μεγάλας πρὸς ἄλληλα διαφοράς. Ὑπάρχοντα δὲ κατὰ τὸ μέγεθος τούτων εἰς τρία κύρια συστήματα, πρὸς ἃ ἀκριβῶς ἀναλογουσιν αἱ τρεῖς κυριώτεραι παικίλια τοῦ παιδευτικοῦ σχολείου, ὧν ἐκάστη πρὸς ἕκαστον σύστημα κοινωνικῶν ἔργων ἀποκρίνεται.

§ 38. Πρὸς σαφεστέραν κατανόησιν τοῦ ἰδιαιτέρου χαρακτῆρος ἐκάστης τῶν τριῶν τούτων παικίλιων τοῦ παιδευτικοῦ σχολείου ἐπάναγκές ἐστι νὰ χαρακτηρίσωμεν διὰ βραχέων αὐτὸ ἕκαστον τῶν τριῶν συστημάτων, εἰς ἃ ἡ ὅλη κοινωνικὴ ἐργασία διαιρεῖται.

Τὸ πρῶτον σύστημα συναπαρτίζεται ἐκ τῶν ἔργων ἐκείνων, τῶν ὁποίων κύριον χαρακτηριστικὸν εἶνε ἡ ἐξηρητημένη αὐτῶν ἐν τῇ κοινωνικῇ θέσει. Οἱ ἀναλαμβάνοντες

τουτέστι καὶ ἐκτελοῦντες τὰ ἔργα ταῦτα ἐργάται, πράττουσι τοῦτο ἐλαυνόμενοι ὑπὸ τῶν ἀμέσων αὐτῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν, στερούμενοι δὲ τῆς περὶ τὴν ἐκλογὴν καὶ διεύθυνσιν τῶν ἔργων αὐτῶν ἐλευθέρας ἐνεργείας, ἐξαρτῶνται καὶ καθοδηγοῦνται ἐν τῇ ἐργασίᾳ ὑπὸ ἀλλοτρίας βουλῆσεως, ἰδίους ἑαυτῆς σκοποῦς διὰ ταύτης προβαλλομένης καὶ διωκούσης. Καὶ εἶνε μὲν δυνατὸν ἢ ἐστενοχωρημένη αὕτη θέσις καὶ ἐξάρτησις τῶν ἐργατικῶν τάξεων νὰ μετριάσθῃ πολλαχῶς, οὐδέποτε ὅμως αἴρεται τελείως. Παρατηρεῖται δ' ὡσαύτως, ὅτι μέλη πολλάκις τῆς τάξεως ταύτης εὐκόλως ἀνέρχονται εἰς ἐλευθερωτέρας σφαιρας κοινωνικῆς δράσεως, ἢ ἀνοδος ὅμως αὕτη συνεπάγεται ἐξ ἐναντίας ἀναπόφευκτον τὴν κάθοδον ἐτέρων, καταλαμβανόντων οὕτω τὴν θέσιν τῶν πρώτων. Ἡ ἐξηρητημένη λοιπὸν αὕτη θέσις τῆς ἐργατικῆς τάξεως, ἀπαραίτητον αὐτὸ τοῦτο γινώρισμα τῆς καθ' ἡμᾶς κοινωνίας ἀποτελοῦσα, περιορίζει ὡς εἰκὸς σπουδαίως τὸν τε χρόνον καὶ τὰ μέσα, ὅσα οἱ ἐν αὐτῇ ἀνήκοντες ὑπὲρ τῆς παιδείας τῶν τέκνων των διατίθενται, παρὰ πᾶσαν δὲ τὴν ἐπικουρίαν, ἣν ἢ γενναιοφροσύνη τῶν ὑψηλοτέρων τάξεων, ἢ φιλανθρωπία καὶ φιλομουσία ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν ἐργατῶν παρέχουσι, τοῦτο δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ τὸ ὅριον τῆς ἀπλῆς προσκαιροῦ ἀνακουφίσεως καὶ μεταβάλλῃ οὐσιωδῶς τὸν χαρακτῆρα τῆς κοινωνικῆς ἐξαρτήσεως. Ἡ πρὸς τὴν κοινωνικὴν ταύτην τάξιν προσφυῆς καὶ ἀνάλογος μορφή τοῦ παιδευτικοῦ σχολείου παρέχεται ἡμῖν ἐν τοῖς δημοτικαῖς σχολείοις, τὰ ὅποια ἐκλέγοντα καὶ προσφέροντα κατὰ τὰ προειρημένα τὰς παιδευτικὰς αὐτῶν ὑπηρεσίας ὀφείλουσι τὸν τε χρόνον τῆς παιδευτικῆς αὐτῶν ἐνεργείας καὶ τὰ μέσα καὶ τὴν ὕλην νὰ ἀναμετρήσωσιν

ἀκριβῶς πρὸς τὰς ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀνάγκας καὶ τὰς ἀξιώσεις τῶν ἐργατικῶν τάξεων. Ἄλλ' ἡ ἰδιαιτέρα περὶ τούτων πραγματεία διαφεύγουσα ὡς εἰκὸς τὸ θέμα ἡμῶν ἀνήκει τῇ εἰδικῇ περὶ τῶν δημοτικῶν σχολείων παιδαγωγικῇ. Τοῦτο δὲ προσέτι ὀφείλομεν μόνον νὰ ἐξάρωμεν, ὅτι δηλαδὴ τὸ δημοτικὸν σχολεῖον καὶ τὸ τοῦτου κατὰ τὴν μείζονα μόνον ἀφθονίαν τῶν ὕλικῶν μέσων διαφέρει ἀστικόν, γέννημα κυρίως ὃν τῶν νεωτέρων χρόνων, καθ' οὓς ἐθριάμβευσαν αἱ χριστιανικαὶ περὶ ἀνθρωπισμοῦ ἀρχαί, ἀποτελεῖ τὴν μόντην ἀσφαλῆ ἄγκυραν τῆς ὅλης κοινωνικῆς τοῦ ἀνθρώπου εὐημερίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

§ 39. Ὑψηλότερον τῶν κοινωνικῶν ἔργων τοῦ πρώτου συστήματος κεῖνται τὰ λοιπά. Τὸ οὐσιωδὲς τούτων διακριτικὸν γινώρισμα ἐγκεῖται ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ ἐκλογῇ καὶ τῷ τρόπῳ τῆς ἐκτελέσεως αὐτῶν. Καθόσον ταῦτα οὔτε καθορίζονται, οὔτε ἐπιβάλλονται ὑπὸ ἄλλης κοινωνικῆς τάξεως, ὥσπερ τοῦτο ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ πρώτου κοινωνικοῦ συστήματος συμβαίνει, ἀλλ' ἀπορρέουσιν ἐλευθέρως ἐξ αὐτοῦ τοῦ πνεύματος τῶν ἐκτελούντων αὐτὰ καὶ χρησιμεύουσιν ὡς ρυθμὸς καὶ κανὼν τῶν κατωτέρων κοινωνικῶν ἔργων. Ἐν τῇ τάξει ταύτῃ ἀνήκουσιν οἱ ρυθμιζόντες καὶ διευθύνοντες, οὕτως εἶπεῖν, τὰ διάφορα κοινωνικὰ ἔργα, οἵτινες βεβαίως πρὸς ἐπιτυχῆ διεξαγωγῆν τῶν κοινωνικῶν τούτων καθηκόντων ὀφείλουσι νὰ προκαταρτίζωνται οὐχὶ δι' ἀπλῆς μηχανικῆς ἐξεως ἢ ἐμπειρίας, ἀλλὰ δι' ἐπαρκoῦς ἐπιστημονικῆς καὶ τεχνικῆς προπαιδείας.

Πλεονέκτημα λοιπὸν τῶν κοινωνικῶν τούτων ἔργων ἀναπόσπαστον τυγχάνει, ὅτι οἱ ἀναλαμβάνοντες ταῦτα ἐλευθερώτερον κινούμενοι, δὲν παρακωλύονται ὑπὸ τῆς

φροντίδος τοῦ πορισμοῦ τῶν μέσων τῆς πρώτης καὶ ἀμέσου βιοτικῆς ἀνάγκης, διατίθενται δ' ἐπομένως ὕλικά μὲν μέσα ἀφρονώτερα, τὸν δὲ χρόνον πλείονα ὑπὲρ τῆς παιδείας τῶν τέκνων αὐτῶν. Ἄλλ' ἐνταῦθα ὀφείλομεν νὰ διακρίνωμεν δύο οὐσιωδῶς διαφερούσας ἀλλήλων τάξεις. Ἡ πρώτη τούτων περιλαμβάνει ἐκείνους μόνον ἐκ τῶν προσωρισμένων διὰ τὰς ὑψηλοτέρας τοῦ βίου ἡμῶν σχέσεις, καὶ τῶν ἐπιτετραμμένων τὴν διεύθυνσιν αὐτῶν, ὅσοι ἀσχοῦντες τὰ κοινωνικά αὐτῶν ἔργα ἐπὶ τῇ βάσει εἰδικῆς ἐπιστημονικῆς καὶ τεχνολογικῆς ἐν τῷ οἰκείῳ κλάδῳ προκαταρτίσεως, οὐδαμῶς χρῆζουσι τῆς λογίας καὶ ἱστορικῆς τῶν ἔργων αὐτῶν μελέτης, ἥτις μάλιστα σπουδαίότατα διατρίβει περὶ τὰς ἀρχὰς πάσης ἐπιστήμης, περὶ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνικῶν προβλημάτων καὶ περὶ τὴν διερεύνησιν τῶν διαφόρων νόμων καὶ τῶν μεθόδων τῆς μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς ἡμερῶν προαγωγῆς αὐτῶν· ἀλλ' εἰς αὐτὴν τὴν ἀκριβῆ καὶ ἐπιστημονικὴν γνῶσιν τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης ἀρκούμενοι κύριον ἑαυτῶν σκοπὸν προτίθενται τὴν ἐν τοῖς ἔργοις πιστὴν τῶν ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν ἐφαρμογὴν. Εἰς τὴν τάξιν ταύτην ὑπάγονται λόγου χάριν οἱ μεγαλέμποροι, οἱ ἐργαστασιάρχαι, οἱ βιομήχανοι, ὁδοποιοί, κ.τ.λ. Τὸ δὲ πνεῦμα τῆς λογιότητος, ὅπερ ἀναφέρεται κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως πάσης τέχνης καὶ ἐπιστήμης, εἰς τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν τῶν νόμων καὶ μεθόδων αὐτῆς καὶ ἐν γένει εἰς τὴν λεπτομερῆ ἐξακριβῶσιν τοῦ βίου πασῶν τῶν ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν, τυγχάνει τὸ κυριώτατον γνώρισμα τῆς δευτέρας τάξεως τῶν ὑψηλοτέρας παιδείας τυχόντων ἥτοι τῆς καλουμένης τάξεως τῶν λογίων. Αὕτη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ

τῶν Ἀλεξανδρινῶν κυρίως θεμελιωθεῖσα, καθ' ἅπαντα δὲ τὸν μέσον αἰῶνα μέχρι τῶν τελευταίων ἑκατονταετηρίδων ἀποκλειστικῶς τὸ τῆς παιδείας ἔργον πρὸς τὸ τὰ κοινωνικά ἐν γένει ἔργα διέπον πνεῦμα αὐτῆς ρυθμιζουσα, κύριον καὶ οὐσιώδη ἐν τῇ κοινωνίᾳ σκοπὸν προβάλλεται παρὰ τὴν ἐπιστημονικὴν τῶν κοινωνικῶν αὐτῆς ἔργων ἐξάσκησιν τὴν περαιτέρω θεραπείαν καὶ ἐπὶ τὰ πρόσω προαγωγὴν αὐτῶν τῶν ἐπιστημῶν, ἥτις βεβαίως δὲν κατορθοῦται ἄλλως ἢ πρῶτον μὲν διὰ τῆς μελέτης τῆς ἱστορικῆς τούτων ἀναπτύξεως καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τῶν μεθόδων καὶ τῶν νόμων τῶν διεπόντων τὴν πρόδον τῶν ἐπιστημῶν καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐν γένει, δευτερον δὲ διὰ τῆς ὀρθῆς μὲν καὶ συστηματικῆς ἀντιλήψεως τῶν ἐν ἰσχυρῇ ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς συγχρόνου συνεργασίας πρὸ ἐπίλυσιν τῶν ὑφισταμένων ἐπιστημονικῶν προβλημάτων καὶ ἀλώβητον μετὰ δόσιν τῶν ἀγαθῶν τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὰς ἐπιούσας γενεάς. Κατὰ βλῆλον ὅθεν ἐκ τούτων γίγνεται, ὅτι ἐν μόνον καὶ τὸ αὐτὸ ἐκπαιδευτήριον οὐδαμῶς ἐπαρκεῖ πρὸς κατάλληλον προκαταρτίσιν εἰς ἀμφοτέρας τὰς τάξεις ταύτας. Διότι ἐν ᾧ ἡ πρώτη αὐτῶν χρῆζει τῆς δεούτης ἐπιστημονικῆς διαμορφώσεως, ἥτις πρὸ παντὸς ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀπλῆς συστηματικῆς γνώσεως τῶν προϊόντων τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πρὸς εὐχερῆ ἐφαρμογὴν αὐτῆς ἀπαιτουμένης δεξιότητος, ἐπιζητεῖ ἢ δευτέρα νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ αὐτὸ τέρμα λαμβάνουσα ὡς ἀρχὴν καὶ ἀφετηρίαν τὴν ἀκριβῆ μελέτην καὶ γνῶσιν αὐτῶν τῶν στοιχείων, ἐν οἷς αἱ βάσεις καὶ αἱ ἀρχαὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν ἐπιστημῶν ἐτέθησαν. Τούτων ἐνεκεν καὶ τὸ ἐκπαιδευτήριον τῶν ἀνωτέρων τάξεων παρουσιάζεται ἡμῖν ὑπὸ δύο κυρίως μορφάς, τουτέστιν ὡς

πραγματικὸν μὲν γυμνάσιον, ὅπου ἀποκρίνεται εἰς τὰς κοινωνικὰς ἀνάγκας τῆς πρώτης τῶν δύο εἰρημένων τάξεων, ὡς ἱστορικὸν δὲ ἡ κλασικὸν Γυμνάσιον, ὅσκις ἀποβλέπει εἰς τὰς παιδευτικὰς ἀνάγκας τῶν μελλόντων λογίων. Καὶ τὸ μὲν πραγματικὸν ἐκλέγει τὴν παιδευτικὴν αὐτοῦ ὕλην ἐκ τῶν στοιχείων ἐκείνων κατ' ἐξοχὴν, τὰ ὅποια καθιστῶσιν εὐχερῆ βραδύτερον καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν τῶν νέων κατάρτισιν καὶ τὴν λυσιτελίαν καὶ σκόπιμον τῶν γνώσεων τούτων ἐφαρμογὴν, θὰ διατρέψῃ μὲν καὶ περὶ τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν, μάλιστα δὲ περὶ τὴν παρούσαν τῶν ἐπιστημῶν σύστασιν, ἣτις ἀμέσως πρὸς τὰ προβλήματα τοῦ πρακτικοῦ βίου συνδέεται, ἐν ἄλλοις περὶ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, ἐνοῖς ὑπάρχει θαφιλῶς ἀποτεθησαυρισμένη ἡ ἀκριβὴς ἐπιστημονικὴ γνώσις καὶ ἡ δόκιμος ἐκτέλεσις τῶν κοινωνικῶν ἔργων. Τοιαῦτα δ' εἶνε κατ' ἐξοχὴν ἡ νεωτέρα Ἱστορία, τὰ Μαθηματικά, τὰ Φυσικά, ἡ ἰχνογραφία καὶ ἐκεῖνα ἐκ τῶν νεωτέρων γλωσσῶν, ὅσαι παρὰ τὴν παιδευτικὴν αὐτῶν ἀξίαν ὑπερέχουσι τῶν ἄλλων καὶ διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ τεχνικὴν αὐτῶν φιλολογίαν. Τὸ κλασικὸν Γυμνάσιον ἀφ' ἑτέρου βάσιν κυριωτάτην πάσης παιδευτικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας ὀφείλει νὰ θεωρήσῃ τὸ σύνολον τῶν στοιχείων καὶ τῶν γνώσεων, ἐν αἷς ἅπασαι αἱ τέχναι καὶ ἐπιστῆμαι προσέλαβον τὴν πρώτην καὶ κυριωτέραν αὐτῶν μορφήν καὶ σύστασιν. Γνωστὸν δὲ συγχάνει, ὅτι τὰς μεγίστας ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταυτην πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὸν πολιτισμὸν ἐκδουλεύσεις προσήνεγκεν ἡ κλασικὴ ἀρχαιότης, ἣτοι ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς καὶ Ῥωμαϊκὸς πολιτισμὸς. Διότι κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν συστηματικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν καλῶν τεχνῶν ἡ κλασικὴ ἀρχαιότης ἀποτελεῖ ὄντως

τὴν πρώτην καιτίδα καὶ τὸ φυσικὸν ἔδαφος τοῦ καθ' ἡμᾶς πολιτισμοῦ. Πᾶσα λοιπὸν βαθύτερα μελέτη καὶ κατανόησις τῶν ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν, τῶν πολλῶν αὐτῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ φάσεων, τῶν κυριωτέρων μεθόδων καὶ τῶν ὑφισταμένων προβλημάτων ἀγει ἡμᾶς εἰς τὴν ἀκριβῆ γνώσιν τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, ἀφ' οὗ ὀρμώμενοι δυνάμεθα διὰ πολυειδοῦς πρὸς τὰ παρόντα συγκρίσεως σπουδαίως νὰ προαγάγωμεν καὶ συμπληρώσωμεν ταῦτα. Ἐκτὸς δὲ τούτων τὰ προτόντα τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ φιλολογίας παριστῶσιν ἡμῖν κατὰ τὴν τρανὴν μαρτυρίαν σύμπαντος τοῦ κόσμου ζῶντα πρότυπα καὶ συγκεκριμένας οὕτως εἶπειν ἐνσαρκώσεις τοῦ καλοῦ. Τούτου ἕνεκεν κοινωνία μὴ συντηροῦσα ἐπιμελῶς τὰς σχέσεις ταύτας τοῦ παρόντος πολιτισμοῦ πρὸς τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα, ἀποβαίνει εὐλόγως ἀνάξια τῆς ὑψίστης ἐντολῆς, ἣν πρὸς τε τὰς ἐπιστήμας ὑπὲρ τῆς περαιτέρω θεραπείας αὐτῶν καὶ πρὸς τὰς ἐπιούσας γενεὰς ὑπὲρ τῆς ἀλωβήτου αὐτῶν διασώσεως ὀφείλει νὰ ἐκπληρώσῃ. Τὸ ἰδιάζον λοιπὸν γνῶρισμα τῆς κλασικῆς γυμνασιακῆς παιδεύσεως ἀποτελεῖ ἡ μελέτη καὶ ἡ γνώσις τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς ἀρχαιότητος καὶ μάλιστα οὐχὶ μόνον ἡ φιλολογικὴ οὐδ' ἡ μονομερῆς γλωσσικὴ, ἀλλ' ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰς κυριωτέρας ἐκφάνσεις τοῦ ἀρχαίου κλασικοῦ πνεύματος, ὅπερ δυστυχῶς ἐν τοῖς παρούσιν ἱστορικοῖς γυμνασίοις συνεχῶς λίαν παραμελεῖται. Οἷκοθεν ἐννοεῖται, ὅτι ἡ γνώσις τῆς ἀρχαιότητος διὰ τὸν λόγον τῆς μεγίστης αὐτῆς παιδαγωγικῆς ἀξίας οὔτε ἀπὸ τῶν πραγματικῶν γυμνασίων οὔτε καὶ ἀπὸ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου αὐτοῦ κατὰ τὰ κυριώτερα τούλάχιστον αὐτῆς μέρη ἀποκλείεται. Ἡ ἐν αὐτοῖς ὅμως καλλιέργεια τῶν τοιοῦτων γνώσεων τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος

οὐδαμῶς χρήζει τῆς συστηματικότητος καὶ λεπτομερείας ἐκείνης, ἥτις φυσικῶς προσιδιάζει τῷ ἱστορικῷ γυμνασίῳ, οὐδὲ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς ἐπομένως τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν, αἵτινες ἐν τοῖς ἱστορικοῖς γυμνασίοις ἀποτελοῦσι τὸ κυριώτερον ἐκπαιδευτικὸν μέσον τῆς νεότητος, ἐκτὸς ἐὰν αὕτη ἐξ ἄλλων λόγων ἐπιβάλληται, ὡσπερ τοῦτο ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς σχολείοις εὐλογώτατα συμβαίνει.

§ 40. Ἐν τοῖς ἄνω ἐπαρκῶς νομιζομένῃ ἐξηγήθη ἡ ἰσχυρὰ καὶ εὐρεῖα ἐπίδρασις, ἣν ἐπὶ τὸ πολυμερές ἐνδιαφέρον ἀσκεῖ ὁ ἐκ τῆς κοινωνικῆς θέσεως καὶ τοῦ πατρικοῦ ἐπαγγέλματος ἀπορρέων χαρακτήρ τῆς ἰδιοφυίας τοῦ παιδευομένου, προσέτι δὲ αἱ ἐκ τούτων προκύπτουσαι ποικιλίαι τοῦ πολυμεροῦς ἐνδιαφέροντος καὶ τοῦ παιδευτικοῦ σχολείου. Εἰς συμπλήρωσιν τῶν εἰρημένων δέον ἐνταῦθα νὰ μνημονεύσωμεν προσέτι καὶ δύο χαρακτήρων τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας, οἵτινες καίπερ γενικώτεροι τῶν προηγουμένων ὄντες, ἐπιδρῶσιν ἐν τούτοις οὐχ ἥττον ἰσχυρῶς ἐπὶ τὴν καθόλου διαμόρφωσιν τῆς παιδευτικῆς ἐνεργείας καὶ δὴ κατὰ τοσοῦτον, ὥστε οὐδαμῶς συνάδουσι πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς συμπαιδείσεως ἐν τῷ αὐτῷ παιδευτηρίῳ παίδων διαφερόντων ἐν αὐτοῖς. Εἰσὶ δ' οὗτοι ὁ θρησκευτικὸς καὶ ὁ ἔθνικὸς χαρακτήρ. Πιθανὸν ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος, καθ' ὃν δηλαδὴ ἡ κατὰ τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας καὶ πεποιθήσεις τοῦ παιδευομένου διαφορὰ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας ἐπιβάλλει ἡμῖν τὴν προσήκουσαν μεταρρύθμισιν τοῦ παιδευτικοῦ προγράμματος καὶ κατὰ συνέπειαν τὴν διαίρεσιν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ σχολείου, ἐπιπολαιότερον θεωρούμενος νὰ φανῇ ὑπερβολικός. Ἐξετάζοντες ὅμως ἐπιμελῶς καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἔργοις τὸ ζήτημα ὀρείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν τὴν μεγάλην ἰσχὺν καὶ σπουδαιότητα

τῶν παραγόντων τούτων καὶ μάλιστα ἐὰν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι τὰ τε θρησκευτικὰ καὶ τὰ ἔθνικὰ στοιχεῖα ἀποτελοῦσι τὴν συγκεκριμένην ἐνσάρκωσιν τῆς τελείας ἠθικότητος καὶ τὸ κέντρον αὐτό, πρὸς ὃ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως πᾶσα ἡ λοιπὴ ἐνέργεια ἀφορᾷ. Ἀληθοῦς ὄντος, ὅτι ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων ἀποτελεῖ μέλος ὠρισμένου θρησκευματος καὶ ἔθνους, ἀναντίλεκτος τούτου συνέπεια ὑπάρχει, ὅτι αἱ ἠθικαὶ καὶ κοινωνικαὶ αὐτοῦ ἰδέαι περιβάλλονται κατ' ἀνάγκην ὠρισμένον θρησκευτικὸν καὶ ἔθνικὸν χαρακτήρα καὶ τύπον. Δὲν δυνάμεθα ἐπομένως νὰ παραβλέψωμεν κατὰ τὴν παιδευτικὴν ἐνέργειαν τοὺς χαρακτήρας τούτους, ἡ δὲ παιδεὺσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ μόνην τὴν γενικὴν καὶ ἀφηρημένην ἀνθρωπεῖαν ιδιότητα αὐτοῦ, χωρὶς προσηκόντως νὰ ἐκτιμηθῇ οὐ μόνον ἡ κοινωνικὴ αὐτοῦ τάξις ἀλλὰ καὶ ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἔθνικὴ αὐτοῦ ιδιότης, ἥθελεν εἶσθαι οὐ μόνον ἄσκοπος ἀλλὰ καὶ φύσει ἀδύνατος. Τοιοῦτος ἄνθρωπος παραμένει ὄντως ἀφηρημένη ἔννοια, οὐχὶ δὲ πραγματικὴ ὑπόστασις, ἡ δὲ παιδεία ἡ τῶν ἔθνικων καὶ θρησκευτικῶν χαρακτήρων τοῦ παιδευομένου ἀμελοῦσα, καταπίπτει εἰς ψυχρὸν καὶ ἀφηρημένον πείραμα μηδεμιάς μὲν παιδευτικῆς χρησιμότητος πρόξενον, οὐδαμῶς δὲ ἐπὶ τὸν ἀτομικὸν βίον τοῦ παιδευομένου ἐπιδρῶν. Κακῶς λοιπὸν κρίνουσιν ὅσοι ἐπὶ κοσμοπολιτισμῷ ἀσμενίζοντες ἀρέσκονται ἐπίσης νὰ συμπαιδεύωσιν ἐν τῷ αὐτῷ ἐκπαιδευτικῷ σχολείῳ παῖδας διαφόρου θρησκευματος, καθόσον τοιοῦτοτρόπως ἅπαν τὸ σύστημα τῶν διδασκόμενων γνώσεων ἀφίεται ἐντελῶς ἄσχετον πρὸς τὸν ἠθικο-θρησκευτικὸν βίον τοῦ παιδευομένου. Καὶ δὲν ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα βεβαίως τὰ διάφορα θρησκευτάματα μόνον ἀλλὰ καὶ τὰς παραλλαγὰς καὶ ποικιλίας ἐκείνας, ὅσαι ἀποτελοῦνται

ἐξ οὐσιωδῶν διαφορῶν τῆς τε δογματικῆς ἀντιλήψεως καὶ τῆς ἑξωτερικῆς λατρείας. Ἡ τοιαύτη ἐν τούτοις θρησκευτικῇ διαμορφώσιν τοῦ πολυμεροῦς ἐνδιαφέροντος, οἶκτον ἐννοεῖται, ὅτι οὐδαμῶς θὰ ἀποβλέψῃ εἰς μόνὰ τὰ σημεῖα τῶν ὑφισταμένων διαφορῶν παραμελοῦσα ἀσυγγνώστως τῶν γενικωτέρων καὶ οὐσιωδεστέρων κοινῶν στοιχείων, τὰ ὅποια οὐ παύονται ἀποτελοῦντα τὴν κυρίαν βᾶσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως. Τοιαύτη παραμέλησις παρὰ πᾶσαν ἄλλην παιδευτικὴν ζημίαν προσδοκοῖε ὡς μὴ ὄφειλε καὶ τὸ ἀποτρόπαιον φάσμα τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ.

§ 41. Αὐτὸ τοῦτο ῥητέον καὶ περὶ τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας. Οὗτος ἀποτελεῖται ὡς γνωστὸν οὐ μόνον ἐκ στοιχείων εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν ἔθνους τινος ἀναφερομένων, οἷον τῆς γλώσσης, τῆς φιλολογίας, τῶν ἠθῶν καὶ παραδόσεων καὶ ἄλλων τοιούτων, τῆς ὠρισμένης διαμορφώσεως τῶν κλιματικῶν, ἑδαφικῶν καὶ φυσικῶν ἐν γένει σχέσεων, καὶ πρὸς τούτους καὶ ἐξ ὠρισμένων τυπικῶν ἐμφύτων ἰδιωμάτων, ἀναφερομένων εἰς ἰδιαιτέρους τρόπους τοῦ σκέπτεσθαι καὶ εἰς διαφόρους βαθμοὺς τῆς ταχείας ἢ βραδείας, ἐμβριθοῦς ἢ ἐπιπολαιᾶς ψυχικῆς ἐνεργείας. Συμπάντων τῶν στοιχείων τούτων ἢ ἐπίδρασις φανερόν εἶνε, ὅτι ἐξειδικεῖε ἰσχυρῶς τὴν καθόλου μορφήν τῆς παιδευτικῆς ἐνεργείας, καθιστᾶσα ὡς εἰκὸς ἀπαραίτητον καὶ τοῦ παιδευτικοῦ σχολείου τὴν ποικιλίαν κατὰ τοὺς ἐθνικοὺς χαρακτῆρας. Εὐλογητάτη λοιπὸν καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἀναμφίλεκτος ἀλήθεια ὑπάρχει, ὅτι γενικὴ παιδεία δὲν δύναται τελεσφόρως νὰ προκόψῃ, ἐὰν μὴ ἐπικοδομηθῆται ἐπὶ τῆς θεραπείας τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος, καθόσον τότε μόνον ἢ ἠθικότης δύναται νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸν ἀτομικὸν βίον τοῦ

παιδευομένου καὶ νὰ εὐμοιρῆσῃ τῆς δεούσης ἰσχύος, ὅταν ἐδράζηται ἐπὶ τῶν στοιχείων τῆς ἐθνικῆς ἰδιοφυίας, τῶν ἀποτελούντων ἀληθῶς εἰπεῖν τὸν ἰσχυρότατον καὶ εὐρύτατον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ κλάδον. Ἄλλ' ὅσῳ ψευδῆς καὶ παιδαγωγικῶς ἄτοπος ὑπάρχει πᾶσα παιδευτικὴ τάσις ἀντιλαμβανομένη τοῦ ἔργου αὐτῆς ἀνεξαρτήτως ὅλως πρὸς τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα, ἀπογυμνοῦσα αὐτὸ τοῦτου, τοσοῦτω ὀλίγον ἐξ ἐναντίας ἐπιτρέπεται ἐθνικὴ παιδεία μὴ ἀποβλέπουσα εἰς ἄλλο τι ἢ εἰς μόνὰ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας· καθόσον τὸ τοιοῦτον θὰ ἐσήμαινε τὴν ἀναίρεσιν παντὸς τιμωτέρου καὶ ὑψηλοτέρου σκοποῦ, ἄγον μοιραίως εἰς τὴν ἐθνικὴν φιλαυτίαν καὶ τὸν ἐγωϊσμόν, ὅπερ ὑπὸ ἠθικὴν ἔποψιν τὰ μάλιστα ἐπικίνδυνον ὑπάρχει. Ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ὑπερτιμῶντες τουτέστιν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ παιδευομένου πάντα τὰ ἰδιάζοντα ἐθνικὰ στοιχεῖα, καλλιεργοῦμεν τὸ ἕδαφος τῆς ἐθνικῆς ὑπεροφίας, ἐμπεδοῦμεν καὶ προάγομεν τὸ μῖσος πρὸς πᾶν ἀλλότριον, καὶ τρέφομεν ἐθνικὰς ἀδυναμίας καὶ ἐλλείψεις καὶ ταῦτα δαπάνῃ πάντοτε τῆς ἀγνότητος καὶ τῆς ἰσχύος τῶν γενικῶν στοιχείων τοῦ ἠθικοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Πράγματι δὲ τοιοῦτόν τι ἀπεργάζεται ὁ ψευδῆς ἐκεῖνος πατριωτισμὸς, ὁ ἐνορῶν αὐταρέσκως καὶ ἐν αὐταῖς ἔτι ταῖς ἐθνικαῖς ἐλλείψεσι πλεονεκτήματα καὶ ἀρετάς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἔπεται, ὅτι παιδαγωγικῶς δὲν δυναμέθα νὰ συμπαιδεύωμεν ἐν τῷ αὐτῷ ἐκπαιδευτηρίῳ καὶ διὰ τῶν αὐτῶν διδακτηρίων ἐξ ἴσου σκοπίμως παιδὰς διαφοροῦ ἐθνικότητος. Ἐὰν δὲ θεωροῦντες τὰ ἔργα τῆς παιδείας καὶ τὰ παιδευτήρια αὐτὰ κατὰ τὰς τοιαύτας ἐθνικὰς διαφορὰς λέγωμεν περὶ παιδείας ἐλληνικῆς π. χ. καὶ περὶ σχολείων τοιούτων, τοῦτο πράττομεν ἵνα οὐχὶ

ἀπλῶς εἰς Ἑλληνας ἀλλ' εἰς Ἑλληνας ἀνθρώπους τοὺς ἐπὶ παιδείᾳ παραδιδόμενους παιδεύσωμεν καὶ ἀναπτύξωμεν.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΤ' ΟΥΣΙΑΝ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ
ἨΘΙΚΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

§ 42. Ἄπασα ἡ μέχρι τοῦδε πραγματεία ἀνεφέρετο εἰς τὴν ἐξακριβῶσιν τῶν τυπικῶν μόνον γνωρισμάτων τῆς διωκομένης ἐν τῇ παιδείᾳ βουλήσεως. Οὐδαμῶς δ' ἀπεβλέψαμεν εἰς αὐτὸ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, ἀλλ' ἠρκέσθημεν νὰ χαρακτηρίσωμεν ἐξ ὑποθέσεως αὐτὸ διὰ γενικωτάτης ἐκφράσεως ὡς ἠθικοθηρησκευτικόν. Οὔτε ἡ ἔννοια τούτεστι τοῦ ἐνδιαφέροντος οὔτε ἡ τῆς πολυμερείας αὐτοῦ καὶ τῶν πολυειδῶν αὐτῆς σχέσεων διδάσκει ἡμᾶς, τί κυρίως καὶ κατ' οὐσίαν ἐπιδιώκομεν παιδεύοντες τὸν ἄνθρωπον. Ἐμάθομεν δὲ μόνον, ὅτι πᾶσα γνώσις, ἀνεξαρτήτως πρὸς τὸ περιεχόμενον αὐτῆς δέον νὰ καταστῇ παιδευτικῶς ὠφέλιμος, πρὸς τοῦτο δὲ νὰ προσλάβῃ τὴν μορφήν τοῦ ἐνδιαφέροντος, προσέτι δὲ ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ἀπλοῦν καὶ μονομερές, ἀλλὰ πλούσιον καὶ πολυμερές, ἐν ὠρισμέναις σχέσεσι διατελοῦν πρὸς τὰ διάφορα τῆς ἰδιοφυίας στελέχη. Ἦδη ὑπολείπεται ἡμῖν νὰ διατριψώμεν περὶ τὴν ἔννοιαν καὶ ἐξακριβῶσιν αὐτῆς τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὕλης, ἣτις ἀποτελεῖ τὸ πλήρωμα οὕτως εἶπεν τῆς ἐπιζητουμένης βουλήσεως, ἡ ὅπερ ταύτόν, περὶ τὴν ἐξέτασιν καὶ ἀπαρίθμησιν τῶν κυριωτέρων κλάδων εἰς οὓς φυσικῶς τὸ πολυμερές ἐνδιαφέρον τῆς ἠθικοθηρησκευτικῆς βουλήσεως διαιρεῖται. Ἡ ἐπιστήμη, ἐξ ἧς ὡς εἰκός

τὰς πρώτας ἀρχὰς ἐνταῦθα ἀρυόμεθα, εἶνε ἡ ἠθικὴ καθόσον αὕτη διαγράφουσα ἡμῖν τὸ τέλειον πρότυπον τοῦ ἠθικοῦ ἀνθρώπου προβάλλει ἐν τούτῳ καὶ τῇ παιδαγωγικῇ ἡμῶν ἐνεργείᾳ τὴν εἰκόνα τῆς τελείας βουλήσεως, εἰς ἣν ἐκείνη διαρκῶς δέον νὰ ἀποβλέπῃ. Τὴν διωκομένην ἐν τῇ παιδείᾳ βούλησιν ἐκαλέσαμεν κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῆς ἐν τοῖς μέγρι τοῦδε ἠθικοθηρησκευτικῇ, διὰ δὲ τοῦ ὄρου τούτου δὲν σημαίνεται ἄλλο τι, ἢ τὸ σύνολον τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, αἵτινες περιβεβλημένοι τὸν τέλειον συγκεκριμένον τύπον τῆς θρησκείας, δεσπόζουσιν ἐν τῇ ἁρμονικῇ αὐτῶν ἐνότητι τῆς πραγματικῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ χρησιμεύουσιν ὡς κανόνες καὶ πρακτικαὶ ἀρχαὶ κατὰ τὸν βίον. Ἐκ τῆς τοιαύτης σταθερᾶς διαρρυθμίσεως τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ σύνολον τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν προκύπτει τέλος αὐτὸς ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ, ὅστις ἀποτελεῖ τὸν ἄκρον σκοπὸν πάσης ψυχικῆς ἀναπτύξεως καὶ δὲν εἶναι ἄλλο ἢ κανονικὴ, ὁμοίμορφος καὶ σταθερὰ τῆς βουλήσεως ἡμῶν πορεία πρὸς τὸ σύστημα τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, μὴ συγχωροῦσα ἐν ἑαυτῇ λάσματα μηδὲ ἐλλείψεις ἢ ἀντιφάσεις καὶ διαφορὰς. Ἡ κατὰ μέρη θεωρία τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν ὑπερβαίνουσα τὰ ὅρια τῆς παρουσίας πραγματείας ἡμῶν ἀνήκει κυρίως τῇ ἠθικῇ ἐπιστῆμῃ καὶ τῇ ἐφηρμοσμένην γενικῇ παιδαγωγικῇ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΥΛΗΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

§ 43. Ἡ παράγραφος 21 ἤγαγεν ἡμᾶς εἰς τὸ σπουδαῖον συμπέρασμα, ὅτι ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία δέον νὰ

καταγείνη εἰς τὴν ἐπέξεργασίαν καὶ τὸν μετασχηματισμὸν πασῶν τῶν ομάδων τῶν παραστάσεων τοῦ παιδευομένου καὶ ὅτι ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ μόνον ἐκ τῆς συγχρόνου καὶ ἀρμονικῆς πασῶν τῶν παραστάσεων τοῦ ἀνθρώπου διαρρυθμίσεως δύναται νὰ προέλθῃ γενικὸς ἄμα καὶ ἐν τῇ προσηκούσῃ ἰσχυῖ. Ἐγνωμεν προσέτι ἐν τοῖς προηγουμένοις καὶ τοὺς λόγους, δι' οὓς ἡ διδασκαλία ἀνάγκη νὰ ἀποφεύγῃ πᾶσαν μονομέρειαν. Ἄξιον δ' ὑπομνήσεως ἤδη ὑπάρχει, ὅτι ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ οὔτε διὰ μιᾶς τέλειος παράγεται μετὰ τὴν τελείαν ἀνάπτυξιν τῶν προηγουμένων αὐτοῦ ψυχικῶν κατάστασεων, οὔτε κατὰ τμήματα διαδεχόμενα ἀλλήλα ἐν τῇ διαμορφώσει ἢ κατανεμόμενα εἰς τὰς διαφόρους συγκεκριμένας ομάδας τῶν παραστάσεων. Πολύ μᾶλλον ἀληθὲς ὑπάρχει, ὅτι τὸ ἔργον τῆς μορφώσεως τοῦ χαρακτῆρος βραίνει ἐν αὐστηρᾷ σχέσει καὶ ἀναλογία πρὸς τὴν ἄνω μνησθεῖσαν ἀνάπτυξιν πασῶν τῶν ομάδων τῶν παραστάσεων καὶ πρὸς τὴν ἀρμονικὴν αὐτῶν συγκέντρωσιν περὶ τὸ σύνολον τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, προαγόμενον καὶ τελειούμενον κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς προαγωγῆς ταύτης καὶ ὅτι κατὰ συνέπειαν δὲν ἐνοικεῖ μὲν ἐν μιᾷ μεμονωμένῃ σφαίρᾳ γνώσεων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐναντίας ὅτι καὶ ἐνὸς μόνου κύκλου τῶν παραστάσεων ἢ παραμέλησις ἐν τῇ παιδείᾳ σπουδαίωτατα ἐπηρεάζει τὴν τελείαν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν. Ἐπειδὴ λοιπὸν αἱ παραστάσεις τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελοῦσι διαφόρους ομάδας καὶ ἐπειδὴ ἡ τῶν παραστάσεων τούτων διαρρυθμίσις οὔτε ἀφ' ἑαυτῆς συμβαίνει οὔτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἔπεται ἐκ τούτου, ὅτι παρὰ τὴν ἐνότητα καὶ τὸ ἀδιάρετον τοῦ ἠθικοβησκευτικοῦ σκοποῦ ἢ παιδευτικῆς διδασκαλίας μὴ περιοριζομένη ἐν τῇ καλλιέργειᾳ

ἐνὸς εἶδους γνώσεων ἀλλ' ἐπεκτεινομένη εἰς πάσας τὰς κυρίας αὐτῶν ομάδας μερίζεται κατ' ἀνάγκην εἰς διάφορα μαθήματα. Ἐπ' ἀνάγκης λοιπὸν ἔστι νὰ διατρίψωμεν ἤδη περὶ τὴν ἐξακριβωσιν τῶν κυριωτέρων κλάδων τῶν παραστάσεων τοῦ παιδευομένου, περὶ τὴν παιδαγωγικὴν ἐκάστου αὐτῶν τιμὴν καὶ ἀξίαν καὶ περὶ τὴν ἐκ τούτων ἀπορρέουσαν θέσιν αὐτῶν ἐν τῷ παιδευτικῷ προγράμματι καὶ τὰς ἀναγκαίας σχέσεις πρὸς τε τοὺς λοιποὺς κλάδους καὶ τὸν τελικὸν πάσης παιδείας σκοπὸν.

§ 44. Ἡδὴ πρὸ πάσης διδασκαλίας ἄρχεται εἰσορμῶν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου ἄπειρον πλῆθος ἐρεθισμῶν καὶ ἐπιδράσεων τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν κόσμου, πλῆθος ἐντυπώσεων καταλεῖπον καὶ τὸν ποικίλον ἐκ τούτων κόσμον τῶν παραστάσεων παράγον· εὐχερῶς δὲ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὰ δύο κύρια τούτων εἶδη, διαφέροντα ἀλλήλων κατὰ τε τὸ περιεχόμενον καὶ τὸν τρόπον τῆς γενέσεως αὐτῶν. Καὶ αἱ μὲν παραστάσεις τοῦ πρώτου εἶδους προκύπτουσιν ἐκ τῆς κοινωνίας καὶ τῶν σχέσεων τοῦ παιδευομένου πρὸς ἕτερα ὅμοια, ἤτοι ἔμψυχα ὄντα, ἢ καὶ ὡς τοιαῦτα θεωρούμενα, αἱ δὲ τοῦ δευτέρου εἶδους ἐκ τῆς λοιπῆς ἡμῶν ἐμπειρίας, συναποτελουμένης ἐκ τῶν ἀντιλήψεων καὶ τῶν ποικίλων ἐποπειῶν τῆς περιβαλλούσης ἡμᾶς ἄλλης φύσεως, τουτέστι τῶν διαφόρων φυσικῶν φαινομένων καὶ τῶν ἄλλων ἀψύχων ἀντικειμένων καὶ πραγμάτων. Ἐκ τῶν δύο τούτων κυρίων πηγῶν πάσης γνώσεως, τῆς κοινωνικῆς τουτέστι καὶ τῆς φυσικῆς ἐμπειρίας, πρῶτῳ μὲν λίαν ἐναποταμιεύει ὁ ἄνθρωπος ἐν ἑαυτῷ ἱκανὸν πλῆθος παραστάσεων, ἃς ὡς ἰδιαιτέρον κεφάλαιον προσκομίζει προσαγόμενος καὶ ὑποβαλλόμενος εἰς τὴν παιδευτικὴν διδασκαλίαν. Ἀλλ' αἱ προϋπάρχουσαι

αὐται παραστάσεις, ὑπολογιζομένων μάλιστα καὶ τῶν στενῶν ὁρίων, ἐν οἷς τυγχάνομεν δεδουλευμένοι κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τοῦ ψυχικοῦ ἡμῶν βίου, προσέτι δὲ καὶ τῆς μεγίστης διαφορᾶς, ἥτις ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ κατὰ πλάτος μεταξὺ τῶν διαφόρων ομάδων τῶν παραστάσεων ὑφίσταται, φανερόν εἶνε, ὅτι οὐδαμῶς ἐπαρκοῦσιν εἰς μόρφωσιν πολυμεροῦς ἐνδιαφέροντος, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἤθελε καταδικασθῆναι νὰ διατρίβῃ ἐν πενιχρᾷ μονομερείᾳ, ἐὰν ἤρκεϊτο εἰς τὰ ἀφ' ἑαυτῶν προσγιγνώμενα στοιχεῖα μὴ δυνάμενος νὰ ὑπερβῇ τὰ δεσμεύοντα αὐτὸν ὅρια, ἐὰν τουτέστι δὲν προσεπῆρχετο ἡ διδασκαλία συμπληροῦσα τὰ ἐλλιπῆ, ἐπεκτείνουσα τὰ ὑπάρχοντά, διευθετοῦσα τὰ ἀτάκτως ἔχοντα καὶ διανοίγουσα ἐν γένει εἰς τὸ πνεῦμα νέας ἀφθόλους πηγὰς τοῦ γνωστικοῦ πλοῦτου. Ἡ πρὸ πάσης παιδευτικῆς διδασκαλίας γενικὴ ψυχικὴ κατάστασις τοῦ παιδευομένου ἐκτὸς τοῦ ἀπαραιτήτου χαρακτηῖρος, καθ' ὃν αἱ διαφοροὶ αὐτῆς παραστάσεις ἀποτελοῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μηχανικὰ μόνον συμπλέγματα, ἐν μόνοις τοῖς δεσμοῖς τοῖς συγχρονικότητος καὶ διαδοχῆς συνδεδεμένα, φέρει ἐν ἑαυτῇ ὡς ἀπαραίτητα γνωρίσματα πρῶτον μὲν ἀνισότητά τινα καὶ δυσαναλογίαν ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν διαφόρων εἰδῶν τῶν παραστάσεων, δεύτερον δὲ τὴν μονομερείαν καὶ τὸν περιορισμὸν τῶν διαφόρων ψυχικῶν ἐνεργειῶν. Καθῆκον λοιπὸν οὐσιῶδες ἀπόκειται τῇ παιδευτικῇ διδασκαλίᾳ ἢ κατὰ τὸ ἐνὸν καταλληλοτέρα τῶν μνήσθεισῶν δύο πηγῶν τῆς γνώσεως διευθέτησις καὶ θεραπεία. Τὸ πρῶτον μέρος τῶν παραστάσεων τῶν προσγιγνομένων ἡμῖν ἐκ τῆς κοινωνίας καὶ τῶν σχέσεων πρὸς ἑμψυχα ὄντα μετὰ τῶν παρεπομένων ποικίλων συναισθηματικῶν καταστάσεων ἐκφράζει κυρίως ὠρισμένας μορφὰς καὶ

σχέσεις τῆς βουλήσεως ἢ ἀναφέρεται τοῦλάχιστον εἰς τοιαύτας καὶ συντελεῖ εἰς τὴν πλήρη αὐτῶν ἀντιληψιν καὶ κατανόησιν. Τοιαῦται δὲ πρῶτοιμοὶ παραστάσεις μορφοῦνται ἐν πρωτοῖς ἐν αὐτῷ τῷ ἀτομικῷ βίῳ τοῦ παιδευομένου ἐκ τῶν πολυειδῶν ἀφορμῶν τῆς ὀμιλίας καὶ ἀναστροφῆς αὐτοῦ ἀμέσως μὲν πρὸς τὸν κόσμον τῶν οἰκείων, τῶν συγγενῶν, τῶν ὀμηλικῶν καὶ τῶν γειτόνων, ἐμμέσως δὲ πρὸς διάφορα, ἱστορικὰ τε καὶ μῆ, πρόσωπα διὰ τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἔθνικῶν παραδόσεων καὶ τῶν ποικίλων μυθικῶν ἀφηγήσεων, αἵτινες ζωηρότατα μάλιστα καθάπτονται τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, οὔσαι πολλάκις στενώτατα συνδεδεμένα καὶ πρὸς ἐξωτερικὰς αἰσθήσεις, οἷον ναοὺς, μνημεῖα, ἀνδριάντας καὶ τὰ τοιαῦτα. Αἱ τοιαῦται ἐν τούτοις ψυχικαὶ καταστάσεις, φέρουσαι τὸν τύπον τῆς ἀτελείας καὶ ἀτυμμετρίας τῶν καθ' ἕκαστα, δὲν ἐπιπέπουσιν ἡμῖν, καθὰ καὶ παρακατιόντες ἀποδεικνύομεν, νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι ἄνευ ἄλλης ἐπεξεργασίας δυνατὸν εἶνε νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς ἀνάπτυξιν ἠθικοθρησκευτικῆς βουλήσεως. Καθόσον οὐ μόνον ἀνεπαρκεῖς τὸ πλῆθος ἀλλὰ καὶ ἀσαφεῖς ὑπάρχουσι καὶ ἐλλιπεῖς καὶ οὐκ ὀλίγας ἀντιφάσεις περιέχουσι, στεροῦμεναι πάσης συστηματικῆς διατάξεως πρὸς ἑαυτὰς καὶ τὸν ἠθικὸν τοῦ παιδευομένου βίον.

§ 45. Ἡ ὕλη δι' ἧς ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία συμπληροῖ ἐναυθῆ τὰς παραστάσεις τῆς πρώτης τοῦ παιδὸς κοινωνικῆς ἐμπειρίας, λαμβάνεται κατὰ πρῶτον ἐκ τῆς συστηματικωτέρας μελέτης καὶ ἐξετάσεως αὐτοῦ τοῦ ἀτομικοῦ βίου τοῦ παιδευομένου, καθ' ὃν οὗτος εἰς πολυειδῆ ἐπικοινωνίαν ἔρχεται πρὸς τε τοὺς συμμαθητὰς αὐτοῦ καὶ ἄλλα σύγχρονα πρόσωπα ὡς συμπράκτωρ καὶ συνεργός, ἀμέσως ἢ καὶ ἐμμέσως πολλάκις.

τική διδασκαλία δὲν θὰ παραμελήσῃ κατὰ ταῦτα ἐρελ-
 κούσα εἰς τὸν κύκλον τῆς ἐνεργείας αὐτῆς πάσας τοῦ
 εἶδους τούτου τὰς παραστάσεις τοσοῦτον μᾶλλον, ὅσῳ βα-
 θύτατα αὐταὶ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ παιδευομένου ἀποτετυπω-
 μέναι οὔσαι, διακρίνονται διὰ τε τὴν σαφήνειαν αὐτῶν
 καὶ τὴν ἔντασιν τῶν παρομαρτουσῶν συναισθηματικῶν
 καταστάσεων. Ἄλλ' ὅσῳ ἰσχυρῶς καὶ ἂν ἐπιδρῶσιν ἐπὶ
 τὴν βούλησιν αὐτοῦ αἱ τοιαῦται τοῦ συγχρόνου ἀτομι-
 κοῦ βίου ἀντιλήψεις καὶ παραστάσεις, θέον ἐν τούτοις νὰ
 ὁμολογήσωμεν, ὅτι τὸ ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ παιδευομένου
 κοινωνίας ὑλικὸν ὑπάρχει συνήθως μονομερὲς καὶ πενι-
 χρὸν, μηδαμῶς εἰς τὰς ἀξιώσεις πολυμεροῦς ἐνδιαφέρον-
 τος ἐπαρκοῦν, πολλάκις δὲ καὶ ὅλως ἀνεπιτήδειον εἰς πα-
 ραγωγὴν γενναίων ἠθικῶν ἀντιλήψεων καὶ ἐκτιμήσεων
 καὶ εἰς μόρφωσιν ζωηροῦ ὑπὲρ αὐτῶν ἐνδιαφέροντος. Ἀνα-
 πόδραστος λοιπὸν παρίσταται ἡ ἀνάγκη νὰ ἐπεκτείνω-
 μεν τὴν κοινωνίαν ταύτην τοῦ παιδευομένου πέραν τῶν
 ὁρίων τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος πρὸς πλείονα καὶ
 τελειότερα πρόσωπα τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου, τοῦ τε πραγ-
 ματικοῦ καὶ τοῦ ποιητικοῦ. Ἐν τούτῳ τὰ ἠθικὰ στοι-
 χεῖα οὐ μόνον ἀνευρίσκονται πλήρη, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τύ-
 πον ἰδανικώτερον καὶ χαριέστερον διατετυπωμένα, ἀπηλ-
 λαγμένα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τῶν ἐπουσιωδῶν παραρτημά-
 των τοῦ συγχρόνου κόσμου, ὅσα παραμεμιγμένα ὄντα
 δυσχεραίνουσι καὶ ἐπισκοτίζουσι πολλάκις τὴν ὀρθὴν ἀν-
 τιλήψιν. Κυριωτάτη λοιπὸν πηγὴ πρὸς καλλιέργειαν τῶν
 παραστάσεων τούτων εἶναι ἡ ἱστορία. Τούτου δ' ἕνεκα
 καὶ ἡ ἀναλαμβάνουσα τὸ ἔργον τῆς ἐπεκτάσεως καὶ διορ-
 θώσεως αὐτῶν παιδευτικὴ διδασκαλία καλεῖται ἱστορικὴ
 καθὼς καὶ τὸ ἐν αὐτῇ καλλιεργούμενον ἐνδιαφέρον.

§ 46. Ἡ ἔννοια τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἱστορικῆς διδα-
 σκαλίας ἐκλαμβάνεται ἐνταῦθα πολὺ εὐρύτερον τοῦ συν-
 ἤθους, περιλαμβάνει δὲ ἐν πρώτοις μὲν τὴν καλλιέργειαν
 τῶν θρησκευτικῶν παραστάσεων, ὅσαι ὁδηγῶν προκύ-
 πτουσιν ἐκ τῶν ἀμέσων ἢ ἐμμέσων σχέσεων πρὸς τὸν
 Θεὸν καὶ τὴν θείαν ἠθικὴν τελειότητα, κατὰ δεύτερον
 δὲ λόγον τὰς παραστάσεις τῆς τε κυρίως ἱστορίας ἢ τοῦ
 τῆς πραγματικῆς καὶ τὰς ἰδανικὰς τῶν μύθων καὶ τῆς
 ποιήσεως. Ἡ διαφορὰ τῶν κυρίως ἱστορικῶν καὶ τῶν
 φανταστικῶν παραστάσεων οὐδὲν ἐν γε τῷ παρόντι ση-
 μαίνει, διότι τὸ κυριώτατον ἐν τῇ παιδευτικῇ διδασκαλίᾳ
 εἶνε, ὅτι ἐκατέρας τῶν τάξεων τούτων αἱ παραστάσεις ἐξ
 ἴσου ὑπόκεινται εἰς τὴν ἠθικὴν κρίσιν καὶ ἐκτίμησιν τοῦ
 παιδευομένου, ἐπισπώμεναι τὸν ἔπαινον καὶ τὴν ἐπιδοκι-
 μασίαν ἢ τὸν ψόγον καὶ τὴν ἀποστροφὴν αὐτοῦ. Ἡ αὐ-
 στηρὰ μάλιστα διάκρισις τοῦ πραγματικοῦ καὶ τοῦ μυθι-
 κοῦ κόσμου, ἐν τῇ πρώτῃ ἰδίως διδασκαλίᾳ, οὐ μόνον δυ-
 σχερῆς ψυχολογικῶς ὑπάρχει ἀλλὰ καὶ παιδαγωγικῶς
 ἐπιβλαβεστάτη. Καθ' ὅσον κατ' ἐκείνην τὴν περίοδον ἡ
 ζωηρὰ τῆς φαντασίας ἐνέργεια μεταφέρει οἰκείας ψυχι-
 κάς καταστάσεις καὶ ὑποβάλλει ταύτας καὶ εἰς αὐτὰ ἐπι-
 τὰ ἄψυχα ἀντικείμενα, θεωροῦσα τὸν ἔμψυχον καὶ ἄψυ-
 χον κόσμον ὡς ὅλον τι συνεχὲς καὶ ὁμοειδές. Ἐὰν δ' ἀπο-
 βλέψωμεν προσέτι καὶ εἰς τὴν ἰσχυροτέραν καὶ αἰσθη-
 τικωτέραν ἐντύπωσιν, ἣν ἐμποιεῖ ἡ ποίησις, ἐξεγείρουσα
 ζωηρότερον τὴν φαντασίαν καὶ τὰς ὑψηλοτέρας ἡμῶν
 ψυχικὰς ἐνεργείας, λογικὸν καὶ ἀναγκαῖον εὐρίσκομεν ὅτι
 ἡ ποιητικὴ αὕτη ὕλη ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἀρχὴν ἐν
 πᾶσι τοῖς κυριωτέροις σταδίοις τῆς παιδείας, ὡσπερ τὸ
 τοιοῦτον καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἱστορίᾳ τῆς προόδου τῶν ἔθνων

καταφαίνεται. Διὰ ταῦτα καὶ ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία ἐν παντὶ σταδίῳ αὐτῆς προτάσσει παντοτε τὴν ὕλην ταύτην, ἣτις ἀπηλλαγμένη πάσης δεισιδαιμόνου παραστάσεως δυναμένης νὰ παρασύρῃ εἰς ἀτόπους πράξεις, ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δεόν νὰ χαρακτηρίζηται ὡς ψευδῆς καὶ μυθώδης, πρὶν ἢ τὰ ἀληθῶς ἱστορικὰ στοιχεῖα προσερχόμενα βραδύτερον καταστήσωσιν ἀναγκαίαν τὴν διάκρισιν καὶ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦτον. Ἡ πρώτη λοιπὸν ἱστορικὴ αὕτη διδασκαλία παρίσταται καὶ θεωρεῖται φυσικῶς ὡς πραγματικὴ καὶ οὕτω οὐ μόνον ὡς ἀληθῆς ἱστορικὴ ὕλη ζωηρὰ καὶ σαφῆς προσαρμόττεται, ἀλλὰ καὶ παντάπασιν ὁ παιδευόμενος ἀφσιούται εἰς τὸ πνεῦμα ἐκείνης.

§ 47. Ἡ σύγχρονος πραγματικὴ τοῦ παιδευομένου κοινωνία εἶδομεν ἐν τοῖς προηγουμένοις, ὅτι ὑπάρχει λίαν περιωρισμένη καὶ ὅτι συνεπῶς ἐπάναγκες ἀποβαίνει, ἵνα ὁ παιδευόμενος διὰ τῆς φαντασίας αὐτοῦ μετενεχθῇ εἰς κόσμον τελειότερον καὶ πλουσιώτερον εἰς γενναῖα παραδείγματα ἀρετῆς, ὑπερκείμενον τῶν ἀποφρασσόντων αὐτὸν δεσμῶν τοῦ χώρου καὶ χρόνου. Κατὰ τὴν ἐκλογὴν ὅμως ταύτην τῶν ἱστορουμένων ὀφείλει ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία νὰ προσάγῃ τῶ παιδευομένῳ τὰς πολυειδέτερας καὶ ποικιλωτέρας σχέσεις τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, καὶ δὴ ἐκείνας πρὸ παντός, ὅσαι τυγχάνουσιν ἐπιτήδειαι οὐ μόνον νὰ συντελέσωσιν ἄριστα εἰς μόρφωσιν καὶ παγίωσιν τῶν ἰδεατῶν σχέσεων τῆς βουλήσεως, τουτέστι τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, ἀλλὰ καὶ προσφυῶς νὰ προσαρμόττωνται πρὸς τὴν πραγματικὴν ἀντιληψιν τοῦ παιδευομένου. Τὰ πρῶτα στοιχεῖα πρὸς ἀφομοίωσιν τῆς παρεχομένης αὐτῷ νέας ὕλης φανερόν εἶνε ὅτι οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν οὗτος ἀρύεται, ἢ ἐκ τῶν παραστάσεων τῆς πραγματικῆς

κοινωνίας αὐτοῦ καὶ τῆς εἰκείας ἐμπειρίας τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Κατὰ τὴν ἀφομοίωσιν ταύτην τῆς διδασκομένης ἱστορικῆς ὕλης θερμότερον ἐξεγείρεται καὶ τὸ συνοδεῦον τὴν διδασκαλίαν φαιδρὸν συναίσθημα, καὶ μάλιστα ὁπότεν ἡ ὕλη σαφῶς καὶ ζωηρῶς ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν διασκοπούμενη, μεταφέρει τὸν παιδευόμενον διὰ τῆς φαντασίας αὐτοῦ εἰς τὴν ἐκάστοτε ἱστορουμένην κατάστασιν εἰς τρόπον, ὥστε ὁ παιδευόμενος μὴ διατελῶν ἀπαθῆς τῶν πραγμάτων θεατῆς, μηδὲ παρέργως τούτων καὶ ἀδιαφόρως ἀντιλαμβανόμενος, καταφαίνεται πανταχοῦ ὡς συμπράκτωρ καὶ συνεργὸς τῶν ἔργων, ὡς σύμβουλος καὶ εὐχέτης ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ δικαίου, πολυτρόπως τὴν ζωηρὰν αὐτοῦ συμπάθειαν ἢ ἀντιπάθειαν πρὸς τὰ ἱστορούμενα πρόσωπα καὶ γεγονότα ἐκδηλῶν. Ἡ τοιαύτη τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ψυχολογικὴ παράστασις δὲν ἐπιτυγχάνεται βεβαίως οὔτε διὰ τῆς πολυχρόμου καὶ ῥομαντικῆς ἐπεξεργασίας τῆς ἱστορικῆς ὕλης, ἣτις διὰ τῆς ἐξάρσεως ἐπουσιωδῶν στοιχείων καὶ τῆς ἐπισωρεύσεως ζωηρῶν ποιητικῶν εἰκόνων ἐπιζητεῖ νὰ παραγάγῃ γενικὴν τινα ἐκπληξιν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ παιδευομένου, μηδὲν καταλείπουσαν τὸ διαρκές καὶ βέβαιον ἐν αὐτῇ, οὔτε ἐν τῇ γυμνῇ ὅλως τῶν γεγονότων διατάξει, ἣτις ἐξώθεν μόνον καὶ κατ'ἐπιπολὴν τῶν πραγμάτων ἀπτομένη περιορίζει ἅπασαν τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς ἐν τῇ ἐπισωρεύσει ὀνομάτων, προσώπων καὶ χωρῶν καὶ ἐν τῇ ἀκριβεῖ τῶν χρονολογιῶν ἀπομνημονεύσει. Διότι τὸ μὲν πρῶτον ἐπιτεῖνον ἀνοικεῖως τὸ συναίσθημα περὶ τὰ ἐπουσιώδη λεκτικὰ ἰδίως στοιχεῖα, παραβλάπτει οὐσιωδῶς τὴν ἀντικειμενικὴν ἀντιληψιν, τὴν ἀπαθῆ καὶ δικαίαν τῶν γεγονότων κρίσιν, καὶ συνεπῶς καὶ τὸ ἔργον τῆς μορφώσεως γενικῶν ἀρχῶν καὶ κανόνων,

τὸ δὲ δεύτερον περιορίζον ἐξ ἐναντίας πᾶσαν οὐσιώδη ἐξεργασίαν εἰς τὰ τυπικά τοῦ χρόνου καὶ τῶν ὀνομάτων γνωρίσματα, ἀπομαραίνει τέλος καὶ ἀποπνίγει τὸ προσῆκον ἠθικὸν συναίσθημα καὶ τὴν κρίσιν. Τὸ αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ τῆς βιογραφικῆς γιγνομένης ἱστορικῆς διδασκαλίας, ἥτις πολλαχοῦ ἐστὶν τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις θεραπεύεται. Ὁ ὑπὲρ ταύτης συνηγορῶν παιδαγωγικὸς λόγος τῆς συγκεντρώσεως τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ τῶν ἰδεῶν περὶ συγκεκριμένα πρόσωπα πολλοὺς συγγραφῆς ἱστορικῶν βιβλίων πρῶρισμένον δι' ἐκπαιδευτικὰ σχολεῖα παρεπλάνησε νὰ παραγνωρίσῃ χάριν αὐτοῦ ἐντελῶς τὴν κυρίαν παιδευτικὴν ἀξίαν τοῦ ἱστορικοῦ μαθήματος εἰς πρόπον, ὥστε μηδὲν φεισθέντες τοῦ καλουμένου νήματος τῆς ἱστορίας, τουτέστι τοῦ ἐσωτερικοῦ εἰρμού τῶν γεγονότων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς δεσποζουσῶν ἰδεῶν, νὰ παραστήσωσι ταῦτα ὡς τυχαῖα καὶ ἐπουσιώδη οὕτως εἶπεῖν φαινόμενα, ἀπὸ μόνης τῆς ἐμφανίσεως ὠρισμένων ἐν τῇ ἱστορίᾳ προσώπων ἐξαρτώμενα. Ἡ τοιαύτη τῆς ἱστορίας διδασκαλία οὐ μόνον ψευδῆς κατ' οὐσίαν ὑπάρχει ἀλλὰ καὶ αὐθαίρετος καὶ ψυχολογικῶς ἀνεξήγητος, καθόσον ἀναιρεῖται τέλος τὸ συνεχὲς τῶν ἰδεῶν, ὅσαι ῥυθμιζοῦσι τὰ διάφορα γεγονότα. Ἡ περιτυναγωγὴ ἄλλως τούτων περὶ ὠρισμένα ἱστορικὰ πρόσωπα πρὸς εὐχερεστέραν ἀπομνημόνευσιν αὐτῶν οὐδαμῶς παραβιάζεται ἐν τῇ ἱστορικῇ διδασκαλίᾳ, οὐδ' ὑπάρχει ἀνάγκη διὰ τοῦτον τὸν λόγον νὰ καταπέσῃ αὐτὴ εἰς ἄθροισμα βιογραφημάτων. Ἡ ζωηρὰ ἐποπτεία τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ἐρείδεται πολὺ μᾶλλον ἐν τῇ τεχνικῇ τῶν καθ' ἕκαστα ἀναλύσει καὶ ἀντιλήψει, ἐν τῇ φυσικῇ αὐτῶν ἀλληλογυίᾳ καὶ πλοκῇ καὶ ἐν ταῖς σχέσεσι πρὸς τὸν παρὸντα σύγχρονον κόσμον καὶ πρὸς τὰ παλαιότερα γεγονότα.

§ 48. Ἐν τῇ πρὸς τὰ διάφορα κοινωνικά πρόσωπα ἐπικοινωνία αὐτοῦ ἀναπτύσσει καὶ καλλιεργεῖ ὁ παιδευόμενος τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ ἐνδιαφέρον οὐ μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἱστορικὰ πρόσωπα καθ' ἑαυτὰ λαμβανόμενα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ σύνολον τῶν κοινωνιῶν, ἐν αἷς ταῦτα ζῶσι καὶ διατρέβουσιν. Τούτου ἕνεκα διακρίνονται ἐν τῇ σφαιρᾷ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας πρῶτον μὲν τὸ προσωπικὸν συμπαθητικὸν ἐνδιαφέρον, ἀναφερόμενον πρὸς τὰ καθ' ἕκαστον πρόσωπα καὶ τὰς τούτων πράξεις, καὶ δεύτερον τὸ κοινωνικόν, ὅπερ ἐδράζεται ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν κοινωνικῶν σχέσεων τῶν βουλήσεων. Ἐχουσι δὲ ταῦτα πρὸς ἄλληλα ὡσπερ αἱ ἀπλαῖ ἀρχικαὶ ἰδέαι τῆς ἠθικῆς ἐπιστήμης πρὸς τὰς καλουμένας κοινωνικάς.

Ἄλλὰ τὸ διπλοῦν τοῦτο ἐνδιαφέρον μορφοῦται κατ' ἐξοχὴν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν πρὸς τὸν Θεὸν σχέσεων ἡμῶν, ἀναφερόμενον πρῶτον μὲν πρὸς αὐτὸ τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ, δεύτερον δὲ πρὸς τὴν θρησκευτικὴν κοινότητα, συνδεδεμένην οὖσαν ἐν τῷ ἀρρήκτῳ δεσμῷ τῆς πίστεως. Ἐπειδὴ δὲ εἰς οὐδὲν κυρίως ἄλλο ἢ θρησκεία ἀποβλέπει ἢ εἰς τὴν ἀληθῆ τοῦ ἀνθρώπου σωτηρίαν διὰ τῆς κατὰ τὸ ἐνὸν ἐξομοιώσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεόν, ἤτοι τὴν ὑπερτάτην οὐσίαν, ἐν ἣ πᾶσα νοητὴ ἀρετὴ ἐνσαρκοῦται ἐν ἀρμονικῇ τελειότητι, ἐπόμενον εἶνε ὅτι καὶ κατὰ τὴν παιδευτικὴν διδασκαλίαν κυριώτατα πάντων θὰ ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν συγκεκριμένην ταύτην μορφήν καὶ ὑπόστασιν, ἣν ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς παραστάσεσιν ἤτοι ἐν τῇ θεῖᾳ οὐσίᾳ καὶ βουλήσει ἡ ἀρετὴ προσλαμβάνει. Ὅρθως δὲ λίαν διὰ ταῦτα χαρακτηρίζομεν ἐν τῇ παιδαγωγικῇ καὶ τὸν τελικὸν πάσης παιδείας σκοπὸν ὡς ἠθικοθρησκευτικόν. Ὅτι δὲ περὶ πάσης ἱστορικῆς διδασκαλίας ἐλέχθη

ισχύει φυσικῶς καὶ ἐν πρώτῃ μοίρᾳ περὶ τῶν θρησκευτικῶν παραστάσεων. Ἡ καλλιέργεια ὁμῶς τούτων ἐπάναγκες ἀποβαίνει νὰ ἀποτελέσῃ οὐ μόνον ἰδιαίτερον κλάδον ἀλλὰ καὶ τὸν κυριεύοντα ἐν τῇ καθόλου καλλιέργειᾳ τοῦ ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος, διότι ἡ ὑπέροχος ἠθοπλαστικὴ δύναμις τῶν θρησκευτικῶν ἀνυψοῦ ταῦτα ὑπεράνω πασῶν τῶν ὁμοειδῶν γνώσεων, ἐν αὐτοῖς δ' ὁ παιδευόμενος διαθλέπει τὰ μέσα τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ σωτηρίας καὶ τῆς ἐνισχύσεως τῶν προσπαθειῶν καὶ τῶν πόνων αὐτοῦ πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ. Ἄλλως δυσκόλως λίαν ἤθελε διαφυλαχθῆ ἡ ἐξαιρετικὴ παιδαγωγικὴ δύναμις τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος.

§ 49. Τὸν ἕτερον τῶν ἐν τῇ § 44 μνημονευομένων κυρίων κλάδων τῶν παραστάσεων, ἐκείνας τουτέστιν ὅσας οὗτος ἐναποταμιεύει ἐκ τῆς ἐμπειρίας τῆς περιβαλλούσης αὐτὸν ἐξω φύσεως, ἐπεξεργάζεται ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία διὰ τοῦ δευτέρου κυρίου μαθήματος, τῆς φυσιογνωσίας. Ἡ καλλιέργεια ταύτης μετὰ τῆς τοῦ ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος ἀποτελοῦσι τὰ δύο κυριώτατα στελέχη, ἀφ' ὧν πᾶσα ἄλλη διδακτικὴ ἐνέργεια τὴν ἀφετηρίαν λαμβάνει. Τὸ ἐξαιρετικὸν τοῦτο τῆς φυσιογνωσίας πλεονέκτημα ἀπορρέει ἐκ τῆς μεγάλης παιδευτικῆς χρησιμότητος τῶν φυσικῶν ἐν γένει γνώσεων. Ἡ ἀλήθεια αὕτη καταφαίνεται ἐν πρώτοις ἐξ αὐτῆς τῆς ἐννοίας τοῦ πολυμεροῦς ἐνδιαφέροντος, ἐν τῷ ὁποίῳ σπουδαιότητα ἔστιν κατέχουσιν αἱ φυσικαὶ γνώσεις. Πᾶσα παραμέλησις τῆς θεραπείας τῶν ἐν αὐτῷ φυσικῶν στοιχείων καθίστησι μονομερῆ ἀναγκαίως τὴν παιδείαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀπομακρύνουσα αὐτὸν τοῦ ἀληθοῦς πνεύματος τῆς πολυμερείας. Ἱστορικὸν δὲ καὶ φυσιογνωστικὸν ἐνδιαφέρον συνανήκουσιν

ἀναποσπᾶστως ἐν τῇ παιδευτικῇ διδασκαλίᾳ, ἀποτελοῦντα τοὺς δύο ἀπαραιτήτους κλάδους πάσης λογικῆς καὶ σκοπίμου παιδείας. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτων ἡ τοιαύτη ἀνάγκη τῆς ἐν τῷ παιδευτικῷ προγράμματι προσλήψεως καὶ θεραπείας τῶν φυσικῶν γνώσεων εὐκόλως λίαν καταφαίνεται, ἐὰν βραχὺ τι εἰς τὴν μεγάλην αὐτῶν χρησιμότητα ἀποβλέψωμεν. Πᾶσαι αἱ γνώσεις αἱ ἐκ τῆς ἱστορικῆς ἐν γένει διδασκαλίας προσγιγνόμεναι ὑπάρχουσι τοσοῦτω στενωῶς καὶ ἀναποσπᾶστως συνδεδεμέναι πρὸς διάφορα φυσικὰ ἀντικείμενα καὶ φαινόμενα καὶ πρὸς ποικίλας φυσικὰς σχέσεις, ἐν αἷς τὰ πρόσωπα τοῦ ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος κινοῦνται καὶ ὄρωσιν, ὥστε οὐ μόνον ἀκατανόητοι πάντῃ ἤθελον εἶσθαι αἱ ἀνθρώπινοι πράξεις, ἐὰν ἀπεγυμνοῦντο αἴφνης τῶν τοιούτων σχέσεων πρὸς τὴν περιβάλλουσαν φύσιν, ἐθεωροῦντο δὲ αὐτοτελῶς ὅλως καὶ ἰδιαιτέρως, ἀλλὰ καὶ ἄχρηστοι αἱ ἐξ αὐτῶν ἀπορρέουσι ἀρχαὶ καὶ κανόνες ἄνευ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους καὶ τῶν τροπῶν τῆς πραγματώσεως καὶ ἐφαρμογῆς αὐτῶν. Ἄναμφηριστος λοιπὸν ἀλήθεια ὑπάρχει, ὅτι πᾶσα ἱστορικὴ πράξις καὶ πᾶν ἱστορικὸν γεγονός τότε μόνον σαφῶς κατανοοῦνται, ὅταν ἐκ παραλλήλου παρομαρτῆ καὶ ἡ πλήρης κατανόησις τῶν παρεπομένων φυσικῶν στοιχείων, ἐν αἷς ἐκεῖναι τὴν συγκεκριμένην αὐτῶν μορφήν λαμβάνουσι. Τὸ κύριον τῆς ἀληθείας ταύτης τεκμήριον πηγάζει ἐκ τῆς σκέψεως, ὅτι ἡ φύσις ἀποτελεῖ διὰ τὸν ἀνθρώπον τὸ ἀπαραίτητον ταμεῖον τῶν ὕλικῶν στοιχείων, διὰ τῶν ὁποίων ζῶν οὗτος καὶ κινούμενος ἐν τῷ κόσμῳ προσδίδει πραγματικὴν μορφήν καὶ ὑπόστασιν εἰς τὰς διαφόρους αὐτοῦ ἀρχὰς καὶ βουλήσεις. Αὐτὸς ὁ σωματικὸς ὄργανισμός, πρὸς ὃν ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἀρρήκτως συμπέφυκε,

τυγχάνει ὡς γνωστὸν τὸ ἄμεσον καὶ ἀπαραίτητον ὄργανον πάσης ψυχικῆς ἐνεργείας καὶ κινήσεως. Ἡ γνώσις ἐπομένως τῆς ἕξω φύσεως καὶ ἡ ὀρθὴ τῶν νόμων, καθ' οὓς λειτουργεῖ, χρῆσις καὶ ἐφαρμογὴ τυγχάνουσιν ἀναγκαιότατα ἐφόδια εἰς τοὺς ἠθικοὺς σκοποὺς τοῦ ἀνθρώπου, οἵτινες ἄλλως παραμένουσιν ἀρηρημένοι καὶ πρακτικῶς ἄχρηστοι. Καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ γενικῇ ἱστορίᾳ παρατηρεῖται ὅτι ἡ μειζων ἀνάπτυξις καὶ ἐμπέδωσις τῶν ἠθικῶν στοιχείων θάινει πάντοτε ἐν φανερᾷ συμφωνίᾳ πρὸς τὴν μελέτην τῆς ἕξω φύσεως καὶ τὴν ὀρθὴν τῶν νόμων αὐτῆς χρῆσιν καὶ ὅτι τούναντίον ἡ ἠθικὴ μόρφωσις δυσχεραίνεται καὶ μαραινεται, ὡσάκις ἡ ἕξω φύσις θεωρουμένη ὡς ἐγκλείουσα τὸ σπέρμα τῆς κακίας καὶ τῆς διαφθορᾶς παραγκωνίζεται καὶ συστηματικῶς περιφρονεῖται. Ἐν τῇ σφαίρᾳ ταύτῃ τοῦ φυσιογνωστικοῦ ἐνδιαφέροντος ἀνήκουσιν, αὐστηρῶς ἐξεταζομένου τοῦ πράγματος, καὶ αἱ παραστάσεις ἡμῶν, ὅσαι εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἀναφέρονται. Ταύτας ὅμως ἐπειδὴ στενωτάτα ἀναφαίνονται συνδεδεμένοι μετὰ τῶν παραστάσεων τοῦ ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἅτε ἀμφοτέραι ἀπὸ τῆς αὐτῆς οὐσίας πηγάζουσαι, δύνανται δ' ἐπομένως νὰ συντελέσωσιν εἰς σαφέστεραν ἀμοιβαίαν κατανόησιν καὶ στερέωσιν, σκοπιμώτερον ἀποβαίνει νὰ συνθεραπεύωμεν μετὰ τοῦ κλάδου τοῦ ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος, παραλείποντες ὑπὲρ τοῦ φυσιογνωστικοῦ τὰς εἰς τὴν ἕξω φύσιν ἀναφερομένας παραστάσεις ἡμῶν.

§. 50. Τὰ περὶ τῆς ἀνάγκης καὶ τῆς χρησιμότητος τῶν φυσικῶν γνώσεων εἰρημένα παρέχουσιν ἡμῖν τὴν μόνην ὀρθὴν βάσιν περὶ τοῦ ζητήματος τῆς θέσεως τῶν φυσικῶν μαθημάτων ἐν τῷ παιδευτικῷ προγράμματι. Πᾶν φυσικὸν φαινόμενον δι' οὐδένα ἄλλον λόγον προσ-

λαμβάνεται ὡς ἀντικείμενον τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας ἢ διὰ τὴν ζωηρὰν αὐτοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ σχέσιν, ἢ δὲ ἰδέα αὐτὴ ἀποτελοῦσα τὴν πρώτην ἀρχὴν καὶ βάσιν τῆς καλλιέργειας τῶν φυσικῶν γνώσεων καὶ δεσμεύουσα οὕτως ἡμᾶς κατὰ τὴν ἐκλογὴν αὐτῶν, ἀποτρέπει συγχρόνως ἀπὸ τε τῆς αὐστηρᾶς πορείας, καθ' ἣν ἡ πραγματικὴ ἐπιστήμη θάινει, ἀδιαφοροῦσα ὀλοσχερῶς πρὸς τὴν προκύπτουσαν ἐκ τῶν διδασκομένων πρακτικὴν ὠφελίαν, καὶ ἀπὸ τῆς λεγομένης ἐγκυκλοπαιδικῆς, καθ' ἣν αἱ φυσικαὶ γνώσεις καθ' ὠρισμένας οὕτως εἰπεῖν δόσεις ἐξ ἐκάστου κλάδου παρέχονται. Οὐσιωδέστατον λοιπὸν ἐν τῇ παιδευτικῇ διδασκαλίᾳ τῶν φυσικῶν γνώσεων στοιχεῖον τυγχάνει ἡ χρησιμότης αὐτῶν. Καθ' ὃν δὲ βαθμὸν αὐταὶ καὶ καθ' ἣν ἀκριβῶς μορφήν καὶ σχέσιν ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τὸν ἔρον τοῦτον ἐκπληροῦσι, τοιοῦτοτρόπως ἀκριβῶς προσλαμβάνονται καὶ καλλιεργοῦνται. Οὐδαμῶς δέον νὰ φαντασθῶμεν, ὅτι τοιοῦτοτρόπως ἀναίρεται ἡ αὐτοτέλεια τῶν φυσικῶν γνώσεων ἢ ὅτι αὐταὶ κατατέμνονται εἰς στοιχεῖα μεμονωμένα κατὰ τὰς ἐκάστοτε ἀφορμὰς τῆς ἱστορικῆς διδασκαλίας καλλιεργούμενα. Διότι ἡ ἄνω ρηθῆσα ἐφηρμοσμένη μορφή καὶ σχέσις τῆς χρησιμότητος, ὑπὸ τὴν ὁποίαν αἱ φυσικαὶ γνώσεις ἐκλέγονται, δὲν ἀποτελοῦσιν ἄλλο ἢ τὴν ἀρχὴν μόνον καὶ τὴν ἀρετηρίαν ἐν τῇ παιδευτικῇ διδασκαλίᾳ, αὕτη δὲ μετὰ τὴν προσήκουσαν τῶν διδασκομένων γνῶσιν καὶ ἐντύπωσιν ὀρεῖται προῖουσα νὰ καταλήγῃ πάντοτε εἰς αὐτὴν τὴν συστηματικὴν τῶν φυσικῶν γνῶσεων μορφήν, οἷα αὕτη ἐν τῇ ἐπιστήμῃ διδάσκεται. Ἡ ἰδιαιτέρα αὕτη πορεία ἐν τῇ παιδευτικῇ διδασκαλίᾳ τῶν φυσικῶν γνῶσεων συναποφέρει καὶ τὴν

ἐξῆς ὠφελίαν, ὅτι πρῶτον μὲν ὀρμωμένη ἀπὸ τῆς ἐφηρμοσμένης μορφῆς καὶ τῆς χρησιμότητος αὐτῶν κανονίζει προστηκόντως τὸν βίον τοῦ παιδευομένου πρὸς αὐτάς καὶ δευτέρον, ὅτι ὑποτάσσουσα τὰς φυσικὰς γνώσεις εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ἠθικῶν σκοπῶν, ἀποπνίγει ἐξ ἀρχῆς πᾶσαν εὐδαιμονιστικὴν καὶ ὕλιστικὴν ὀρμὴν, ἣτις εὐκόλως λίαν ἀναφαίνεται ἐκεῖ, ὅπου ἡ διδασκαλία αὐτοτελῶς ὅλως καὶ ἀσχέτως πρὸς τὰς λοιπὰς γνώσεις καὶ τὸν βίον τοῦ παιδευομένου συμβαίνει. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀποφεύγομεν προσέτι καὶ τὸν κίνδυνον τοῦ διασκεδασμοῦ τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, τὸν ὁποῖον συνήθως λίαν συνεπάγεται ἡ ἐγκυκλοπαιδικὴ τῆς ὕλης διάταξις, ἢ ἡ διδασκαλία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐν τῇ μορφῇ τῆς διαδοχῆς. Τυγχάνει δὲ ὁ κίνδυνος οὗτος τοσούτῳ μᾶλλον προφανῆς, ὅσῳ τὸ πλάτος τῶν φυσικῶν γνώσεων λίαν ἐκτενές ὢν δὲν θά ἡδύνατο εὐκόλως νὰ περιληφθῇ ὑπὸ τὴν δέουσαν σχέσιν τῶν ἠθικῶν στοιχείων.

§ 51. Βάσις καὶ ἀφετηρία τῆς θεραπείας τοῦ φυσιογνωστικοῦ ἐνδιαφέροντος ὑπάρχει τὸ σύνολον τῶν ἐμπειριῶν, ὅσαι ἐκ τῆς ποικιλίας καὶ τῶν μεταβολῶν τῆς ἕξω φύσεως προσγίγνονται εἰς τὸν παιδευόμενον. Καὶ μέρος μὲν τῆς ἐμπειρίας ταύτης κέκτηται ἤδη ὁ παιδευόμενος πρὸ πάσης διδασκαλίας ἐκ τῶν ἐλευθέρων αὐτοῦ πρὸς τὴν ἕξω φύσιν σχέσεων. Ἄλλ' ἡ ἐμπειρία βεβαίως αὕτη οὐ μόνον μείζονος διασαφηνίσεως καὶ βελτίονος ἐν γένει διατάξεως χρήζουσα, ἀλλὰ καὶ μονομερῶς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ ἀνίσως κατὰ τὰ διάφορα τῆς φυσιογνωσίας εἶδη μεμορφωμένη οὖσα, συμπληροῦται ὡς εἰκὸς προσλαμβάνουσα τὴν τελείαν κατὰ βάθος καὶ πλάτος αὐτῆς μορφήν μόνον διὰ τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας, ἣτις διὰ παρατη-

ρήσεων καὶ πειραμάτων ἐπὶ τούτῳ ἐκτελουμένων ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν πιθανῶν ἑλλείψεων καὶ τὴν μόρφωσιν καθαρῶν ἐποπτεῶν. Ἄξιον ὑπομνήσεως ὑπάρχει ἐνταῦθα, ὅτι ἡ πρόσκτησις τοιαύτης ἐμπειρίας δὲν ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς αὐτομάτου μηχανικῆς τῶν αἰσθητηρίων ἐνεργείας, προϋποτίθῃσι δὲ ἰκανὴν ἀσκησιν καὶ δεξιότητα περὶ τὴν ἀνάλυσιν τῶν συνθέτων εἰς τὰ μέρη αὐτῶν καὶ περὶ τὴν διάταξιν αὐτῶν καθ' ὁμοιότητος, ὅπερ εὐχερῶς ἡμῖν ἐπιτρέπει τὴν συνοπτικὴν αὐτῶν ἀντίληψιν.

§ 51. Ἐξ ὅσων περὶ τῆς θέσεως τῶν φυσικῶν γνώσεων ἐν τῇ παιδευτικῇ διδασκαλίᾳ ἀνωτέρω εἶπομεν, καταφαίνεται ὅτι ἡ καλλιέργεια τοῦ ἐμπειρικοῦ μέρους τοῦ φυσιογνωστικοῦ ἐνδιαφέροντος δὲν πρέπει νὰ δεσμεύηται κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς ὕλης οὔτε ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς καθαρᾶς ἐπιστημονικῆς πορείας, οὔτε ὑπὸ τῶν μεθόδων τῶν ἐγκυκλοπαιδικῶν. Τὸ μόνον ἕδαφος τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς δράσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ ἡ ἕξω φύσις ἐκ πρώτης δ' ἀρχῆς ἢ θεωρίας αὕτη τῆς ἕξω φύσεως, ὡς περιεχοῦσης τὰ μόνα καὶ ἀπαραίτητα μέσα τῆς ἐπιτεύξεως τῶν ἠθικῶν σκοπῶν καὶ τῆς κατανικήσεως τῶν ἐντυγχανόντων κωλυμάτων, δεόν νὰ δεσπόζη πάσης παιδευτικῆς ἐνεργείας καὶ σκέψεως. Καθ' ὃν βαθμὸν καὶ τὸν τρόπον τὰ διάφορα φυσικὰ μαθήματα πρὸς τὴν συνθήκην ταύτην ἀποκρίνονται, τοιοῦτοτρόπως δεόν πάντοτε καὶ νὰ προσλαμβάνωνται ἐν τῷ προγράμματι τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας. Πολλοὶ λόγου χάριν ἀνθρωπολογικαὶ γνώσεις, καθὼς καὶ πολλὰ φυσικὰ καὶ μετεωρολογικὰ φαινόμενα, χρήζουσι πρωίμως λίαν, κατ' αὐτὰ ἤδη τὰ πρῶτα σχολικὰ ἔτη, ποιᾶς τινος ἐπεξεργασίας καὶ διασαφηνίσεως, ὅποτε ἀκριβῶς οὐδὲ σκέψις κἂν περὶ εἰδικῆς διδασκαλίας

τῶν μαθημάτων τούτων δέον νά γίγηται. Διά τὸν λόγον μάλιστα τοῦτον τὰ φυσικά μαθήματα, μολονότι πολλὰ ὡς ἐρρήθη γνώσεις ἀποβαίνουσιν ἀπαραίτητοι ἐν τῇ πρώτῃ διδασκαλίᾳ, δὲν παρουσιάζονται ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς καθ' ἑαυτὰ καὶ ἰδιαιτέρως διδασκόμενα, οὐδ' ἐν τῇ μορφῇ ἐκείνῃ τῆς ἐπιστήμης, πρὸς ἣν τείνει ἄλλως ἐκάστοτε καὶ ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία νά καταλήξῃ διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς συστηματοποιήσεως τῶν διδασκομένων στοιχείων· εἰσι δ' ἐν τούτοις ταῦτα τοσοῦτον στενῶς πρὸς τὰ ἱστορικά στοιχεῖα συνδεδεμένα, ὥστε καὶ ἡ διδακτικὴ ἐπεξεργασία αὐτῶν δὲν εἶνε δυνατὸν νά ἀποχωρισθῇ καὶ ἐκτελεσθῇ ἐν ἰδιαιτέρῳ μαθήματι, ὡς περ τοῦτο βραδύτερον γίγνεται. Διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους τῆς πρακτικῆς χρησιμότητος καὶ διὰ τὴν εὐχερεστέραν προστέταντιλήψιν ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία προτάσσει ὡς εἰκὸς πάντοτε τὰ γνωστὰ καὶ πάτρια τῶν ἀλλοτρίων καὶ ἀγνώστων, τὰ ὅποια οὐ μόνον ὡς ἡττον ἐκείνων χρήσιμα ἀλλὰ καὶ ὡς ἀπρόσιτα τῇ ἐμπειρίᾳ τοῦ παιδευομένου μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γνωστῶν σαφέως κατανοοῦνται. Ἄλλὰ καὶ ὅπου ἡ φυσικὴ σύνδεσις ἀλλοτρίων στοιχείων μετ' ὕλης ἱστορικῆς ἀπαιτεῖ σύγχρονον τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν πρώτων, φανερόν εἶνε ὅτι δὲν κατορθοῦται αὕτη ἄλλως ἢ διὰ τῶν ὁμοίων στοιχείων τῆς ἐμπειρίας τοῦ παιδευομένου, ἐν οἷς συναποτελοῦμεν οὕτως εἰπεῖν διὰ τῆς φανταστικῆς ἐνεργείας τὴν παράστασιν τοῦ ἀπωτέρου καὶ ἀγνώστου ὡς οἷον τε πιστὴν καὶ πραγματικὴν. Ἡ σπουδαιότερη λοιπὸν αὕτη καὶ ἡ ἐκ ταύτης προτίμησις τῶν γνωστῶν τῆς ἐμπειρίας στοιχείων δὲν ἀπορρέει μόνον ἐκ τῶν λόγων τῆς μειζονος σκοπιμότητος καὶ πρακτικότητος αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς μεγάλης σαφηνείας, καθόσον ταῦτα

ἐδράζονται ἐπὶ οἰκείων ἀτομικῶν αἰσθήσεων καὶ παρατηρήσεων. Ὅπου δὲ ἡ καλλιέργεια τοῦ φυσικοῦ ἐμπειρικοῦ ἐνδιαφέροντος δὲν ἐδράζεται ἐπὶ πραγματικῶν ἀντιλήψεων τῶν φαινομένων καὶ ἀντικειμένων τῆς ἕξω φύσεως, περιόριζεται δὲ εἰς τὴν χρῆσιν συμβολικῶν μόνον μέσων, οἷον λέξεων, εἰκόνων κτλ., ἐκεῖ οὐ μόνον ἡ σαφήνεια τῶν στοιχείων ἀπόλλυται, καὶ σὺν αὐτῇ καὶ ἡ πιθανότης τῆς ὀρθῆς τῶν ξένων στοιχείων κατανοήσεως, ἀλλὰ καὶ ἡ δύναμις, ἧς ὁ ἄνθρωπος χρῆζει πρὸς εὐχερῆ ρύθμισιν τῶν ἔργων αὐτοῦ κατὰ τοὺς περιβάλλοντας αὐτὸν φυσικοὺς ὄρους, ἀντ' αὐτῆς δὲ προσδοπιοῦται διὰ τῆς ἀτελοῦς γνώσεως ἡ πρόληψις καὶ ἡ δεισιδαιμονία· ἀπαραίτητον λοιπὸν ἀξίωμα τῆς καλλιέργειας τοῦ ἐμπειρικοῦ φυσιογνωστικοῦ ἐνδιαφέροντος ὑπάρχει ἡ κατὰ τὴν διδασκαλίαν προσαγωγή αὐτῶν τούτων τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων. Μόνη ἡ λεκτικὴ τῶν ἀντικειμένων περιγραφή καὶ αὕτη ἔτι ἡ διείκων ἢ ἄλλων συμβόλων γιγνομένη ἀτελῶς λίαν τοὺς ὄρους τούτους ἀναπληροῖ, ἥμιστα δὲ συμβάλλεται εἰς μέρφωσιν ἀληθοῦς ἐνδιαφέροντος. Ἡμιστα ὡσαύτως ὁ ὄρος τῆς σαφηνείας ἐκπληροῦται, ὅποταν αἱ ἀναγκαῖαι φυσικαὶ παρατηρήσεις ἐπιπολαίως μόνον γίγνωνται κατ' αὐτὴν τὴν διδασκαλίαν. Καθόσον ἡ ἀπλή ἐπίδειξις τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων καὶ φαινομένων, ἡ ταυτοχρόνως πρὸς πολλοὺς μάλιστα μαθητὰς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ συμβαίνουσα, οὔτε τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον παρέχουσα ἐν γένει οὔτε τὸν οἰκείον ἐκάστῳ μαθητῇ ρυθμὸν πρὸς ἄνετον παρατήρησιν συγχωροῦσα, ἀτελεῖς μόνον καὶ ἀμυδρὰς παραστάσεις καταλείπει. Σκοπιμωτέρα λοιπὸν ἀποβαίνει ἡ πρόσκτησις τῆς ἀπαιτουμένης ἐμπειρίας δι' ἐλευθέρων

παρατηρήσεων ἐπ' αὐτῆς τῆς φύσεως ἐν τακτικαῖς ἐκδρομαῖς ἢ ἐν ἰδίοις φυσικοῖς ἐργαστηρίοις.

§ 52. Ἐρρήθη ἤδη ὅτι τὸ ἐμπειρικὸν φυσιογνωστικὸν ἐνδιαφέρον ἀποβλέπει κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν ἐπέξεργασίαν τῶν παρατηρήσεων καὶ τῶν συνοπτικῶν παραστάσεων, ἃς πρῶτως περὶ τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων καὶ φαινομένων μορφοῦμεν. Ἄλλ' ἐν τῇ ἔξω φύσει παρατηροῦμεν προσέτι διαρκῆ κίνησιν καὶ ζώην, οὐδὲν δὲ τὸ ἀμετάβλητον καὶ ὡσαύτως ἔχον. Ἡ γνῶσις ὅμως τῶν σταθερῶν καὶ ἀναγκαίων φυσικῶν νόμων, τῶν τὰς μεταβολὰς ταύτας τῶν φαινομένων ρυθμιζόντων, καὶ ἡ ἐξήγησις τῶν ποικίλων φυσικῶν φαινομένων διὰ τῆς ἀναγωγῆς αὐτῶν εἰς τὰς αἰτίας καὶ τὰς ἀρχὰς δὲν παρέχονται ἡμῖν διὰ τῆς πρώτης αἰσθητῆς ἐμπειρίας, ἀλλὰ γινώσκονται διὰ μόνης τῆς περαιτέρω θεωρητικῆς ἐπέξεργασίας τῶν στοιχείων αὐτῆς. Τοιοῦτοτρόπως τὸ ἐμπειρικὸν φυσιογνωστικὸν ἐνδιαφέρον προάγεται εἰς θεωρητικόν, ὅπερ οὕτω πολλὰ ἄγνωστα τέως ἐκ τῆς ἐμπειρίας στοιχεῖα ἀποδεικνύει ὡς ἀληθῆ, ἐπικυρούμενα ὡς τοιαῦτα καὶ δι' ἄλλων ἐπὶ τούτῳ γιγνομένων πειραμάτων.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς ἐμπειρικῆς καὶ θεωρητικῆς βάσεως τοῦ φυσιογνωστικοῦ ἐνδιαφέροντος ἀνήκει προσέτι τῇ παιδευτικῇ διδασκαλίᾳ καὶ ἡ καλολογικὴ θεραπεία αὐτοῦ. Καλαὶ σχέσεις χρωμάτων καὶ σχημάτων ἐν τοῖς φυσικοῖς σώμασι καὶ φαινομένοις, ἡ παρατηρούμενη ἐν αὐτοῖς συμμετρία καὶ ἀκριβῆς τάξις, ἡ εὐρυθμὸς κανονικότης, ἡ σκόπιμος διάταξις τῶν μερῶν πρὸς τὸ ἀπαρτιζόμενον ὅλον καὶ ἡ ἀρμονικὴ καὶ μεγαλοπρεπῆς τοῦ παντὸς σύστασις εὐχερῶς λίαν προκαλοῦσι τὴν γένεσιν τῶν προστηκόντων καλολογικῶν συναισθημάτων, ἐπισπῶνται τὸν θαυμασμὸν

τὴν ἀποδοκιμασίαν καὶ ἄγουσιν εἰς τὴν εὕρεσιν τῶν ὑποκειμένων νόμων τοῦ καλοῦ.

§ 54. Κατὰ τὰ εἰρημένα ἢ φυσιογνωστικὴ διδασκαλία ὀφείλει νὰ θεραπεύη οὐ μόνον ἐμπειρικῶς ἀλλὰ καὶ θεωρητικῶς καὶ καλολογικῶς τὸ δικωκόμενον ἐνδιαφέρον, διότι ἡ συνένωσις των τριῶν τούτων τρόπων διενεργεῖ καὶ ἐξασφαλίζει τὴν διηνεκὴν σχέσιν τῆς γνώσεως τῆς ἔξω φύσεως πρὸς τὸ ἠθικὸν πνεῦμα, τὸ ὅποῖον δεόν νὰ δεσπόζη πανταχοῦ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Ἀπάδει ὅμως τοῦ πνεύματος τῆς φυσιογνωστικῆς διδασκαλίας οὐ μόνον ἡ ἐν αὐτῇ γιγνομένη ἀνάπτυξις καὶ διδασκαλία τῶν ἀνωτέρων τελεολογικῶν θεωριῶν ἐπὶ τῆς ἔξω φύσεως, καθόσον αὐταὶ ἀνήκουσι κυρίως ἐν τῇ θρησκευτικῇ διδασκαλίᾳ καὶ ἀποτελοῦσιν ἰσχυρότατον ἔρεισμα τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, ἀλλὰ καὶ ἡ ποιητικὴ ἀντιληψὶς τῆς φύσεως, ἥτις τὰ μάλιστα μὲν ἐπιζήμιος ὑπάρχει εἰς τὸ πνεῦμα τῆς πραγματικῆς ἀληθείας τῶν φυσικῶν γνώσεων, ἐλάχιστον δὲ κατὰ τῶν δεισιδαιμονιῶν καὶ τῶν παραπλανήσεων τῆς φαντασίας προστατεύει. Ἐν τούτοις οὐδαμῶς πρέπει νὰ δεσμεύωμεν ἀπολύτως τὴν ἐλευθέραν τοῦ παιδὸς φαντασίαν, ὅπερ ἄλλως καιρίως ἠδύνατο νὰ βλάβῃ αὐτὸ τὸ θρησκευτικὸν ἐνδιαφέρον. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, δεδεδεμεμένον ὄν ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐξηγήσει τῶν καθ' ἕκαστα φαινομένων πρὸς τοὺς ὑποκειμένους φυσικοὺς νόμους, ὀφείλει ἐν τούτοις νὰ μὴ ἀποκλείῃ τῆς σφαίρας τῆς πιθανότητος καὶ πᾶν ὅ,τι δὲν ἀντιστρατεύεται πρὸς τοὺς ὑψηλοτέρους μεταφυσικοὺς νόμους, καθόσον ἄλλως ἡ δέσμευσις αὕτη πρὸς τὸ ἐμπειρικῶς δεδομένον παραλύει ἐν γένει τὴν ἀπόλυτον ἠθικὴν βάσιν ἄγουσα εἰς τὸν εὐδαιμονισμόν. Κατὰ ταῦτα ἐν πάσῃ φυσικῇ διδασκαλίᾳ

τοιαύτη ἢ τοῦ φυσιογνωστικοῦ ἐνδιαφέροντος διαμόρφωσις διώκεται, ἥτις προφυλάττουσα ἀπὸ πάσης βλάβης, ἐκ τῆς μονομεροῦς καὶ ἀπολύτου ἀναπτύξεως προκυπτούσης, προλαίανει συγχρόνως ἄριστα τὴν χρῆσιν ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ συνεργείᾳ τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς θεωρίας, καταλλήλως ἐνισχυομένη καὶ ὑπὸ τῶν ἐκάστοτε παραγομένων καλλο-λογικῶν συναισθημάτων.

§ 55. Ἐν τῇ θεραπείᾳ τοῦ ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ τοῦ φυσιογνωστικοῦ ἀποκτᾶ ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία τὴν πρώτην κυρίαν αὐτῆς βᾶσιν, καθόσον ἐν ταῖς δυσὶ ταύταις σφαίραις τῶν γνώσεων περιλαμβάνεται ἅπαν τὸ ὕλικόν τῶν παραστάσεων, ὅσας ἐν πρώτοις καὶ ἀμέσως ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἐπικοινωνίας πρὸς ἔμψυχα ὄντα ἢ διὰ τῆς ἐμπειρίας τοῦ ἀψύχου κόσμου ἐναποταμιεύει ἐν ἑαυτῷ. Τὰ μαθήματα ταῦτα ἀποτελοῦσιν ὡς εἰκὸς ἐν τῷ παιδευτικῷ προγράμματι τὴν πρώτην κυρίαν σειράν. Τούτοις δ' ἐπονται ἐν τῇ δευτέρᾳ σειρᾷ τὰ μαθήματα, ὅσα ἐπακριβῶς θεωρούμενα εὐρίσκονται ἐν ἐμμέσῳ σχέσει πρὸς τὸν κύριον σκοπὸν τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας, καθόσον αἱ τούτων παραστάσεις προϋποτιθέμεναι τὰς τῆς πρώτης σειρᾶς εἰσὶ δευτερογενεῖς καὶ ἐξαρτώμεναι φυσικῶς ἐξ ἐκείνων σημαίνουσι κατ' οὐσίαν τύπους καὶ σύμβολα μόνον αὐτῶν τε καὶ τῶν ποικίλων σχέσεων αὐτῶν. Ἐκ τῆς ἐξηρητημένης ταύτης θέσεως τῶν παραστάσεων τούτων τῆς δευτέρας σειρᾶς δὲν ἐπιταί βεβαίως, ὅτι εἰσὶν ἤττονος λόγου ἄξιοι ἐκείνων, οὐδ' ὅτι ἤττονος ἐπιμελείας καὶ μελέτης καὶ ἐπεξεργασίας χρήζουσι. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι αἱ παραστάσεις αὗται ἐμμέσως μόνον τοῦ οὐσιώδους σκοποῦ τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας ἄπτονται, ἀλλὰ ἡ σπουδαιότης καὶ ἡ παιδευτικὴ αὐτῶν τιμὴ καὶ ἀξία καὶ

τοιαύτη οὖσα, τυγχάνει τοσοῦτον μᾶλλον καταρνήτης, καθ' ὅσον ἡ σαφήνεια, ἡ ἐνάργεια καὶ ἡ τελειότης αὐτῶν ἀποτελεῖ τὸν ἀπαραίτητον ὄρον τῆς ἀναπτύξεως καὶ προαγωγῆς τῶν πρώτων. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδέα τῆς πολυμερείας τοῦ ἐνδιαφέροντος, τὴν ἐπεξεργασίαν συμπάντων τῶν κυρίων μερῶν τοῦ πνεύματος ἐπιδιώκουσα, οὐδαμῶς θὰ ἐπέτρεπεν ἡμῖν τὴν παραμέλησιν στοιχείου δυναμένου νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν σκόπιμον τῶν μερῶν τούτων ἀνάπτυξιν καὶ σύνδεσιν. Ἡ θεωρία ἐπομένως τῆς διακρίσεως τῶν μαθημάτων εἰς κύρια καὶ μὴ κύρια, εἰς οὐσιώδη καὶ ἐπουσιώδη, εἶνε ἐντελῶς ἀσυμβίβαστος πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας, ἥτις καὶ τὸ ἐλάχιστον τῶν στοιχείων, ὅταν τοῦτα συμβάλληται εἰς τὴν ἀρμονικὴν τοῦ ὅλου ἀνάπτυξιν, καὶ ὑπαρξιν, θεωρεῖ ἀπαραίτητον καὶ οὐσιῶδες.

§ 56. Τὸ πρῶτον μέρος τῆς δευτέρας ταύτης σειρᾶς ἀποτελοῦσιν αἱ γλωσσικαὶ παραστάσεις. Ἡ ὀρθὴ ἐκτίμησις τῆς παιδευτικῆς αὐτῶν ἀξίας ἐξαρτᾶται ὡς εἰκὸς ἐκ τῆς ὀρθῆς κατανόησεως τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὰς παραστάσεις τῆς προηγουμένης σειρᾶς. Ἀλλὰ τὰς σχέσεις ταύτας εὐκόλως δυνάμεθα νὰ κατανόησωμεν, ἐὰν εἰς αὐτὴν τὴν ἐννοίαν πάσης γλώσσης ἀποβλέψωμεν, ὡς ὄργανον διατυπώσεως καὶ ἐκφράσεως ἀπασῶν τῶν ἄλλων τοῦ ἀνθρώπου παραστάσεων καὶ τῶν πολυειδῶν αὐτῶν συνδυασμῶν. Ἐν ταύτῃ παρατηροῦμεν πρῶτον μὲν ὅτι ἐν ταῖς γλωσσικαῖς παραστάσεσι παρέχεται ἡμῖν τὸ προσφορώτατον μέσον τῆς σαφοῦς καὶ ταχείας ἐκφράσεως καὶ ἐκδηλώσεως πάσης κρίσεως καὶ πάσης βουλευτικῆς καταστάσεως καὶ δεύτερον, ὅτι διὰ τῶν γλωσσικῶν μόνον παραστάσεων καθίσταται δυνατὴ οὐ μόνον ἡ σαφὴς διατύπωσις ἤτοι ἡ διάκρισις αὐτῶν καὶ δι' αὐτῆς ἡ πρόληψις

πάσης συγχύσεως, αλλά και ἡ συστηματικὴ τῶν διαφόρων αἰσθήσεων καὶ παραστάσεων καὶ ἐννοιῶν διάταξις, ἡ ἐπαύξησης καὶ ἡ προαγωγή αὐτῶν εἰς ὑψηλότερας ἐννοίας καὶ καὶ τέλος ἡ ἀνάπτυξις τοῦ νοῦ καὶ τῶν συναισθηματικῶν καὶ βουλευτικῶν ἐν γένει καταστάσεων. Ἡ γλωσσικὴ λοιπὸν μὲν ἄποτελεῖ ἐν ἐνὶ λόγῳ τὸ μέσον τῆς τελειότερας ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀληθῶς δὲ λέγεται ὅτι ἡ γλῶσσα τυγχάνει ὁ φορεὺς τῆς ὅλης τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν ἀτόμων ἡμερώσεως καὶ ἀναπτύξεως. Ἄλλ' ἡ γλῶσσα δὲν εἶνε μόνον μέσον ἐκφράσεως τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν συναισθημάτων, ἀλλ' ἀντιθέτως καὶ κανονίζει σπουδαίως τὰς ψυχικὰς ταύτας καταστάσεις. Γλῶσσα καὶ ἱστορία εὐρίσκονται ἐν διαρκεῖ ἀμοιβαίᾳ ἐπιδράσει, ἡ δὲ γλῶσσα προῖον οὔσα τῆς ἀναπτύξεως λαοῦ τινος τυγχάνει συγχρόνως καὶ φορεὺς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ πᾶσα βαθυτέρα τῆς ἱστορίας γνῶσις προϋποτίθησι κατ' ἀνάγκην τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς γλώσσης.

§ 57. Μολονότι ἡ ἐπεξεργασία τῶν γλωσσικῶν παραστάσεων ἐν τῇ παιδευτικῇ διδασκαλίᾳ προκύπτει κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς τελειότερας καὶ σαφέστερας ἀναπτύξεως καὶ συστηματοποιήσεως τῶν παραστάσεων τῆς πρώτης σειρᾶς καὶ μάλιστα τῶν ἱστορικῶν, ἡ γλωσσικὴ ἐν τούτοις διδασκαλίᾳ καὶ καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη ἄριστα συμβάλλεται εἰς μὲν ἄλλοις πολυειδοῦς ἐνδιαφέροντος. Καθόσον ἐπιζήσκει ἡμᾶς εἰς τὴν παρατήρησιν τῶν γλωσσικῶν φαινομένων καὶ τὴν ἀνεύρεσιν τῶν ἐν αὐτοῖς γλωσσικῶν νόμων καὶ σχέσεων, διεγείρει ἐν ἡμῖν τὸ συναισθηματικὸν τοῦ γλωσσικῶς ὀρθοῦ καὶ καλοῦ, ἐνισχύει συγχρόνως τὸ τῆς ἀληθείας διὰ τῆς καταλλήλου ἐκφράσεως τῶν ἰδεῶν, ὑποστηρίζει οὕτω τὴν ἠθικὴν κρίσιν

καὶ τέλος παρέχει ἡμῖν τὸ ὄργανον τῆς κοινωνικῆς ἀναστροφῆς, ἀποβαίνουσα σύναμα καὶ ἰσχυρότατον μέσον πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν συναισθημάτων τοῦ πατριωτισμοῦ.

§ 58. Πᾶσα ἐν τούτοις γλωσσικὴ μὲν ἄλλοις δέον νὰ γίνηται ἐν αὐστηρᾷ σχέσει πρὸς τὰς παραστάσεις τοῦ ἱστορικοῦ καὶ τοῦ φυσιογνωστικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἡ πρώτη τουτέστιν ἐν τῇ παιδευτικῇ διδασκαλίᾳ ἀφορμὴ πρὸς καλλιέργειαν τῶν γλωσσικῶν παραστάσεων δέον νὰ λαμβάνηται ἐξ ἐκείνων καὶ ἐπ' αὐτὰς πάντοτε κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν γλωσσικῶν τύπων καὶ κανόνων νὰ ἐπανέρχεται. Ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία ἡ περιοριζομένη ἐν τῇ ἀπλῇ ἐκμαθήσει ξηρῶν γραμματικῶν τύπων, οὐ μόνον τῆς ἀκριβοῦς τούτων κατανοήσεως ἀποτυγχάνει, παιδαγωγικῶς ἄχρηστος ἀποβαίνουσα ἀλλὰ καὶ εἰς λίαν ἐπιζήμια ἀποτελέσματα ἄγει, διότι διώκουσα τὴν κτήσιν τυπικῶν μόνον παραστάσεων, παραμελοῦσα δὲ τέλεον τοῦ ἐν αὐταῖς ἐγκειμένου πνεύματος καὶ μάλιστα τῆς ἐν τοῖς πράγμασιν ἐφαρμογῆς αὐτῶν ἐθίζει τὸν παιδευόμενον εἰς ματαιὰς καὶ κενὰς φρασεολογίας, εἰς τὴν λεξιθηρίαν καὶ ἐν γένει εἰς μονομερῆ τινα καὶ ἐκτροπὸν παιδαγωγικῶς ἀνάπτυξιν τοῦ γλωσσικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ὁ γραμματικὸς τύπος καὶ αἱ πραγματικαὶ ἐννοιαὶ εὐρίσκονται ἐν ἀμοιβαίᾳ συμπληρωματικῇ σχέσει, ἐπιτυχανομένη ἔνθεν μὲν διὰ τῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πραγμάτων γνῶσεως καὶ ἐξακριβώσεως τῶν γραμματικῶν τύπων, ἔνθεν δὲ διὰ τῆς πολυειδοῦς τούτων ἐφαρμογῆς καὶ τῆς μορφώσεως ἀληθοῦς γλωσσικῆς ἕξεως. Ἡ δὲ γλωσσικὴ διδασκαλία ὀφείλει τὰ στοιχεῖα ταῦτα διαρκῶς καὶ συγχρόνως νὰ θεραπεύη, καθόσον ἐκάτερον αὐτῶν χωριζόμενον τοῦ ἐτέρου ἀποβαίνει παιδευτικῶς οὐ μόνον ἄχρηστον ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβές. Ἐπειδὴ δέ,

καθάπερ ἄνωτέρω ἐρρήθη, αἱ γλωσσικαὶ παραστάσεις ἀποτελοῦσι τὸ ὄργανον τῆς πνευματικῆς τῶν ἀνθρώπων ἐπικοινωνίας καὶ προόδου, σπουδαιότατον διὰ ταῦτα μέλημα τῆς πνευματικῆς διδασκαλίας ἀποτελεῖ ἡ φροντίς περὶ τῆς ὀρθῆς χρήσεως τῆς προφορικῆς καὶ γραπτῆς γλώσσης καὶ περὶ τῆς δεξιότητος, δι' ἧς ἡ γλῶσσα ἀποδείκνυται διερμηνεύς τῶν πολυειδῶν ψυχικῶν καταστάσεων. Πρὸς μόρφωσιν δὲ τοιαύτης γλωσσικῆς δεξιότητος παρέχουσιν ἡμῖν ἐπαρκῆ ἀφορμὴν πάντα τὰ λοιπὰ μαθήματα, τὰ ὅποια δεόν νὰ θεωρῶμεν ἐν αὐστηρᾷ σχέσει πρὸς τὸ γλωσσικόν. Πᾶσα γραμματικὴ γνῶσις τῶν τύπων καὶ τῶν συντακτικῶν κανόνων ἀποβαίνει ὅλως ἀχρηστος καὶ φορτικὴ ἀσχολία, ἐὰν μὴ καταλείπη ἀπτὰ ἔχνη ἐν αὐτῇ τῇ πραγματικῇ, τῇ ζώσῃ γλώσσῃ τοῦ παιδευομένου. Ὀφείλομεν δὲ νὰ διώκωμεν πανταχοῦ τὸ ὀρθὸν καὶ καλὸν καὶ τὸ σαφές, καὶ νὰ ἀποφεύγωμεν αὐστηρῶς ξενισμούς καὶ χυδαίσιμους ἀπάδοντας τέλειον πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς γλώσσης, ἐπιμελούμενοι διαρκῶς, ἵνα ἡ γλῶσσα τοῦ παιδευομένου κατὰ πᾶσαν γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν, ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν, σύνθεσιν καὶ πᾶσαν ἄλλην προφορικὴν ἢ γραπτὴν ἔκθεσιν, ἢ σύμφωνος πάντοτε πρὸς τοὺς κανόνας τῆς γραμματικῆς ὀρθότητος. Ἡ καθ' ἑαυτὴν γινομένη συνήθως μονομερῆς ἐπανάληψις γραμματικῶν κανόνων οὐ μόνον τὴν ἐλευθέραν αὐτῶν ἐφαρμογὴν παρακωλύει, ἀλλ' ἀποπνίγει πολλὰ καὶ πᾶν ὑψηλότερον γλωσσικὸν ἐνδιαφέρον, ἐὰν μὴ συγχρόνως διὰ ποικίλων ἐφαρμογῶν ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς πραγματικῆς τοῦ παιδευομένου γλώσσης.

Κύριον προσέτι χαρακτηριστικὸν τῆς προσηκούσης ἀφομοιώσεως τῶν γλωσσικῶν παραστάσεων καὶ τῆς μορ-

φώσεως γλωσσικῆς ἕξεως τυγχάνει καὶ ἡ ἰδιάζουσα ἐκάστω γλωσσικῇ ἰδιοφυία, σαφῶς καταφαινομένη ἐν τῇ ἀτομικῇ γραπτῇ τε καὶ προφορικῇ ἐκφράσει ἐκάστου. Οἰκοθεν ἐννοεῖται ὅτι τὸν ἀτομικὸν τοῦτον γλωσσικὸν χαρακτῆρα, προκύπτοντα ἐκ τῆς ἰδιαίτερας παρ' ἐκάστω ἐσωτερικῆς τῶν παραστάσεων ἀφομοιώσεως, ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία δύναται νὰ δεσμεύῃ καὶ παραγκωνίξῃ, ἀλλ' ὀφείλει ἐξ ἐναντίας νὰ εὐνοῇ καὶ ὑποτρέφῃ, ἐφ' ὅσον βεβαίως δὲν ἀντιβαίνει πρὸς τοὺς κανόνας τῆς γραμματικῆς ὀρθοεπειάς. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω μνησθέντων ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία χρησιμεύει προσέτι καὶ εἰς μετάδοσιν τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς φιλοσοφικῆς προπαιδείας· ἀλλὰ τοῦτο συμβαίνει καθ' ὃν μόνον βαθμὸν ἡ φύσις παντὸς σχολείου ἤθελεν ἐπιτρέφει· οὕτω λόγου χάριν τὰ κυριώτερα καὶ γενικώτερα τῆς λογικῆς στοιχεῖα εὐκόλως ἀρυόμεθα ἐκ τῶν διαφόρων γραμματικῶν γνῶσεων καὶ τῶν μαθηματικῶν ἀποδείξεων, ἐνῶ συγχρόνως καὶ πολλὰ τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας σταχυολογοῦμεν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως συγγραφέων καὶ τῆς ἐξετάσεως καλλιτεχνικῶν περιγραφῶν καὶ ἐκθέσεων.

§ 59. Δεύτερον οὐσιῶδες μάθημα τῆς σειρᾶς ταύτης ἀποτελεῖ ἡ καλλιέργεια τῶν μαθηματικῶν παραστάσεων· ἄξιον δ' ἐν πρώτοις παρατηρήσεως τυγχάνει, ὅτι ἐν οἷα στενωτέρῳ σχέσει αἱ γλωσσικαὶ παραστάσεις πρὸς τὰς ἱστορικὰς, ἐν τῇ αὐτῇ εὐρηγται καὶ αἱ μαθηματικαὶ πρὸς τὰς φυσιογνωστικὰς. Πᾶσα ἀκριβῆς φυσικὴ γνῶσις συμβαίνει ὡς γνωστὸν δι' ἀριθμήσεων καὶ καταμετρήσεων, οἱ δὲ φυσικοὶ νόμοι οὐ μόνον μαθηματικῶς ἀποδεικνύονται ἀλλὰ καὶ μαθηματικῶς διατυποῦνται. Ἐπειδὴ δὲ κύριον θέμα τῆς φυσιογνωστικῆς διδασκαλίας ὑπάρ-

χει ἢ ἐκ τῶν κατὰ ποσὸν σχέσεων ἐξαγωγή νόμων καὶ κανόνων καὶ ἢ ἐπὶ τῇ βάσει τούτων ἀκριβῆς τῶν καθ' ἕκαστα ἐξήγησις, οὐδὲ βῆμα κἂν ἐπὶ τὰ πρόσω ἠθέλομεν προβῆ ἄνευ τῆς ἀσφαλοῦς γνώσεως καὶ χρήσεως τῶν μαθηματικῶν ἀληθειῶν. Ἐν τούτοις ἡ διδασκαλία οὔτε ἐν πᾶσι τοῖς σχολείοις οὔτε ἐν πάσαις ταῖς βαθμῶσι αὐτῶν δύναται νὰ μεταχειρισθῆ τὰς μεθόδους τῆς ἐπιστημονικῆς φυσικῆς καὶ μηχανικῆς.

Ἄλλ' ὅμως δεόν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι οὐδαμοῦ δύναται νὰ στερηθῆ αὕτη τῆς ἀκριβείας τῶν ἀριθμήσεων, τῶν καταμετρήσεων καὶ ἐν γένει τῶν μαθηματικῶν μεθόδων. Κατὰ τὴν πρώτην μάλιστα ἐκπαιδευτικὴν περίοδον τοῦ ἀνθρώπου αἱ μαθηματικαὶ παραστάσεις τοσοῦτον στενωῶς συνδεδεμέναι ὑπάρχουσι πρὸς τὰς φυσικὰς, ὥστε δυσχερῆς λίαν ἀποβαίνει ἡμῖν ὁ ἀποχωρισμὸς αὐτῶν, ἀναπόδραστος δ' ἐπιβάλλεται ἡ ἀνάγκη τῆς καλλιέργειας τῶν μαθηματικῶν παραστάσεων ἐν τῇ ἐφηρμοσμένῃ αὐτῶν μορφῇ. Ἐκ τῆς τοιαύτης τῶν μαθηματικῶν σχέσεως πρὸς τὰς φυσιογνωστικὰς παραστάσεις σαφῶς προκύπτει καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν, γενικῶς εἰπεῖν, ὀφείλομεν νὰ ἐκλέγωμεν τοὺς διαφόρους σκοποὺς τῆς μαθηματικῆς διδασκαλίας. Ἡ ὅλως ἄσχετος καὶ καθ' ἑαυτὴν γιγνομένη διδασκαλία τῶν μαθηματικῶν ἀποβαίνει παιδευτικῶς καὶ κοινωνικῶς ἄχρηστος. Πάντα δὲ τὰ μνημονευθέντα ἐλαττώματα τὰ παρομαρτοῦντα τῇ μονομερεῖ γλωσσικῇ διδασκαλίᾳ χαρακτηρίζουσι κατ' ἀνάγκην καὶ τὴν τῶν μαθηματικῶν, ὅταν καὶ ταῦτα μεμονωμένα καὶ ἄσχετα ὡσαύτως θεραπεύονται. Τεκμήρια δὲ τούτου ἔστωσαν οὐ μόνον τὰ συνήθη κατὰ τῆς μαθηματικῆς διδασκαλίας παράπονα, ὅτι μετ' ὅλους τοὺς καταβαλλομένους κόπους ἤκιστα προσπαρασκευάζει

ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν τοῦ πρακτικοῦ βίου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀναμφήριστος ἀλήθεια, ὅτι μικρὰ πολλακίς κέρδη καταλείπει πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς ἐξ αὐτῶν εὐλόγως ἐλπιζομένης ἀκριβείας, τάξεως καὶ εὐρυθμίας τοῦ ψυχικοῦ βίου. Αὐτονόητον ἐν τούτοις ὑπάρχει ὅτι παρὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην τῆς χρησιμότητος, ἣτις ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν διδασκομένων ὡς ἀφετηρία χρησιμεύει, τὸ κύριον καὶ οὐσιῶδες ἔργον τῆς διδασκαλίας ἀποβλέπει εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῶν μαθηματικῶν ἀληθειῶν καὶ τὴν συστηματικὴν αὐτῶν διατύπωσιν. Ἄλλ' ὑπὲρ τῆς χρησιμότητος τῶν μαθηματικῶν παραστάσεων καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν ἐν τε ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμαις καὶ τῷ πρακτικῷ βίῳ σπουδαιότατα ὡς εἰκὸς συμβάλλεται ἡ ἀπόκτησις ἰσχυρᾶς ἐξέως ἐν ταῖς διαφόροις ἀριθμήσεσι καὶ καταμετρήσεσι, καθόσον ἐν ταύτῃ οὐ μόνον ταχύτητα ἀλλὰ καὶ εὐστάθειαν καὶ ἀσφάλειαν πορίζομεθα. Ἡ δὲ παιδευτικὴ διδασκαλία εἰς τὴν ἀνάγκην ταύτην ἀποβλέπουσα ἐπιμελῶς θὰ φροντίσῃ περὶ τούτου διὰ τῶν πολυειδῶν ἀσκήσεων καὶ τῶν ἐφαρμογῶν τῶν ἐκάστοτε διδασκομένων, μὴ περιοριζομένη μόνον εἰς τὴν τῶν κανόνων θεωρίαν καὶ ἀνάπτυξιν καὶ τὴν ἀπλῆν αὐτῶν ἐπίγνωσιν καὶ διατύπωσιν. Καθὼς δ' εἰς τὰς γλωσσικὰς παραστάσεις τοιοῦτοτρόπως ὀφείλομεν νὰ ἀποδώσωμεν καὶ εἰς τὰς μαθηματικὰς καὶ αὐτοτελῆ τινα παιδαγωγικὴν τιμὴν καὶ ἀξίαν, μολονότι αὕτη δὲν ἐπεκτείνεται τοσοῦτον πολυμερῆς, ὅπως τοῦτο ἐν ταῖς γλωσσικαῖς παραστάσεσι συμβαίνει. Τὸ ἐνδιαφέρον ὅπερ ὑπὸ τῶν μαθηματικῶν ἐνταῦθα προκαλεῖται τυγχάνει θεωρητικῆς κατ' ἐξοχὴν φύσεως, καὶ ἀναφέρεται εἰς τὴν διανοητικὴν αὐτενέργειαν. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἡ μορφωτικὴ δύναμις τῶν μαθηματικῶν τυγχάνει ἀνυπολογίστου τιμῆς ἕνεκεν

της μεγάλης ακριβείας και σαφηνείας, οὐ μὴν ἀλλὰ και της εὐρυθμίας και ποικιλίας τῶν τρόπων της διανοήσεως.

§ 60. Ἐν τῇ τρίτῃ και τελευταίᾳ σειρᾷ περιλαμβάνεται ἡ καλλιέργεια παραστάσεων, ὅσαι θεωρούμεναι μὲν καθ' ἑαυτὰς ὑπάρχουσιν ἤδη γνωσταὶ ἐκ τῶν ὄντων προηγούμενων σειρῶν, ἐπισπῶνται δὲ ἰδιαίτερος τὸ ἐνδιαφέρον ἡμῶν ὡς ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἀποτελοῦσιν εἰδικούς συνδυασμούς ὑπερετῶντας ἐξ ὁχῶς εἰς τὴν πραγμάτωσιν τῶν ἠθικῶν ἡμῶν σκοπῶν. Πρῶτον παιδεύμα της τάξεως ταύτης παρουσιάζεται ἡμῖν ἡ γεωγραφία· τὸ δὲ εἰδικὸν αὐτῆς ἀντικείμενον ἀποτελοῦσιν οἱ συνδυασμοὶ ποικίλων φυσικῶν και τεχνικῶν παραστάσεων πηγάζουσῶν ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, της κατοικίας, τοῦ πολιτεύματος, της ἔθνικότητος, τοῦ θρησκευματος, τῶν κοινωνικῶν ἐπιτηδεύματων και ἄλλων, ἀποτελοῦσῶν δὲ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ αὐτῶν ἀναποδράστους συνθήκας και ὅρους, δι' ὧν οὐ μόνον ἡ ἐκάστοτε κατάστασις της κοινωνίας ἐξηγεῖται, ἀλλὰ και δυνατὴ ἐν γένει καθίσταται ἡ πραγμάτωσις τῶν ἠθικῶν τοῦ ἀνθρώπου σκοπῶν.

Αἱ εἰρημέναι παραστάσεις προϋποτίθενται πάντοτε γνωσταὶ ἡμῖν ἐκ τε τῶν φυσικῶν και τῶν ἱστορικῶν μαθημάτων και μάλιστα ἐν τῇ εὐρύτητι και τελειότητι, οἷαν ἐκάστοτε ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία ἀπαιτεῖ. Τοιούτοτρόπως π. χ. προϋποτίθεται ἡ γνῶσις τῶν κυριωτέρων τάξεων τῶν φυσικῶν ὄντων και φαινομένων, τὰ οὐσιωδέστατα ἐκ της γεωλογίας και συστηματικῆς τις καθ' ὄλου θεωρία της φύσεως και τῶν διαφόρων ἐπιδράσεων αὐτῆς ἐπὶ της πνευματικῆς και ψυχικῆς ἀνάπτυξεως τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ λόγους δὲ οὐ μόνον στερεωτέρας ἐντυπώσεως, ἀλλὰ και μείζονος πρακτικότητος ὀφείλει ἡ

παιδευτικὴ διδασκαλία νὰ στηρίξῃ τὴν γνῶσιν τῶν διαφόρων μορφῶν της γῆνης ἐπιφανείας και τῶν διαφόρων γεωγραφικῶν ὄρων ἐπὶ τῶν πραγματικῶν σαφῶν ἐντυπώσεων τοῦ πατρίου ἐδάφους, τὸ ὅποιον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀποβαίνει βάσις πρὸς ἀληθῆ κατανόησιν τῶν ἀλλοτριῶν. Διὰ ταῦτα πᾶσα γεωγραφία παρουσιάζεται ἡμῖν ἐν τῇ πρώτῃ περιόδῳ ὡς πατριδογραφία. Ἐκ της ἐν τῷ παιδευτικῷ προγράμματι θέσεως τοῦ γεωγραφικοῦ μαθήματος προκύπτει συγχρόνως και ὁ τρόπος της ἐκλογῆς τῶν ἐκάστοτε διδασκομένων. Ὅ,τι δ' εἰς τοῦτο ἀφορᾷ, θὰ λαμβάνωμεν μὲν ἐκάστοτε τὰς ἀφορμὰς πρὸς ἐκλογὴν τῶν γεωγραφουμένων τόπων ἐκ τε τοῦ ἱστορικοῦ και τοῦ φυσιογνωστικοῦ ἐνδιαφέροντος, θὰ φροντιζόμεν ὅμως συγχρόνως και περὶ συμπληρώσεως και συστηματοποίησης της γεωγραφικῆς ὕλης ἐξ αὐτῆς της ἐπιστήμης και ἐν ᾧ μέτρῳ και βαθμῷ ἡ ὅλη τοῦ παιδευομένου ἀνάπτυξις συγχωρεῖ.

§ 61. Ἐν τῇ τρίτῃ και τελευταίᾳ σειρᾷ τῶν παιδεύματων περιλαμβάνονται προσέτι τὰ καλλιτεχνικὰ λεγόμενα μαθήματα και αἱ τεχνικαὶ ἀσκήσεις, μεγίστην δ' ἀξίαν κεκτημένον μεταξὺ τῶν πρώτων παρουσιάζεται ἡμῖν τὸ της γυμναστικῆς. Διὰ τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων τὸ σῶμα ἡμῶν ἀποβαίνει οὐ μόνον ἰσχυρὸν και καρτερικὸν τῶν πόνων ἀλλὰ και ἐπιτήδειον προσέτι και πρόσφορον ὄργανον τῶν διαφόρων τοῦ πνεύματος ἐνεργειῶν. Διὰ τὴν ἰσχυρὰν δὲ ἀμοιβαίαν ἐπίδρασιν σώματος και ψυχῆς πᾶσα οὐσιώδης παραμέλησις τῶν συνθηκῶν της σωματικῆς εὐεξίας οὐσιωδῶς ἐπηρεάζει τὸ παιδευτικὸν ἔργον, τὴν ἐλευθέραν δηλονότι ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος και τὴν ἐκ ταύτης μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος.

Ἐν τούτοις μεγίστη δέον νὰ καταβάλληται ἡ προσοχὴ ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων κατὰ τε τὸ ποιὸν καὶ τὸ ποσὸν αὐτῶν. Ἀνεξαιρέτως δέον νὰ ἀποφεύγωνται κατὰ τὴν παιδευτικὴν διδασκαλίαν πᾶσαι αἱ μονομερεῖς, βίαιαι καὶ θαυμάσιαι τοῦ σώματος ἀσκήσεις, ὡσπερ αὐταὶ ἐν τοῖς ἀθλητικοῖς ἀγῶσι συμβαίνουσι, διότι ἡ ὑπερβολὴ τοῦ προσήκοντος καὶ ἀναγκαίου μέτρου βλάπτει ὄντως καὶ νωθρὰν τὴν ψυχὴν ἀπεργάζεται. Τὸ μάθημα τῆς γυμναστικῆς δέον νὰ διακρίνη ἡ αὐτὴ τάξις καὶ συμμετρία τῶν λοιπῶν μαθημάτων. Πρὸς πρόληψιν δὲ παντὸς κινδύνου σωματικῆς βλάβης ἀνάγκη νὰ προηγηθῶνται αἱ ἐλεύθεραι λεγόμεναι κινήσεις τῶν ἐνοργάνων, καθόσον μάλιστα ἐκεῖναι κυρίως ἐμπεδοῦσι σωματικὴν εὐστάθειαν καὶ ἐγκράτειαν, παράγουσαι οὐ μόνον κοσμιότητα ἀλλὰ καὶ κάλλος ἐν ταῖς κινήσεσι, ἐνῶ ἐκ τῶν ἐνοργάνων ἀσκήσεων ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία ὀλίγας μόνον δέον νὰ θεραπεύῃ καὶ μάλιστα τὰς ἀπλουστεράς καὶ ὑγιεινοτέρας.

§ 62 Ἀνάλογα τούτων ἰσχύουσι καὶ περὶ τῶν ὑπολειπομένων δύο καλλιτεχνικῶν μαθημάτων τῆς ἰχθυογραφίας καὶ μουσικῆς. Διὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν στενὴν σχέσιν μεταξύ τῶν ἰδεῶν τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ πᾶσα ὡς γνωστὸν ἠθικὴ ἰδέα, περιβεβλημένη οὕσα τὸν τύπον τοῦ καλοῦ, συνοδεύεται καὶ ὑπὸ καλολογικῶν συναισθημάτων τόσῳ ζωηρῶν, ὥστε ἐπὶ μᾶλλον στερεομένη ἰσχυροτέραν ἐπὶ τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου ἐπίδρασιν ἀσκεῖ καὶ εὐκολώτερον τὴν καθέκαστα αὐτοῦ βούλησιν ρυθμίζει. Διὰ τῶν καλλιτεχνικῶν μαθημάτων εἰς οὐδὲν κυρίως ἄλλο ἢ παιδευτικὴ διδασκαλία ἀποβλέπει ἢ ἐν μὲν εἰς τὴν στοιχειώδη γνῶσιν τῶν σχέσεων τοῦ καλοῦ, εἶτα δὲ εἰς τὴν

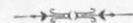
ἀνάπτυξιν τῶν παρομαρτούντων καλολογικῶν συναισθημάτων. Ἄλλ' ὡσπερ ἐν τῇ γυμναστικῇ δέον καὶ ἐνταῦθα νὰ ἀποφεύγωμεν ἐπιμελῶς τὰς τε πολυειδεῖς τεχνικὰς δυσχερείας καθὼς ἐπίσης καὶ πᾶσαν μονομέρειαν χαρακτηριστικῶν ἰδίως τὴν ἐπαγγελματικὴν ἐξάσκησιν τῶν ἔργων. Φρονοῦμεν δ' ὅτι ὑπερβαίνει ἀληθῶς τὰς παιδευτικὰς ἀνάγκας ἢ τε ἐπαγγελματικὴ ἐξάσκησις τῆς ἐνοργάνου μουσικῆς καὶ αἱ εἰδικώτεραι καὶ τεχνικώτεραι μορφαὶ τῆς γραφικῆς, οἷαι αἱ ἐλαιογραφίαι, ὑδρογραφίαι κτλ.

§ 63. Αἱ τεχνικαὶ λεγόμεναι ἀσχολίαι καὶ ἀσκήσεις ἀποβλέπουσι κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς χειρὸς ὡς κυριωτάτου ὄργάνου τῆς ἐπὶ τὰ ἔξω ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου. Παρέχουσαι δ' εἰς αὐτὴν γενικὴν τινα εὐκίνησιν, ἐπιδεξιότητα καὶ εὐστάθειαν προλειαίνουσι σύναμα καὶ τὴν ἐν τῷ μέλλοντι πρακτικῶ βίῳ τεχνικὴν ἐργασίαν. Αἱ κυριώτεραι δὲ τῶν τεχνικῶν τούτων ἀσχολιῶν, οἷαι τὸ πλέκειν, κόπτειν, ξυλουργεῖν, ἐν ἰδιαιτέrais ὥραις καὶ ἐν εἰδει φαιδροτέρας ἀσχολίας ἀρμόζουσι γιγνόμεναι ὡς εἰκὸς οὐ μόνον ἐν παρθεναγωγείοις ἀλλὰ καὶ ἀρρεναγωγείοις. Οἴκοθεν ἐν τούτοις ἐννοεῖται ὅτι καὶ τούτων ἡ ἐκλογὴ κωνονίζεται πάντοτε ὑπὸ τῶν μελλόντων κοινωνικῶν ἔργων καὶ διὰ ταῦτα σπουδαίως κατ' εἶδος ἀναφέρουσιν.

ΤΕΛΟΣ

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	Σελ.	3 — 5
Περὶ διδασκαλίας ἐν γένει	§	1 —
Περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν διαφόρων αὐτῆς εἰδῶν	§	2 — 4
Παιδεία καὶ διδασκαλία	§	5 —
Σχέσις τῆς παιδευτικῆς διδασκαλίας πρὸς τὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν παιδευτικὴν διοίκη- σιν	§	6 — 7
Περὶ τῆς παιδευτικῆς δυνάμεως τῆς διδα- σκαλίας	§	8 —
Τυπικὰ γνωρίσματα τῆς ἐν τῇ παιδευτικῇ διδασκαλίᾳ μορφωτέας βουλήσεως	§	9 — 20
Περὶ τῆς πολυμερείας τοῦ ἐνδιαφέροντος	§	21 — 27
Σχέσις τῆς πολυμερείας τοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς τὴν ἀτομικὴν ἰδιουψίαν	§	28 — 30
Τὸ παιδευτικὸν σχολεῖον καὶ τὰ διάφορα αὐ- τοῦ εἶδη	§	31 — 42
Περὶ τῶν κατ' οὐσίαν γνωρισμάτων τῆς ἠθι- κῆς βουλήσεως	§	42 —
Περὶ τῆς ὕλης τῆς παιδευτικῆς διδασκα- λίας	§	43 μέχρι τέλους.

PIRELLA GÖTTSCHE LOWE
MECARO